

Arkiv för nordisk filologi

Utgivet genom

Göran Hallberg och Christer Platzack

under medverkan av

**Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik Britta Olrik Frederiksen
Eyvind Fjeld Halvorsen Poul Lindegård Hjorth
Ann-Marie Ivars Ernst Håkon Jahr Mirja Saari**

112 * 1997

Lund University Press

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

Art nr 20495
ISSN 0066-7668
ISBN 91-7966-442-3

Satt med Berling Antikva av
Rätt Satt Hård & Lagman HB, Bjärka Säby

Tryckt av
Berlings, Arlööv 1997

Innehåll

<i>Lois Bragg</i> , Generational tensions in <i>Sturlunga saga</i>	5
<i>Rolf Heller</i> , Zu Fragen der <i>Heiðarvíg</i> a saga	35
<i>William Sayers</i> , Gunnarr, his Irish wolfhound <i>Sámr</i> , and the passing of the old heroic order in <i>Njáls saga</i>	43
<i>Marvin Taylor</i> , "Rúmr inngangs, en þrøngr brottfarar"	67
<i>Kirsten Wolf</i> , The severed breast: a topos in the legends of female virgin martyr saints	97
<i>Frands Herschend</i> , Ett inlägg i diskussionen om <i>æftir</i> och <i>at</i> — med anledning av en artikel av Lena Peterson	113
<i>Britta Orlík Frederiksen</i> , Til teksten om de tolv gyldne fredage i Jöns Buddes bok	125
<i>Lars Wollin</i> , Helgonlegender och klosterkultur	153
<i>Bengt Pamp</i> , <i>Christer Platzack</i> och <i>Barbro Söderberg</i> , Litteraturkrönika 1996	183
Författarna	224
Meddelande	224

LOIS BRAGG

Generational Tensions in *Sturlunga saga*

Sturlunga saga, an early-fourteenth-century compilation of sagas written by thirteenth-century Icelandic historians concerning events leading up to the loss of Icelandic independence to Norway in the 1260s, bears the modern, but apt, name of a family noted for many remarkable men. For four generations, in and out of wedlock, the Sturlungs produced numerous male offspring who, despite eruptions of quarrels among brothers, cousins, uncles and nephews, consolidated the family wealth and political power through cooperation between fathers and sons. In accordance with the traditional reticence of Icelandic prose writing, the component sagas of the *Sturlunga* compilation illustrate, without troubling to discourse on, the remarkable vitality of most of the Sturlung men and their usually successful relations across generations, and do this so repeatedly and consistently as to thematize the family virility and traditional successful bonding between father and son.

The first piece in the compilation, *Geirmundar þáttur heljarskinns* (*The Story of Geirmundr Hell-skin*), illustrates the theme in its positive and exemplary aspect. This particular *þáttur*, or short narrative, stands as a sort of narrative prologue to the rest of the compilation. Just as a typical family saga opens with several chapters set in the Settlement Era that provide both genealogical information and succinct introductory treatment of what will become major themes of the saga, so too in *Sturlunga saga* do we find *Geirmundar þáttur heljarskinns* providing the genealogical information that the compilation's first audiences expected while at the same time anecdotally introducing the thematic material, which is what interests us here.¹

---

¹ Marlene Ciklamini (1981a) similarly sees the *þáttur* as establishing the themes of the compilation. Other readers, such as Stephen Tranter (1987), have focussed instead on the way the *þáttur* establishes the contrast between the ideal, Settlement-Era hero and

The narrative — and thus the entire compilation — opens with a legendary ætiological account of how the Hell-skin twins got their by-name. While the king (of an unspecified north Norwegian kingdom) was from home, the queen gave birth to monstrously ugly twins, so large and black, and therefore, in this society, hideously repulsive, that she secretly exchanged them for a pretty, blond infant slave, whom she passed off as the king's son and hers. When the twins, living in the court as slaves, are three years old, however, their true noble natures are seen, first, by a visiting skald, Bragi, and then by the king their father, who recognizes them as his sons and heirs. The boys grow up to become the mightiest vikings of their day, and then, following the usual maturation process for the Settlement generation, sail off to Iceland where they take land and become rich and powerful homesteaders and patriarchs. The anonymous compiler of *Sturlunga saga*, writing a full four hundred years after the events he recounts, is in fact one of their descendants, as are the Sturlungs themselves.

The opening narrative in *Sturlunga saga*, then, posits the existence of inherited, innate character traits that may be obscured by superficialities (here, literally the skin) for female observers, even for the mother, but that are obvious to a (male) skald (the skald being not only a poet in the modern sense but in a preliterate society also the repository of the culture) and to the good father. By pronouncing his paternity against the plain facts of the children's monstrosity, the king behaves in a properly manly and fatherly fashion to his heirs and they grow up to become the patresfamilias of families extending more than a dozen generations to the writer's time. In this legendary anecdote, the tension of the father losing his sons and the sons their father is literal. In the sagas that follow, the tension will be largely symbolic. Where fathers recognize and raise their own sons to replace them, the family waxes strong, and this is largely the pattern among the Sturlungs as it is in the Family Sagas. In contrast, in families with which the Sturlungs are at odds, and occasionally among the later-generation Sturlungs as well, where the father is absent or repudiates or simply neglects a son, the boy fails both to continue the family blood line and to assume positive adult social roles. In these narratives, there is no "male authority" *deus ex machina* to step in and claim the boys as there is in the legendary tale of the Hell-skins. It is with these cases

---

the contemporary figures in the rest of the compilation. Of course these views are compatible: the *þáttur* establishes some of the motifs and themes of the book through several techniques, of which providing foils is one.

gone wrong that the present study concerns itself, with the boys who are not claimed or reclaimed by their fathers and who do not experience successful paradigmatic socialization as sons and men. These are the men who demonstrate what I call Generational Tensions: tensions both between generations, that is, with their fathers, and concerning the act of generation, that is, with becoming fathers. And these are the men largely responsible for driving the violent action of *Sturlunga saga*.

As the opening example of the legendary *Geirmundar þáttur heljar-skinns* suggests, the present essay is a study of a literary text and some of the characters that people it, not of any residual historical record that may be found in the compilation and certainly not a psychological case study of the historically attested men themselves. It has been established that while *Sturlunga saga* may reasonably be seen to include more genuine historical material than the Family Sagas, set in the tenth and eleventh centuries, could, it does not follow that it is any less literary.² Among the literary aspects of *Sturlunga saga* are the selectivity, placement, and treatment of its plot elements from the much larger pool of historical events. While *Sturlunga saga* selects episodes of horrific cruelty to depict a society wracked by the kind of explosive but premeditated violence that can only be described as sickening, it omits to recount many other activities known, from external sources, to have been undertaken by the same people at the same times and places. For example, Snorri Sturluson, between the killings and mutilations narrated *ad nauseam* in this compilation, wrote the multi-volume history of the kings of Norway, *Heimskringla*, the learned book of poetics and mythography, *Edda*, and what is perhaps the finest Settlement-Era saga ever written and clearly a labor of love, *Egils saga*. These works by Snorri depict and assume many different narrative worlds, and none is even remotely like the narrative world of *Sturlunga saga*. The difficulty we have in accepting that the Snorri we see in *Sturlunga* — a wealthy, unscrupulous politician with no aesthetic interests apparent — and the Snorri we know as a scholar and artist are one and the same person — and they certainly are — suggests just how selectively and consistently the compilation has been shaped.

---

² Úlfar Bragason (1982, 1991), Marlene Ciklamini (1981b, 1988, 1994), and Jesse Byock (1986). Jón Jóhanesson (1946: xiii) earlier had warned that the compilation is shaped by the authors' outlooks and attitudes: "Þær bera glögg einkenni höfunda sinna, eru mótaður af lífsskoðunum þeirra og viðhorfum til atburðanna, sem þeir voru stundum riðnirvið sjálfir".

Literary themes and motifs having to do with father-son relations are quite common in the saga literature in general and must therefore have been of wide interest to the society that produced the sagas. The theme of father-son affection plays a major role in *Egils saga*, for example, where Snorri shows one of his ancestors, the berserk and werewolfish Kveldúlfur, hugging an adult son with whom he is having a serious political disagreement, and another, Egill himself, writing his finest poem on the death of two of his sons. These displays of affection are all the more poignant as they are interspersed with scenes showing the darker side of the father figure. In an important essay on what he calls the Generation Gap theme, Paul Schach (1977) has defined the popular motif of the elderly, irascible, retired viking who makes life miserable for his more practical and pacific Icelandic-born son, and has shown that this motif illustrates perceived moral and ideological differences between two eras. For the present study, what's important about the Generation Gap, which Snorri used in depicting the elderly Egill at odds with his sole surviving son, Þorsteinn, is that these irascible fathers are nevertheless motivated by affection for their sons and concerns for their honor and well-being. As an extreme example of the Generation Gap (though Schach would probably not admit it under his narrower definition) we have the scene in which Skallagrímur, playing ball with his twelve-year-old son Egill and growing in strength as the day wears into evening (a trait he inherits from his werewolf father), nearly kills the boy in the game. The incident causes a falling out between father and son, but it is perfectly clear that Skallagrímur would never intentionally have hurt the child and he is depicted throughout as an admirable, though thoroughly old-fashioned, father, husband, and householder.

While superficially resembling the Generation Gap theme in the portrayal of unhappy father-son relationships, the Generational Tensions theme is not the dark side of affection or the frightening aspect of the essentially benevolent father. On the contrary, it is the cancellation of the father. Rather than persecuting his son with his old-fashioned values, the father, in this theme, abandons him. The Generational Tensions theme is a reflex of a popular thematic concern in the Icelandic literature of this period, but not one we would normally associate with the idyllic Family Saga world where men were fathers and boys grew up to be heroes. Instead, it's a theme that will bring families to a grinding halt: a theme for the era of the end of the Freestate.

A study of Snorri as scholar-author, social and political player, and

textual character would be of the greatest interest in that it would activate a large number of historical and textual threads as well as tell us something about the figure modern scholars find most compelling, but for this very reason he is unsuitable as a focus for the present study, which selects instead three diverse lesser characters, permitting Snorri a couple of cameo appearances only. In illustrating and constructing the type character stymied by *Generational Tensions*, the present essay also shows that the boy not claimed by his father, later the man who never becomes one, is often made narratively responsible for moving the most gruesome action of *Sturlunga saga*.

*

Einarr Þorgilsson plays the role of major antagonist in *Sturlu saga*, the story of the patriarch Sturla of Hvammr. Positioned among shorter pieces near the beginning of the compilation, *Sturlu saga* probably dates to the first quarter of the thirteenth century and provides the background for Sturla Þórðarson's *Íslendinga saga*. As a biographical saga, however, it reads well independent of the compilation.

The details of Einarr's family situation, boyhood, and youth are presented in typically terse saga fashion in the first six chapters of *Sturlu saga*, where we find them sandwiched between the usual neighborhood introductions, the story of Sturla's first marriage to the most beautiful woman in Iceland, the widow Ingibjörg, and the careful detailing of the events leading up to the killing of one of Sturla's *þingmenn* 'clients' by a seedy foreigner in the service of Einarr's father. Einarr was born around 1121, the second son in a family of two sons and seven daughters. The elder son is clearly named for his paternal grandfather, Oddi, while Einarr's name appears to be novel in both the paternal and maternal lines. As was the usual practice among families of this status, both boys are put out to be fostered. Fosterage as practiced in medieval Iceland could ideally provide various benefits to all parties: the one aspect that concerns us here is that boys could grow to physical and psychological maturity under a surrogate father who would absorb some of the normal generational tensions attendant on puberty and restore the newly matured young man to an untroubled relationship with his natural and legal father. Given the importance of the fosterage for a boy's subsequent social persona, it is curious that the brothers are sent to such dramatically different foster families. The elder, Oddi, goes to Sæmundr *fróði* 'the Wise', a priest

and historian who studied at Paris and is today considered an important scholar. Sæmundr *fróði* was established at Oddi, the family seat for many generations, and the future location of one of the first schools in Iceland, which was to be established by his son. His grandson, Jón Loptsson, would be known as a peacemaker and in that role would foster Snorri Sturluson, whose fine education can be attributed to the school and library there, as well as to the culture of learning in his foster family. This, then, is the information readers must bring with them to understand where Einarr's brother spent his formative years. Einarr, meanwhile, is sent to be fostered by a certain Þorgeirr Sveinsson of Brunná, a man otherwise little known and a household with a reputation, we later learn, for harboring petty thieves and bastard seasonal laborers whose loose morals result in disputes between the *goðar* 'chieftains' who are responsible for them. The son of Einarr's foster father, in fact, will initiate several of the early disputes of the saga. While these two fosterages are not explicitly contrasted, the juxtaposition makes it difficult to imagine two that would be more unlike. In accordance with their different fosterages (whether as cause or effect is irrelevant to the narrative), the two brothers are described as having nearly opposite characters. While Oddi is known as intelligent and an eloquent speaker (in law suits being implied: "hann var vitr maðr ok manna snjallastr í máli"), Einarr is known as a daring man with a speech impediment, and therefore no lawman ("Hann skorti ok eigi kapp né aræði. Engi var hann lagamaðr ok blestr í máli", Ch. 6).

By 1148, Oddi, still apparently unmarried although he must be at least twenty-nine years old and most likely well into his thirties, has settled on his own homestead and Einarr, also still unmarried though now twenty-seven, is living in yet another household. Judging by the life cycles of the vast majority of male characters in *Sturlunga saga*, for the family's both sons to live away from home unmarried would have been unusual enough to raise speculation about the conditions that prompted it. These conditions, about which the saga is silent, could only have been that the father was unwilling to give up his position as head of household and his control of its resources and the sons were unwilling to live at home as his dependents in their middle age. The narrative is perfectly clear in indicating that the father was properly attentive in marrying off his seven daughters and by this means creating important alliances for all family members, a responsibility that must have cut deep into the family resources. That the elder son was meanwhile being groomed for the *goðorð* (chieftaincy) there can be no

doubt, what with his fosterage at Oddi and his interim bachelor homestead, for which only his father could have given him a stake. To Einarr, however, who would share the *godorð* with his brother, the narrative suggests minimal attention, and this may be ascribed to his lisp. Since a speech impediment of any severity at all would have weighed heavily against a man in the conduct of his lawsuits and thus in carrying out some of the important duties of a *godi* to his client householders, family investment in Einarr was likely to have been minimal.³ If either of the brothers took concubines, a common practice but another matter on which the saga is silent, they engendered no children of the left hand either — as far as the narrative is concerned.

It is not until two years later that the father finally gives up the homestead and moves north, and both sons return to share the residence and the *godorð*. The following year, an epidemic takes the lives of both the popular older brother and the father, leaving the aggressive, lisping, ill-fostered and therefore ill-allied, middle-aged bachelor Einarr in sole possession of the residence, the *godorð*, and the rest of the inheritance, including the family friends and enemies. The saga gives no indication whatever of how Einarr may have felt about his situation, emotions being, *pace* Miller, a modern concern. Instead, having indicated the father's neglect and the probable reasons for it, the narrative simply unfolds the action that might be expected to follow from the circumstances.

The first decade of Einarr's chieftaincy is marked by small-minded, low-stakes, meager-reward feuding with Sturla. There is, for example, a conflict over grazing rights, and a conflict over the loose men (migrant hirelings attached to no household) kept by Einarr's seedy foster brother, mentioned earlier. In all episodes, the narrative poses as strictly neutral, but in fact, of course, silently assigns Sturla the higher moral ground. The two adversaries are of an age, Sturla being only about five years Einarr's senior, but while Sturla fathers, in succession, five bastards, two legitimate daughters, then, as a widower, two more bastards, and finally, on his second wife, Guðný, when he is in his fifties and sixties, the Sturlusynir — Þorðr, Sighvatr, and Snorri (Sturla is sixty-three when Snorri is born) — and a couple more daughters,

---

³ See Bragg (1997) on the implications of the capsule portraits (cited above) of Einarr and his brother, which emphasize their relative speaking abilities, and Bragg (1994) on the narrative significance of a disfigurement or disability such as Einarr's lisp, the speech impediment of Þorgils *skarði*, and the lameness of Guðmundr *godi*.

Einarr directs his whole attention to sparring with, first, Sturla, and then Sturla's step-son (Einarr Ingibjargarson) and bastard son (Sveinn), both about twenty-four years younger than Einarr. It is interesting to note here that Sturla recognizes and supports his bastard children and commands a father's respect and loyalty from his wife's son, while Einarr in contrast is burdened with his foster family's riff-raff, men, the author takes care to explain, who belong to no families themselves, men such as Geirr, a thief who was fathered by an irresponsible farmer on a vagrant woman. The patterns that Einarr learned during his fosterage are the ones he perpetuates as a *goði*, and they do not include the traditional family values we see at Hvammr. Einarr was to die before any of Sturla's legitimate sons reached his majority at fourteen.

A few examples of Einarr's *modus operandi* will illustrate the pattern. At one point in the ongoing feud, Einarr and Sturla have both ridden off for the *Alþing* (the annual General Assembly), leaving their homesteads in the hands of their womenfolk. Einarr doubles back to Sturla's farm, chases Sturla's women into the church, and then, without male opposition, loots and burns Sturla's homestead. Sturla's response is an aloof and sarcastic witticism ("hann kvað Einar mundu elt hafa frýjulaust eina nótt", 'he said that this was one night Einarr succeeded in lighting a proper fire', Ch. 10, a taunt that makes reference to Einarr's general incompetence with perhaps sexual overtones) and a prompt rebuilding. Other episodes feature Einarr attempting to assassinate the foster father of the wife of Sturla's step-son, just to give the Sturlungs a taste of their own medicine ("gera þeim nökkura ákenning sinna verka", Ch. 11) but stabbing the wrong man by mistake, or attempting a nighttime sheep raid on horseback but falling into a pot-hole when his horse stumbles in the dark. (Since thefts carried out at night were crimes and considered disgraceful, while daylight raids could bring honor to the successful raider, Einarr's choice of raiding under cover of darkness reflects on his character.) The final phase of the feud (final because fatal to Einarr) is initiated by Einarr's purchase of the inheritance rights of a girl (to whom he had no obligation, this being a strictly monetary venture) whose parents divorced and subsequently entered into second marriages. In the legal role of this girl, he attempts not only to get the disputed inheritance but also, apparently just for spite, to break up the father's happy second marriage.

As these examples indicate, Einarr's pattern of executing his social responsibilities includes the following: 1) avoidance of direct confron-

tation with peers, in favor of 2) attacks on women and on men who are either much older, much younger, or far beneath him socially, 3) these outbursts of aggression coincident with his antagonists' enjoyment of sexual relations with women, and 4) almost slapstick incompetence in the execution of his aggressions, even on the playing fields he himself draws up. We see this pattern clearly in the episode concerning the love affair of Einarr's widowed sister. When this sister forms an attachment with an unmarried man of her social station who happens to be the brother of Sturla's wife — and thus a suitable match as well as a suitable vehicle for family alliance — Einarr, rather than demanding a wedding to end the gossip and perhaps even the feud, attempts to end the affair. This dim-witted strategy results only in his humiliation. That his own sister defies and outwits him is bad enough, but she does it by cutting her hair and dressing as a man — that is, by symbolically usurping the male role — to escape to Norway with her lover, leaving Einarr impotently to sue Sturla, of all people, as an accomplice to the elopement. A last anecdote from a pitched battle between Einarr's camp and Sturla's exemplifies the relative moral positions of the two *gøðar*: When one of Sturla's men finds himself face to face with a namesake and sworn friend in Einarr's camp, he suggests a personal truce between the two of them, only to have Einarr's man attack him the moment he lets his shield down. But the false friend, Einarr's man, is fatally axed and Einarr, who has been wounded but has done no wounding himself, has to give back to Sturla everything he has taken up to this point. In this fashion, Einarr and his camp are consistently associated with both the use of dirty tricks and losing anyway.

Einarr dies childless in 1185, at the age of about 64, two years after his nemesis Sturla. Sturla had died of natural causes at home with his wife after founding a large and prosperous family. Einarr, in contrast, dies in a home managed by his housekeeper, from wounds received while attacking, with a band of seven of his men, a farmstead occupied solely by women and children. In a remarkable scene that reinforces the motifs of puerility and maternal ties, the attacked housewife holds Einarr from behind, while two boys deliver the fatal wounds. Einarr's sisters inherit.

That Sturla was capable of similar childishness at the end of his life, however, is shown in his feud with Páll *prestr* 'the Priest' Sǫlvason, a man so pacific and therefore so unaccustomed to carrying weapons that when he is advised to carry an axe to defend himself against

Sturla, he always forgets it and leaves it behind in his church (Ch. 34). During the course of this feud, in which Páll is entirely in the right and his adversaries, supported by Sturla, entirely without a legal case, Sturla is wounded by Páll's wife, who attacks him with a knife at the *Alþing*. Sturla's immediate response is manfully to make little of any injury inflicted by a woman, but later, given self-judgement, he imposes such an unreasonably excessive fine on Páll that Jón Loptsson has to intervene to restore justice. *Sturlu saga* ends with an amusing anecdote in which Sturla retires to his bed when he learns of the death of Páll's wife — not because he grieves for her, but rather because her death has deprived him of his reason for continuing to persecute Páll and his sons: “Annat berr ok til þess, at mér eru eigi allhæg at, því at ek virði svá sem aldri væri saklaust við sonu Páls ok Þorbjargar, meðan hon lifði. En nú samir eigi vel at veita þeim ágang, er hon er önduð” (Ch. 36). As funny as this story is, it shows Sturla as not just a cantankerous old man but also as a man who takes the greatest pleasure in a long-drawn-out vengeance against a social inferior. His behavior here in his last feud, and the only one in his saga that doesn't involve Einarr, looks a great deal more like Einarr's typical behavior than that we have come to expect from Sturla. Thus, not only does Einarr shape Sturla's character and the events of his long social and political life, witnessed by Þórðr and Sighvatr growing up at home, but also seems to serve as a model of childish behavior when Sturla is up against a man of far greater dignity than any he can muster and finds the roles reversed. It was the fatherly intervention and resolution by Jón Loptsson of the feud with Páll that took the three-year-old Snorri Sturluson from his natural father and sent him to Oddi to be fostered. That Snorri later as an adult exhibits many of the character traits of the type established by Einarr is unsurprising, narratively speaking, for he was sent away as the result of the uncharacteristically puerile and misogynistic behavior of his father. That he does not exhibit all of these traits and remains a character far more complex than any other in *Sturlunga saga* is equally unsurprising, again narratively speaking, in light of his being fostered by the cycle's paradigmatic good father, Jón Loptsson.

*

A century elapses between the humiliating death of Einarr and the birth of the character who will betray Iceland to the quintessential —

and most ambivalent — “father” of the compilation, the king of Norway. Þorgils *skarði* ‘Notch’ Þoðvarson, born in 1226, is the eldest son of the eldest son of Hvamm-Sturla’s eldest (legitimate) son. Ironically, the eldest sons had been, until Þorgils, the most pacific: of the three Sturlusynir, the younger Sighvatr and Snorri were much more active than their older brother Þórðr, and thus on through each set of sons until Þorgils *skarði*.

Like Einarr, Þorgils is born into a large family of mostly girls, in his case three sons and five daughters. Also like Einarr, and despite his being the firstborn son, his name is novel in the family and unexplained in the narrative, the family name Sighvatr being reserved for the second son. Again like Einarr, and recalling Einarr’s lisp, Þorgils is physically impaired, with a harelip that would have caused a marked speech impediment as well as the facial disfigurement noted in his by-name. He is a man of few words (*fámæltr*) in contrast to his brother who, like Einarr’s brother Oddi, is “nökkut orðligr ok lagamaðr mikill” (‘somewhat talkative and a great lawman’, Ch. 1). Like his father’s father’s brother, Snorri, he is sent from home as a condition of resolution of a feud, in fact as a condition of reconciliation over Snorri’s death. Þorgils’s father, given a choice in arbitration between swearing an oath of loyalty to the current arch-enemy of the Sturlungs, Gizurr *jarl*, or handing over a hostage to him, chooses to hand over his own eldest son, the fifteen-year-old Þorgils.

Avoiding the retrojection of modern child psychology onto the family dynamics that shaped Þorgils’s character and focussing instead on plot motifs, readers will note that Þorgils, like Einarr, is presented as very definitely NOT the favorite son. Born with a gross disfigurement, he is not given a family name or sent to be fostered, indicating that he is being treated like a superfluous younger son because of his disfigurement. Important enough, by virtue of his birth, to serve as a hostage, Þorgils is still less important to his father than his father’s word. Þorgils later develops the character trait of being *fastheitinn* ‘true to his word’ to the extent that it becomes a kind of literalist tendency that takes the trait valued by his father to counterproductive extremes.

Once Þorgils takes up residency with Gizurr, the saga slows from summary to narrative, allowing us to observe Þorgils in his surrogate home. While Einarr’s fosterage could only be imagined, Þorgils’s sojourn as a hostage is given in some detail. The narrator tells us that “Þorgils var heldr illr viðrskiptis ok vandlyndr” (‘Þorgils was rather ill

to deal with and temperamental', Ch. 1), but Gizurr at first is well disposed to him, finds him well behaved, and seats him next to himself at table. Soon, however, Gizurr sees Þorgils displaying the social ineptitude that the narrator has described and that readers would expect from the facts of his biography thus far. In a game of *tafl* with another boy, who happens to be a kinsman of Gizurr's, Þorgils declines to allow his playmate to change a move to save a playing piece that the latter has clumsily exposed, and ends the spat, and the game, by picking up his playing pieces and stalking off. At first, Gizurr seems to approve this kind of stubborn, literal-minded, confrontational disregard of context and he reprimands his young kinsman for not having the courage to avenge himself, but Þorgils, content neither with having blown a boys' game out of proportion nor with having the *jarl* on his side, speaks provokingly ("heldr skapraunarsamliga", Ch. 1) to Gizurr and thus, in one of many instances of astonishingly self-destructive behavior, substitutes himself for his rival as the object of the *jarl's* wrath. Þorgils gains a number of things by this action, however, including, first, the attention and support of Gizurr's wife, who takes his part against her own husband and later makes Þorgils a gift of colored clothing, and second, the satisfaction of seeing himself capable of annoying his surrogate father and coming between the couple acting *in loco parentis*. This first fully narrated episode is emblematic of Þorgils's behavior throughout his brief career, as it features 1) his inability to modify his own rules to the requirements of the situation, 2) his rejection of any other relationship with male peers than one in which he completely dominates and humiliates the other, and 3) his refusal to recognize or submit to paternal authority in any situation, no matter that he has nothing to gain and everything to lose thereby, as well as 4) his tendency to compensate himself for all this self-induced alienation from male society by the encouragement of motherly attention from older women. As the story unfolds, we find that older women are virtually the only women with whom he has any interaction, and the only people who can influence his behavior.

This pattern is played out over and over during the next fifteen years of his life. At the age of eighteen, Þorgils goes to Norway where he seeks the hospitality of a certain Brynjólfr, the "ríkastr maðr" ('most powerful man', Ch. 2) of the district. Brynjólfr initially finds Þorgils well mannered, but soon, like Gizurr, experiences the youth's reckless inflexibility, his need to dominate other boys, his defiance of authority, and his habit of ingratiating himself with the lady of the house.

Things begin to sour when Þorgils beats his serving boy, who is a young kinsman of Brynjólfr, because the boy, like Gizurr's young kinsman, doesn't come up to Þorgils's inflexible standards. Later, Þorgils experiences an absurd jealousy of an elderly man in Brynjólfr's service who enjoys Brynjólfr's special friendship, which jealousy leads to a brawl at Brynjólfr's table. Not even the intercession of two of the king's men, who happen to be Brynjólfr's guests during this breaking of the host's peace, can persuade Þorgils to submit to his host. Brynjólfr's response to these episodes is merely to cool the friendship with his young guest, replacing his initial warmth with a polite formality. When Brynjólfr asks him, as a test, to run an errand, Þorgils refuses, stating that he will run errands only for someone "ríkari en Brynjólfr" ('more powerful than Brynjólfr', Ch. 3).

By this point, the adolescent Þorgils, ostensibly in search of advancement, has attached himself to two older men who are each the most powerful man, i.e., the chief authority figure, in his district, but has challenged each man's authority in his own household — and got away with it. Each has responded to the boy's impertinence by coolly withdrawing his affection and letting Þorgils move on. For this, Þorgils seems to have despised them, misinterpreting their weary paternalism as weakness. Shortly thereafter, Þorgils, still a beardless boy, meets King Hákon.

The king of Norway, as a literary character, is a frequently encountered figure in medieval Icelandic literature, appearing almost invariably in one of two stock roles. In the *þættir*, where a common plot motif has a young Icelander travel to Norway, the king notices and establishes the youth's true worth, which had gone unnoticed at home. In the Family Sagas of the tenth-century, however, King Haraldr *harfagri* 'Fair Hair' inevitably appears as the tyrant whom bold-spirited Norwegian men defy by emigrating, leaving their patrimonies behind. Virtually all of this literature was composed in Iceland in the thirteenth century when the kings of Norway were laying claim to Icelandic property and its disposition. Typically, at this time, the Norwegian king would make an Icelandic *goði* his man and then, upon the latter's death, claim his vast properties in Iceland, properties that the heirs considered theirs, not the foreign king's. These wealthy Icelandic *goðar* who imperiled their properties by swearing allegiance to the king of Norway were no rustic dupes, however: with eyes wide open, they sought the king's patronage in order to bolster their claims and power at home during their lifetimes, choosing to promote their own

greed over their sons' futures. Because the king's patronage was historically both sought and resisted, it is not surprising to find the literary representations of the king split in two. On the one hand, there is the good father of the *þættir* who recognizes his "sons" by their true nobility, as does the good father in *Geirmundar þáttur heljarskinns*. On the other hand, there is the evil father of the family sagas who takes the inheritances of his "sons", a figure lightly foreshadowed in *Sturlunga saga* by Einarr's father, who kept his sons as social children into their middle age. In *Porgils saga skarða*, the king's narrative roles demonstrate the typical dichotomy. On the one hand, King Hákon is the good father who recognizes the true value of Porgils, a youth who was thought back home to be not worth his father's or Gizurr's trouble. At the same time, with respect to others among the Sturlungs, he is the evil father who withholds inheritances.

Porgils, having found his challenges to paternal authority met with cool indifference, has now worked his way up the scale of powerful men to the king, who offers him a probationary period after which he might become eligible for selection as one of the king's men. Porgils's response to this offer is swift: he doesn't care to wait out any probationary period. When Hákon responds with only a smile, Porgils ratchets up the challenge by writing a letter to the king. Hákon interprets the mode of communication as evidence of the youth's arrogance, and it is; but as so often the arrogance stems from the young man's inadequacies, here it surely stems from his speech impediment in particular. Lacking eloquence, Porgils cuts a better figure in writing than in speech. Called before the king again, he accepts a place on a footstool next to the queen, who, like the wife of Gizurr *jarl*, defends his behavior to her husband as typical of youth: "Slikt verðr oft ungunum mönnum" (Ch. 5).⁴ Once again Porgils is manipulating an authority figure by appealing to the mothering impulses of that man's wife. This strategy, as always, proves successful: he is made a retainer of the king and receives a gift of colored cloth from the queen (recall here the gift of clothing from Gizurr's wife) as well as the marks of adult manhood, weapons, from the king. To underscore the figurative import of the gift of weapons, the narrator explicitly states that Porgils hadn't had any weapons prior to this gift.

The first test of loyalty and obedience to the new "father" comes

---

⁴ Cf. Egill Skallagrímsson's mother defending the boy's behavior to his father as evidence of *vikingsefni* (Ch. 10).

with a fire. King Hákon tells Þorgils precisely where to stand and what to do, but Þorgils goes further forward into the flames than instructed, an act of disobedience that is later rewarded with praise. Meanwhile, the fire is extinguished by covering it with a wet sail, a bit of cleverness the narrative attributes to Hákon. Although Þorgils's courage and disobedience were both for naught, the fire being extinguished by intelligence rather than bravery, Þorgils is once again rewarded with a piece of cloth from the queen. We might notice here how cloth runs through the beginning chapters of this saga as a motif: a material good produced by women, it is used in this saga to mend ruptured relationships between men. As a maternal web that smothers a fire that cannot be brought under control by either male cooperation or individual male bravery, so it smothers the sparks of conflict created by Þorgils in his continual efforts to butt heads with authority.

Some time after the fire, when Þorgils is apparently basking in his favored-son status at court, the king finds time to wonder why the young man's family never had his harelip mended. Þórðr *kakali*, his father's young cousin (and a man with his own speech impediment) happens to be at court at the time and tells the king he will spare no expense to mend the split. In a scene often adduced as evidence for sophisticated surgical techniques in thirteenth-century Norway, the operation is performed by a foreign surgeon (a certain Vilhjálmr, who would have been a Norman or Anglo-Norman) in front of the court. Thereafter, Þorgils remains for several years with Hákon but "þóttist vera haldinn ok kunní því illa" ('felt himself to be kept there and was ill-pleased by it', Ch. 7).

Why does Þorgils feel trapped and unhappy? Although he has achieved both social prominence and material comfort far greater than could reasonably be expected for an Icelander so young and so lacking in support from his own father, and although he has found the favored-son status that had eluded him in his own family, he is ill content not only because he has run out of challenges but also, I think we are to understand, because of the surgery. While Þorgils had been searching for a "father" big and strong enough to handle him, he doesn't appear to have bargained for one who would force him to grow up by remaking his face. Surgery to fuse a harelip, common today and routinely performed on infants, must have been seen in the society of *Sturlunga saga* as daring and invasive, and in this case humiliating, too, as it seems to have been performed as entertainment for the king and his men, an arrangement Hákon had made in consul-

tation with Þórðr *kakali*, but not Þorgils himself. The most important aspect of the surgery, however, would have been its effect on Þorgils's speech. Unlike modern readers, who are unlikely ever to have met anyone with an unfused harelip, medieval readers would not have missed the implications of this disfigurement for one's articulation. With the harelip, Þorgils's speech would have been sufficiently child-like to have undercut any success he had had with adult posturing, and would have served as a kind of cover for continued puerile behavior such as his selfishness and his restless drive to find the favor of the most powerful man. Fusing the notch in his lip would have made for better (though not perfect, considering his age) articulation and cleared the way for social expectations of adult behavior, the criteria for which he is obviously not prepared to meet. As soon as physical distance from Hákon gives him the opportunity, Þorgils will begin challenging authority again.

Þorgils winters in Trondheim — apart from King Hákon — shortly after Knútr has been made *jarl* of that district. The narrative introduces Knútr as gifted in many ways, not only with physical strength and beauty but also with a continental education of some sort, suggested by the remark that “[e]ngi var sá maðr í Nóregi, er svá kynni skynja steina náttúru sem hann” (‘There was no man in Norway who knew how to understand the powers of stones as he did’, Ch. 8). In any case, he is the “rikastr maðr í bænum” (‘most powerful man in the town’), a sure sign that, with the king away, Þorgils will egg him into a confrontation. One night while in his cups, Knútr *jarl* belittles Icelanders in general and the late Snorri Sturluson in particular as *litilmannliga* (‘puny’ or ‘gutless’, perhaps ‘unmanly’ but without pejorative sexual connotations, Ch. 8). Þorgils's retort to this relatively mild ethnic slur initiates a shouting match that escalates to their drawing weapons before their men can separate them. The next morning, Knútr invites Þorgils to his quarters as though nothing has happened, exhibiting the indifference that we have seen is a sure way to incite Þorgils to further the conflict. Since Knútr doesn't allow himself to be baited, Þorgils must await some other opportunity to challenge the older man's authority, an opportunity soon provided by a quarrel between their men. Þorgils goes so far as to rescue his man forcibly from Knútr's confinement before the conflict is smoothed over by the *jarl*'s wife, to whose persuasions Þorgils of course submits. The king arbitrates and Þorgils gains in good repute over this matter.

Þorgils's very successful sojourn in Norway ends with his return to

Iceland as the king's agent in the matter of Snorri Sturluson's estate. Since Snorri left no heirs at his death in 1241 (his two legitimate children, Jón *murti* and Hallbera, having both died in 1231), Þórðr *kakali*, his brother's son, has divided the considerable estate among the Sturlungs and their allies, while Hákon, claiming the inheritance because Snorri was his man, divides it between Gizurr *jarl* and Finnbjörn Helgason. Holding Þórðr *kakali* in Norway as a virtual prisoner (where he will stay until his death), Hákon sends Þorgils back to Iceland in 1252 to prosecute on behalf of his ownership, a position that will of course put Þorgils on a collision course with his own kinsmen. Having examined the first ten chapters of *Þorgils saga skarða* in great detail, I will merely touch on some of the episodes of the better known remainder of Þorgils's very short life to demonstrate how the motifs of his childhood and aborted (because displaced) initiation into manhood relate to his subsequent behavior and how this behavior drives the plot of the narrative during the years he flourished in Iceland.

Back in Iceland, Þorgils immediately allies himself with Gizurr *jarl*, still the family arch-enemy, against his own father's brother, Sturla Þórðarson (the author of much of *Sturlunga saga* but not of this particular piece). Lest we readers naively suppose that Þorgils still had some residual affection for Gizurr, the man who served as his surrogate father when his own gave him away as a hostage, we are reminded that his actions are governed only by his loyalty to the King: "engi því bregða, er hann hafði konungi heitit, þótt hann gerði þat eigi fyrir Gizurar sakir" (Ch. 15). It comes out that the Sturlungs believe King Hákon has given Þorgils orders to kill Sturla. Though Þorgils denies this vehemently, stating that Hákon is incapable of asking for parricide and he himself incapable of carrying it out, what's interesting is that Þorgils's kinsmen and affines readily believe either that he is actually capable of it or, if they are inventing the charge as a pretext for killing him, that others will find it plausible. From here on, the saga concerns itself with the killings, mutilations, and shifting alliances among the principal contenders for Snorri's properties and for dominance in the district. One by one the Sturlungs become reconciled with Þorgils, in no case because they prefer to follow him but rather in all cases because they have learned, to their cost, that it is not worthwhile to resist him. Þorgils himself seems to have set his sights on a piece of property and a *godorð* at Skagafjörð and does little else through the saga except kill, maim, and plunder his way toward it.

During these years, his relationship with women seems to be limited to allowing middle-aged housewives to beg him to cease and desist. His interest in taking a woman for himself seems close to nil. Once, at age twenty-seven, when he is shown visiting a household with an unmarried daughter, the narrator tells us that “sýnist honum þat eigi upp at bera, því at honum leizt konan ófrið” (‘it seemed to him that there was nothing to say because the woman appeared ugly to him’, Ch. 27). Finding women ugly is one way to avoid marrying, and, instead, he hires a married couple to run his household. On another occasion he seems to be flirting with a married woman, but when her husband, a certain Vestarr, comes running at him with a drawn sword he restrains his men and makes this remarkable speech:

... hann er maðr at vaskari, þótt hann vildi hefna svívirðu sinnar, er hann hugði honum væri ger, þótt hér væri eigi þau efni í. En legg ekki hug á þat, Vestarr, at ek vilja nökkura þá hluti eiga við konu þína, at hon sé þá verri kona en áðr. En fyrir raun þína vaska vil ek gefa þér öxi þessa. (Ch. 28)

... he is a manly man and would avenge the dishonor that he thought was done him, although none was done him here. But Vestarr, don't think for a minute that I would do anything with your woman to make her worse than she was before. And for the test of your valor, I will give you this axe.

Since backing down before a rustic clown with a drawn sword is most uncharacteristic of Þorgils, and since the scene is played straight, we cannot but believe him here: he truly has no designs on this woman, or on any woman. It is not until after the news of the death of his only friend, Þórðr *kakali*, in Norway has reached Iceland that Þorgils takes a *frilla* ‘concubine’ — at age thirty — and fathers a bastard daughter. We recall here that Þórðr is the sole kinsman with whom he has had early, continuous, and relatively normal relations, the man who played midwife to his new face. Sixteen years Þorgils’s senior, Þórðr was of his father’s generation but yet young enough to function as an older brother. In addition, the two cousins shared speech impediments that edged their careers to the violent end of the spectrum of political survival strategies. Finally, like Þorgils, Þórðr was first the man and then the victim of the Norwegian king. We shall return to this friendship briefly, below, when we meet with something of an analogue.

Þorgils is executed two years later, at the age of thirty-two, during

an episode in the on-going property struggle, in a scene that is made by our author to resemble, astonishingly, the assassination of Thomas à Becket, the saint whose shrine was the most popular in Europe in the thirteenth century and whom Þorgils is said to have admired. Clearly, the two men shared a prickly sense of self, deep-seated resentment of authority, and a distaste for women, in addition to their death wounds.

I have posited an equation between Einarr Þorgilsson and Þorgils *skarði* Þoðvarson and then gone on to analyze select passages from their sagas that exemplify a great number of detailed differences along with similarities. In the larger narrative scheme, for example, Einarr was surprised by the twists of fate that gave him sole possession of a *godorð* for which he had not been groomed, while Þorgils, lacking the same sort of family attention as Einarr lacked, grooms himself by seeking the favors of the *rikastr* man everywhere he goes. Among the details of their styles of feuding, Einarr exhibits a pattern of attacking defenseless, middle-aged women when their husbands are from home, while Þorgils on the contrary picks fights with their husbands and lets the women beg him to desist. Behind such differences between the two characters, however, lies a single motif and method of character development: A powerful *goði* with more than one son and many daughters seems to devalue the one son with a speech impediment, doubtless with reason since that boy would not be expected to make a successful *goði* without eloquence. The mother is insignificant in the narrative (cf. the much better developed characters of Sturla's wives) and the boy is sent from home under conditions that win no particular advantage for the family. As youths, Einarr and Þorgils take different paths. While Einarr lodges with some kinsman in obscurity until his father relinquishes control of the homestead and *godorð* and then seems content to serve as his older brother's sidekick, Þorgils leaves home, family, and country to seek out the most powerful men in the Norse world. The practical effects of the two strategies, however, are the same: whether thrust into a *godorð* or dedicated to taking one by force, both men proceed by initiating violent encounters with the Sturlungs that occupy the latter to the exclusion of almost every other pursuit — in the narrative world of *Sturlunga saga*. This is not to say that the historical Sturlungs would have been peaceful farmers if it weren't for people like Einarr and Þorgils, for even in the created world of the compilation the Sturlungs enjoy a wide variety of adversaries, from the knife-wielding wife of a pacific priest and teacher

whom we saw at the end of *Sturlu saga* to the kings of Norway. However, it does seem that the compilation selects chiefly characters like Einarr and Þorgils as “straw men”, in resistance to whom the family’s actions can be seen as justified. These are the characters who keep the plot moving along, and they are depicted as driven to their violence largely by the internal Generational Tensions delineated here.

*

The third and final character to be discussed is the enigmatic Guðmundr *góði* ‘the Good’ Arason, Bishop of Hólar. It is often, and rightly, observed that a very great deal of the violence in *Sturlunga saga* derives from the clash of the newly introduced practice of ecclesiastical control of Church properties, revenues, and men (e.g., clergy subject to canon, not common, law) with the native social organization that had been in place in Iceland before the introduction of Christianity in which rich families built temples and provided for their upkeep and *godar* were simultaneously priests and executives of secular law. At the same time, it is true to say, as W. P. Ker (1925: 159–60) has, that the thirteenth century didn’t need that particular sort of struggle to provide Icelanders with something to feud about. The character of Guðmundr is a key to understanding the truth of both statements. While as Bishop of Hólar he certainly does introduce into *Sturlunga saga* this new element, the contest between clerical and secular forces for control of property and men, at the same time he is a now familiar character type. Like Einarr before him and Þorgils (whom he baptizes) after him, as a social agent he is subject to the same Generational Tensions that energize the plots throughout. While Guðmundr as bishop plays a large role in *Íslendinga saga*, excommunicating what seems like everyone in sight while eating his friends out of house and home with his large band of hungry followers, it is to another component saga in *Sturlunga saga*, *Prests saga Guðmundar góða* (*The Saga of the priest Guðmundr the Good*), that we turn for the story of his formative years. This saga survives in other, longer versions, all of which stem from an original thought to have been written by Lambkarr Þorgilsson, who had been close to Guðmundr and admired him, and who wrote the saga as part of an ultimately futile effort to have Guðmundr canonized as a saint. The *Sturlunga* version differs from the others chiefly in having been shortened by the deletion of some of the miracle episodes, and in any case the father-son paradigm

we have been examining is largely unaffected by the overlay of hagiographical elements. The saga's purpose, canonization, however, makes the development of the protagonist's character the saga's *raison d'être*, the author making explicit the connections between Guðmundr's boyhood experiences and youthful adventures and his later (alleged) saintliness.

Guðmundr's father, Ari Þorgeirsson, was the fifth son in a family of ten children, of which most of the sons proved incapable or uninterested in founding their own families. The first dies "á Grænlandi í óbyggðum" ('in the wilds of Greenland,' *óbyggðir* meaning 'unsettled areas' and suggesting the motif of men engaged in activities that do not include the establishment of family homesteads, Ch. 1) and leaves no descendants, a fate that will eventually befall the fourth brother as well. The second, Þorvarðr, becomes a member of the Norwegian court of King Ingi and fathers five legitimate daughters and four bastards, of whom only one is a son. The third becomes a monk and dies childless. The fourth, Ingimundr, is a priest, has a barren marriage, is said not to get along with his wife, and eventually leaves her. The fifth, Ari, takes another man's wife and fathers on her four children, of whom one is a daughter, two are sons who die young, and the fourth is Guðmundr, born in 1161. In other words, Guðmundr is not only a bastard, but is part of rather large generation in which there is not one single legitimate son. (Only the children of the five sons are enumerated, however; the five daughters all married, and one of them was Sturla's wife Ingibjörg, who provided an important stepson for Sturla.) Like Einarr and Þorgils, but for rather more obvious reasons, Guðmundr does not bear a family name.

Although the five brothers are not facing up to their adult responsibilities, the family is still intact in this generation and the brothers interact a great deal. Þorvarðr asks Ari, who has a couple of infants at home at the time, to travel to Norway to carry out some unfinished business that he hasn't the heart to carry out himself: avenge King Ingi. Ari complies with his brother's request and is killed in carrying it out, orphaning his bastard children. It is interesting to note, and worth an aside, that the narrative pointedly describes Ari's preparations to return home to Iceland, the false rumor that he is deserting, his consequent decision to stay in order to save his honor, and his death as a result of that decision. Like Þorgils's father, Þoðvarr, Ari chooses his honor over his son. Unlike Þoðvarr, whose honor is self-contained, Ari makes the choice for loyalty to a male authority figure over responsi-

bility to the offspring he has fathered, even though loyalty is vicariously given to the king for his brother. That the narrative is so specific on this point suggests its thematic importance.

Guðmundr's grandfather meanwhile has offered to foster the two-year-old that Ari has abandoned. (It is not said, because it is not important to this male-centered narrative, how the woman was supporting herself and her children in his absence, or what happens to her and Guðmundr's young sister after this.) When news of Ari's death reaches Iceland during Guðmundr's seventh year, Ari's father and his brother Ingimundr, he of the barren and unhappy marriage, decide that because the boy will have no inheritance, he is to be set to books under the tutelage of Ingimundr. In a humorous aside, the narrator remarks that thus "fekk honum þat fyrst í föðurbætr ok erfð, at hann var barðr til bækr" ('his first benefit from the weregild and inheritance of his father was to be beaten to his books', Ch. 4). As a bastard, of course, Guðmundr is entitled to neither inheritance nor any share of compensation paid for his father's death. A portrait of the boy immediately follows: "Hann var ólatr mjök, ok þótti þá þat þegar auðsýnt á athöfn hans, at honum myndi í kyn kippa um ódæld, því at hann vildi ráða, við hvern sem hann átti" ('He was very eager and immediately showed in his behavior that he took after his kinsmen in being overbearing, so that with anyone he had anything to do with he wanted to have his own way', Ch. 4). Here, we are reminded of how dangerous, in *Sturlunga saga*, is the combination of inherited character traits and the denial of material inheritance.

During the next four or five years, there is much moving house as Ingimundr breaks up his household, moves in with his wife's father, and finally leaves his wife, while Guðmundr sojourns with another of his father's brothers until Ingimundr makes the marital break and calls the young man back to him. While it would not have been remarkable for a childless man like Ingimundr to foster his dead brother's bastard son or even to take serious interest in his education, the narrative weaves this growing relationship between man and boy, scholar and pupil, into the concurrently declining relationship between the man and his wife. The narrative makes it clear that for Ingimundr the boy Guðmundr takes the place of the abandoned wife.

In September of 1180, when Guðmundr is nineteen and has already been tonsured and ordained a deacon, he and Ingimundr undertake a sea voyage during which they are wrecked by a storm. The narrative slows down considerably to cover this story, which will follow the

traditional pattern of an initiation ritual: separation, a liminal period, and re-integration as a new man. The other men on the ship appeal to Ingimundr to hear their confessions, which he refuses to do on the grounds that they hadn't wanted to confess earlier, and to tell them the highest name of God, which he purports not to know, demonstrating the kind of stubbornness and, worse, self-righteousness that Guðmundr himself will exhibit many years later as bishop. While Ingimundr is thus denying his fellow travellers the consolation of religion, young Guðmundr is in the ship's boat attempting to help them lower the sail. When another wave hits the ship, Guðmundr is knocked over but his right foot is stuck between the boat and the ship's gunwhales, and his leg is so badly fractured that he cannot feel it. The Old Norse word *fótr*, the cognate of English *foot*, refers not to the body part below the ankle, as the English word does, but rather to the entire part below the knee, and it becomes plain later in the narrative that it was his shin that was splintered, causing his foot to be rotated 180 degrees, with the toes where the heel should be, and shards of bone to protrude from his leg months later. There is no reason to doubt the historicity of an event like this, including any of the details of the compound fracture of the leg, other than the suggestion that Guðmundr was restored to health ("varð Guðmundr heill", Ch. 6) by the following May, a remark best understood to mean that he was up out of bed, as well as he would ever be. That he was crippled for the rest of his life is indicated in a scene in which an arthritic old woman is found to massage his *fótr* (Ch. 19), and is, in any case, simply the only possible outcome of a fracture like this, as the saga's medieval public would have known. One would not wish to suggest, therefore, that the author of *Prests saga Guðmundar góða* was creating a fictional episode out of the archetypal motif of the foot or leg as a euphemistic stand-in for the phallus. Nevertheless, the narrative does explicitly represent the leg injury that cripples him as changing his character forever, as we shall see, with the result that Guðmundr is celibate for life. For the author, of course, this celibacy is an indication of his holiness and candidacy for sainthood, the hagiographic interpretation of plot elements and character motifs overlaying neatly the basic theme.

Returning to the scene of the ship wreck now, when the others realize what has happened to Guðmundr, there is of course a great deal of discussion about how to extricate him. Everyone is in danger at this point of losing his cargo and being drowned when a certain Bersi, by-named *valbrað* because he has a coal-black mark on his cheek

“kinn hans önnur var kolbla”, Ch. 6), suggests that “the cripple” be thrown overboard so that the others may save themselves: “Hví munum vér fara með fótbrottinn mann, er vér megum eigi bjarga sjálfum oss, — ok skjóti fyrir borð”. The satanic imagery of the black mark is not further developed, however, and the men get on with saving Guðmundr in this remarkable scene:

... [Þ]eir ... láta síga Guðmund ofan í vaðmáli fyrir borð, en Þórarinn ok Einarr taka við honum, ok helt um sitt lær hvárr þeira ok hann sinni hendi um háls hvárum þeira. Þá gengu sumir eftir ok hlífðu þeim við áföllum ok drógust svá til lands, at út vildi draga at út soginu, en þá skreið á, er brimit hratt þeim at upp, ok kómust at landi með hann. (Ch. 6)

They gently lowered Guðmundr overboard in wadmal, and Þórarinn and Einarr took ahold of him and each of them held a thigh and he held his arms around their necks. Then some others went and sheltered them from the waves and thus they drew to land, for the undertow was pulling them, and then slipping in when the sea tumbled them toward shore, they made land with him.

The birthing imagery in this scene is unmistakable as the Pauline “Old Man” gives birth to the new: Guðmundr, supported by two fellows, is in the posture of a woman giving birth supported by midwives while simultaneously being alternately forced out and sucked back by the rhythm of the surf. The cloth motif reappears with the wadmal, the common woolen cloth produced by Icelandic women for home use and export that became something of a monetary unit in the trade economy. Upon reaching land, Guðmundr is put to bed like the newborn and its mother to regain his strength, with the broken leg suggesting that his manhood is now dysfunctional. Guðmundr has been effectively feminized and will henceforth take the place of Ingimundr’s wife and employ the woman’s medium of words rather than action to advance his interests. This observation, of course, does not devalue the author’s interpretation of the entire complex of motifs, that Guðmundr becomes saintly through his attachment to Ingimundr and his rebirth in the ship wreck. Later, the narrator will remark that

... þóttust menn mestan mun á hafa fundit, at skap hans hafði skipazt vetr þann, er hann lá eftir skipbrott á Ströndum, því at þá undi hann sér hvárki nótt né dag, þar til er hann hitti fóstra sinn. Ok

kom þaðan frá við nökkut á hverjum missirum til siðabótar honum. Ok þar kom, at nær þótti hann orðinn allr annarr maðr í atferð sinni en fyrst þótti til horfast, er hann var ungr. (Ch. 11)

it was thought that his temperament had changed the winter he was laid up after the shipwreck in the Strands, because he was ill content both day and night until he saw his foster father. From then on, every year brought further reformation of his life. And it came to the point that he nearly seemed to be another man in his demeanor than what he first seemed when he was young.

According to this passage, the change that takes place in Guðmundr's character is caused by his desire to be reunited with Ingimundr.

As for Ingimundr, we are told that the loss of his chest of books in the shipwreck and his young companion's injury were a double blow to him, and the only thing that can tear him away from Guðmundr's bedside now is the news that the chest of books has washed up on shore, the sole surviving piece of cargo from the ship. Some seven years later, as Ingimundr is leaving for Norway, he makes Guðmundr a gift of the best and most scholarly of these books ("gaf honum bækr þær allar, er hann átti beztar ok froðastar", Ch. 11). The narrative thus insists on the identity, for Ingimundr, between his foster son and protégé on the one hand and his books on the other, as though to suggest that Guðmundr's potential as a scholar was what interested him in the boy. In any case, this insistence on identity makes for an interesting backreading of the narrator's comment that Guðmundr's inheritance was to be beaten to his books.

It is during those years immediately after the shipwreck that Guðmundr makes a second friend, this one his own age: Þorgeirr *biskupsson*, the son of Bishop Brandr. Guðmundr (with Ingimundr) stays with Þorgeirr for a couple of years while Þorgeirr settles one of his law suits for him with "svá mikla ást ok einurð" ('so much love and loyalty') that Guðmundr later maintains "at honum hefði engi maðr óskyldr jafngóðr þótt sem Þorgeirr" ('that no one outside his own family had ever been as good to him as Þorgeirr', Ch. 9). Presently, however, Ingimundr and Þorgeirr set off together for Norway: "Ok fóru þá í brott þeir menn tveir, er hann unni mest, Ingimundr ok Þorgeirr" ('And thus the two men whom he loved the most, Ingimundr and Þorgeirr, went away', Ch. 11). When Þorgeirr dies soon after his return to Iceland from a sickness contracted on the return voyage, "svá segir Guðmundr Arason, at hann hefði einskis manns þess misst, er

honum þætti jafnmikit at missa. Ok þat fell honum svá nær, at nálíga mátti kalla, at hann skiptist í allan mann annan". ('Guðmundr Arason said that he had never felt a loss so great as he felt this loss. And that it touched him so near that it almost claimed his health and he consequently changed in all respects into another man', Ch.11). In fact, Guðmundr nearly kills himself in his grief:

Guðmundr prestur gerðist þá svá mikill trúmaðr í bænahaldi ok tíðagerð ok örlæti ok harðlifi, at sumum mönnum þótti halda við vanstilli, ok ætluðu, at hann myndi eigi bera mega allt sumam, harðlifi sitt ok óyndi af andláti Þorgeirs. (Ch. 11)

Guðmundr the priest made himself into such a great "true believer" in the saying of prayers and the celebrating of mass and in acts of charity and of subjugating the flesh that it seemed to some men immoderate and they thought that he would not be able to bear it all together, his subjection of the flesh and his restlessness over the death of Þorgeirr.

This extreme response, which, by the way, is what earns Guðmundr the by-name *góði*, is not well motivated in or by the narrative, except perhaps by the verb *unna*, used for Guðmundr's feeling for his friend. While it was not at all uncommon for the Church to take over into the religious life words like *unna* whose primary meanings had been in the semantic field of secular love, the saga provides plenty of support for the reading that Guðmundr was indeed in love with his friend Þorgeirr, a kind of love that he had learned from his uncle Ingimundr. It is the narrative's often reiterated insistence on the uniqueness of these relationships that recalls Þorgils's sole friendship with his cousin Þórðr whose death freed Þorgils to take a *frilla*.

Guðmundr's grief not only looks like love sickness, but appears to be interpreted as such by Þorgeirr's father. Bishop Brandr's response to Guðmundr's extravagant and showy grief appears in the following passage:

Nú var bæði þess í leit, at honum væri þat óhægt ok mætti hann minna at hafast til þurfta öðrum, af þeim, er hann öfunduðu, at skipt var þingum við hann, ok skyldi hann hafa þau, er féminni vátu. Ok þá kallaði Brandr biskup til bóka ok messufata í hendr honum, ok ollu því öfundarmenn hans, en biskup kallaði staðinn at Hólum eiga arf eftir Ingimund prest. (Ch. 11)

Then his enemies sought these two ends, that it should be inconvenient for him to mind the needs of others and that the parishes should be divided so that he would have those that had less revenue. And then Bishop Brandr claimed, with the support of his enemies, the books and vestments that he had in his possession, and the bishop claimed that the see at Hólar had right to the inheritance of Ingimundr the Priest.

On the one hand, the bishop's claim could be attributed to his duty to see to it that the Church, not a priest's relatives, inherited everything, this being one aspect of the ongoing struggle between the continental-style Church claims and the Icelandic customs that the Church was hoping to displace. But on the other hand, even so great a duty to the Church would hardly motivate what has every appearance of malice on the part of the Bishop toward his dead son's best friend. After all, why would his son's death prompt him to claim the gifts that Ingimundr gave Guðmundr before his departure? Clearly, there is some connection between Ingimundr's books and Guðmundr's relationship with the late Þorgeirr behind Brandr's response. He apparently resents Guðmundr's grand displays of grief over Þorgeirr, displays that must have outdone his own. The narrator states that Þorgeirr's death was a blow to his father "most of all", so by grieving more than the dead young man's own father, and so much more publicly, and in such a way as to win widespread admiration ("Öllum mönnum þótti mikils vert um trú hans, ok þeim öllum mest, er vitrastir váru", Ch. 11), Guðmundr has apparently irritated the Bishop — or it may be that we are to understand that it was Guðmundr's friendship with his son in the first place that the Bishop found irritating. One reading that cannot be dismissed out of hand is that Guðmundr's extravagant mourning cast a homosexual shadow on Þorgeirr, in social terms a slur that could not be answered because he was dead. In any case, Guðmundr now must wait for the Bishop's death (in 1201 when Guðmundr is forty) before he can hope for any advancement. Before leaving the strange episode of Þorgeirr *biskups-son*, we should note that external sources state he was a married man at his death. The pointed omission of that piece of historical information from the narrative encourages the line of speculation here advanced.

Two years after the return and precipitate death of Þorgeirr, Ingimundr dies in Greenland, where he is shipwrecked, the narrator noting that his corpse was discovered uncorrupted fourteen years

afterwards — proof that Guðmundr's mentor was indeed saintly. While Ingimundr's first ship wreck initiates his young kinsman's saintly life, his second confirms his own. Thus is Guðmundr finally and irrevokably "separated from the two men he loved best" — in fact, the only two men who ever loved him — at the age of twenty-eight.

Guðmundr has grown up as an outsider, the son of another man's wife, an orphan, a charge on his father's family, an equivalent to his foster father's books, and a replacement for the latter's wife. His one experience of "friendship" with a peer has been cut short by untimely death and followed by the ill will of his friend's father, who, as Bishop, is also Guðmundr's superior. From this point on, Guðmundr will attract only the poor and the weak as companions and hangers-on. Like Einarr and Porgils, he will lead the familyless. And like them will he also brook no challenges to his authority from anyone, least of all from Kolbeinn Tumason, who will make him bishop and then try to rule him. His maturation process having been deflected by a father surrogate who treated him more like a beloved than like a son, he cannot function as a pastor or leader to any but the dispossessed — the pious hagiographer's equivalent to Einarr's following of loose men. Nor will he be able to negotiate with secular authority in the person of Kolbeinn. As Guðmundr struggles with every man who crosses his path to total autonomy, his episcopate will resemble the torn table cloth on which Kolbeinn sets his first meal as bishop and which prompts Guðmundr to remark, "En þar eftir mun fara biskups dómr minn, — svá mun hann slitinn vera sem dúkrinn" ('My bishopric will go like this — it will be torn like this tablecloth', Ch. 26). In a kind of reversal of the cloth imagery in this and *Porgils saga skarða*, Guðmundr here shows that this symbol of the feminine will not hold for him. We recall that the occasion of his maiming, where the injury to the leg suggests an injury to his manhood, occurred because he was attempting to free a sail, a huge piece of cloth masculinized by the context of the ship and by its use under male control — ideally. During the storm, an apt symbol of adolescence, this piece of cloth went out of the control of his male companions and threatened to capsize the ship they were in. Guðmundr struggled with it in vain — not only was he hurt, but the ship was capsized. In his rebirth from this unsuccessful struggle to gain control over what appears to be his sexuality, we recall that he is placed in a sling of wadmal. We might also note here that cloth figures prominently in Ingimundr's trading trip to Norway that ended in his death by shipwreck, but in that episode

Ingimundr successfully counters the attempt of the king's men to steal his cloth. Unlike his fosterfather, Guðmundr never regains control of "cloth", and spends the rest of his life watching it rip.

*

Einarr Porgilsson, the lispng, bumbling annoyance to the patriarch Sturla, Porgils *skarði* Bøðvarsson, the harelipped maverick Sturlung, and Guðmundr *góði* Arason, the lame, orphaned bastard who becomes the disastrous Bishop of Hólar, are various realizations of a type of great importance in *Sturlunga saga*: the man who never resolves tensions with his father or father surrogates and whose persistent adolescence leads him to rage at the patriarchal social fabric, in general, and at men like Hvamm-Sturla, Gizurr *jarl*, and Kolbeinn Tumason in particular, who realize, in exemplary fashion, the social expectations that these permanently immature men fail to meet. These childless men break the temporal thread of Icelandic history by failing to perpetuate their bloodlines beyond the demise of the Freestate, while the absence of progeny precludes the continuance of their behavior patterns over further generations. While the damage they did was thus contained, it could not be undone and their heritage is loss. These are the men who, in the narrative scheme of *Sturlunga saga*, were the agents of the violence that led to the end of the independent commonwealth of Iceland and its regression to dependence on the fatherland.

References

- Bragg, L. 1994: "Disfigurement, Disability, and Dis-integration in *Sturlunga saga*". *alvissmál* 4, pp. 15–32.
- 1997: "From the Mute God to the Lesser God: Disability in Medieval Celtic and Old Norse Literature". *Disability and Society* 12, pp. 165–77.
- Byock, J. L. 1986: "The Age of the Sturlungs". E. Vestergaard (ed.), *Continuity and Change: Political Institutions and Literary Monuments in the Middle Ages: A Symposium*. UP, Odense, pp. 27–42.
- Ciklamini, M. 1981a: "Divine Will and the Guises of Truth in *Geirmundar þáttur heljarskinns*". *Skandinavistik* 11, pp. 81–88.
- 1981b: "A Portrait of a Politician: Eflingr skakki in *Heimskringla* and in *Fagrskinn*". *Euphorion* 75, pp. 275–87.

- 1984: "Veiled Meaning and Narrative Modes in *Sturlu þáttir*". *Arkiv för nordisk filologi* 99, pp. 139–50.
- 1988: *Sturla Sighvatsson's Chieftaincy: A Moral Probe*. Sturlustefna, Reykjavík.
- Jón Jóhannesson 1946: "Um Sturlunga sögu". In *Sturlunga saga*, 2, pp. vii–lvi.
- Ker, W. P. 1925: "Guðmund Arason". *Collected Essays*, vol. 2. Macmillan, London, pp. 152–72.
- Miller, W. I. 1992: "Emotions and the Sagas". G. Pálsson (ed.), *From Sagas to Society: Comparative Approaches to Early Iceland*. Harislik, Enfield Lock, Middlesex, pp. 89–109.
- Schach, P. 1977: "Some Observations on the Generation-Gap Theme in the Icelandic Sagas". H. Scholler (ed.), *The Epic in Medieval Society: Aesthetic and Moral Values*. Max Niemeyer, Tübingen, pp. 361–81.
- Sturlunga saga* 1946: Jón Jóhannesson, Magnús Finnbogason & Kristján Eldjárn (eds.), 2 vols. Sturlunguútgáfan, Reykjavík.
- Tranter, S. N. 1987: *Sturlunga Saga: The Role of the Creative Compiler*. Europäische Hochschulschriften, Frankfurt am Main.
- Úlfar Bragason 1982: "On the Poetics of *Sturlunga*". Ph.D. diss., University of California at Berkeley.
- 1991: "The Art of Dying: Three Death Scenes in *Íslendinga saga*". *Scandinavian Studies* 63, pp. 453–63.

ROLF HELLER

Zu Fragen der *Heiðarvíga saga*

Bardi in Gardariki

In der *Heiðarvíga saga* kommt es nach dem Hochlandskampf auf dem Allthing zu einem Vergleich zwischen den gegnerischen Gruppen. Bardi muß mit der Mehrzahl der Teilnehmer am Rachezug für drei Jahre die Insel verlassen. Nach einem ersten mißglückten Ausreiseversuch gelangen sie im folgenden Sommer nach Thrandheim und treten vor König Olaf Haraldsson, der sich gerade dort aufhält. Bardis Bitte, sie als „vetrgestir“ (Heið. 1956: c.41) aufzunehmen, lehnt der König ab, weil sich Bardis Vorgehen bei der Rache für den Bruder nicht mit seiner, des Königs, christlichen Haltung vereinbaren läßt; gleichwohl will er ihm „vinr“ sein.¹ Bardi gibt sich damit zufrieden, hält sich den ersten Winter über in der Stadt, den nächsten in Dänemark auf und kehrt danach nach Island zurück. Auf dem Thing wirbt er mit Erfolg um Aud, die Tochter des Goden Snorri, der im Herbst die Hochzeit in Saelingsdal ausrichtet (c.42). Eine Zeitlang lebt das Paar bei Snorri, zieht dann zu Bardis Schwager Gudbrand, und Bardi bereitet dort ihre Fahrt nach Norwegen vor. Sie erreichen das Land im Norden, in Halogaland, und finden Quartier bei einem der bedeutendsten Männer des Gebietes. Eines Morgens kommt es zu einer Auseinandersetzung zwischen den Eheleuten, beginnend im Scherz als eine Art ‘Kissenschlacht’ und handgreiflich endend mit Ohrfeige und Steinwurf (c.43). Bardi nimmt diesen Vorfall zum Anlaß, vor Zeugen die Scheidung von seiner Frau zu erklären, und verläßt im Frühjahr (nach Teilung der Habe) das Gehöft.

Nach den breit angelegten Erzählpartien über Planung und Ausführung des Rachezuges sowie des Kampfes auf dem Hochland wirken diese Szenen wenig ausgefeilt (trotz dem Auftritt vor dem König und

---

¹ Mit der Haltung König Olafs, besonders mit den Gründen für seine Weigerung, Bardi aufzunehmen, beschäftigt sich ausführlich Bjarni Guðnason in seiner tiefeschürfenden Untersuchung der *Saga*, *Túlkun Heiðarvígasögu* (s. BG 1993: 45–65).

der 'Kissenschlacht'), und Bardi erscheint auffallend blaß. Dieser Eindruck verstärkt sich in dem abschließenden Bericht über Bardis weiteres Schicksal (c.43): „hann . . . lætr eigi af ferð sinni, fyrr en hann kom í Garðaríki, ok gekk þar á mála ok var þar með Væringjum, ok þótti öllum Norðmönnum mikils um hann vert, ok höfðu hann í kærleikum með sér. Ávallt er konungs ríki skal verja, er hann í leiðangri ok fær gott orð af hreysti sinni ok hefir um sik mikla sveit manna. Þar er Barði þrjá vetr í mikilli soemð frá konungi ok öllum Væringjum. Ok eitt sinn, er þeir váru á galeiðum við her ok vörðu enn konungs ríki, þá kom at þeim herr, gera nú bardaga mikinn, ok fellr mjök lið konungs, er við ofrefli var at brjótask, ok gerðu áðr mǫrg stór verk. Ok þar fell Barði við góðan orðstír ok hafði drengiliga neytt sinna vǫpna til dauða“. Eine Reihe von Floskeln kann kaum darüber hinwegtäuschen, daß der 'Held' der Heið. auf wenig beeindruckende Weise aus der Saga verabschiedet wird. Der Gedanke schleicht sich ein, daß der Verfasser mit Bardi nach dem Hochlandskampf nichts Rechtes mehr anzufangen wußte, daß ihm vielleicht außer der Heirat mit Aud nichts Sicheres bekannt war. Dazu würde es passen, daß die letzten Worte der Saga nicht Bardi, sondern Aud und ihren Nachkommen gelten. Bardi blieb offenbar kinderlos; hingegen scheint historisch gesichert, daß Aud in ihrer zweiten Ehe in Norwegen (wohin sie Bardi gebracht hatte?) die Stammutter eines bedeutenden Geschlechtes wurde.

Die Angaben über Bardis letzten Lebensabschnitt enthalten Merkwürdiges: Sein Weg nach Osten endet „í Garðaríki“. Dort soll er sich als Söldner verdingt haben „ok var þar með Væringjum, ok þótti öllum Norðmönnum mikils um hann vert“. Sagaforschern ist schon vor langem aufgefallen, daß dem Verfasser dabei ein Fehler unterlaufen ist. Mit „Garðaríki“ wird in Isländer- und Königssagas das Herrschaftsgebiet im Norden Rußlands bezeichnet, dessen König seinen Sitz in „Hólmgarðr“ hat. Mit der Nennung der „Væringjar“ rückt aber „Miklagarðr“ (Byzanz) in das Blickfeld, denn in ihnen sehen die Sagaverfasser ausschließlich Nordleute im Dienst des byzantinischen Kaisers. Die Verwechslung von „Garðaríki“ und „Miklagarðr“ wird dadurch bestätigt, daß Bardi sich bei seinem letzten Kampf mit dem Heer „á galeiðum“ befindet, einem Schiffstyp, der südlichen Ländern zuzuordnen ist. Einen Hinweis auf die Unsicherheit des Verfassers dürfte auch die zwifache Aussage geben, daß „konungs ríki“ verteidigt wird. Diese Bezeichnung paßt gut zu „Garðaríki“, weniger gut zu dem gemeinten „Miklagarðr“, dessen Herrscher normalerweise „stólkonungr“, „Girkjakonungr“, „Garðskonungr“ oder „keisari“ genannt wird.

Bei der Suche nach einer Erklärung für den Fehler des Verfassers der *Heið.* ist Bjarni Guðnason auf die *Laxdoela saga* gestoßen. Er sagt: „Í *Laxdælu* er *Miklagarðs*keisari nefndur *Garðskonungur*, svo að til greina kemur, að höfundur *Heiðarvíg*asögu hafi í ógáti skrifað *Garðaríki* og dregið það nafn af *Garðskonungi*. Þannig mætti skýra pennaglöpín“ (BG 1993: 251 f.). Die Überlegung ist in Zusammenhang damit zu sehen, daß die *Laxd.* nach Meinung von BG älter ist als die *Heið.* Als einen der Gründe für diese Annahme nennt er die Aussage der *Laxd.*: „höfu vér ekki heyrt frásagnir, at neinn Norðmaðr hafi fyrr gengit á mála með *Garðskonungi* en Bolli Bollason“ (*Laxd.* 1934: c.73), die kaum einen anderen Schluß zulasse, als daß der *Laxd.*-Verfasser die *Heið.* mit ihren Angaben über *Gests* und *Bardis* zeitlich vor *Bolli* liegende Aufenthalte in *Miklagard* nicht gekannt habe (BG 1993: 251). Da eine literarische Verbindung zwischen den Berichten über die Ostfahrten *Bardis* und *Bollis* zu bestehen scheint, ist es angebracht, auch den entsprechenden Abschnitt der *Laxd.* in Gänze zu zitieren: „þá byrjar hann ferð sína út í lönd ok léttir eigi fyrr ferðinni en hann kemr út í *Miklagarð*. Hann var litla hrið þar, áðr hann kom sér í *Væringjasetu*; (Bemerkung über *Bolli* als ersten nordischen Söldner des byzantinischen Kaisers). Var hann í *Miklagarði* mjök marga vetr ok þótti inn hraustasti maðr í öllum mannaunum ok gekk jafnan næst inum fremstum. Þótti *Væringjum* mikils vert um *Bolla*, meðan hann var í *Miklagarði*“ (*Laxd.* 1934: c.73). *Bollis* Aktivitäten als kaiserlicher Söldner erscheinen zwar in etwas verschwommenem Licht, es geht aber aus jedem Satz hervor, daß sich alles in „*Miklagarðr*“ abspielt. Man beachte die Angabenreihe in dem kurzen Erzählstück: „*Miklagarðr*“ – „*Væringjasetu*“ – „*Garðskonungr*“ – „*Miklagarðr*“ – „*Væringjar*“ – „*Miklagarðr*“. Angesichts dieser Eindeutigkeit ist es nur schwer vorstellbar, daß „*Garðaríki*“ vom Verfasser der *Heið.* „í ógáti“ aus „*Garðskonungr*“ abgeleitet worden ist, denn „pennaglöp“ ist sicherlich ein zu milder Ausdruck für diesen Fehler, der wohl keinem anderen *Sagaverfasser* unterlaufen ist.²

Dem zweiten Argument für eine Entstehung der *Heið.* nach der *Laxd.*, dem Satz über *Bollis* Kriegsdienste, ist meiner Ansicht nach

---

² Interessant ist u.a., wie unmißverständlich der Verfasser der *Njáls saga* (der die *Heið.* gekannt und bei seiner Arbeit benutzt hat; vgl. BG 1993: 223 und Anm. 1) von *Kolskegg*, dem Bruder *Gunnars*, erzählt: „*Kolskegg* . . . fór austr í *Garðaríki* ok var þar einn vetr. Þá fór hann þaðan út í *Miklagarð* ok gekk þar á mála. Spurðisk þat síðast til hans, at hann kvángaðisk þar ok var höfðingi fyrir *Væringjaliði* ok var þar til dauðadags“ (*Njála* 1954: c.81).

nicht allzu großes Gewicht beizumessen. Der Laxd.-Verfasser war bekanntlich bemüht, Bolli, den jüngsten Sohn der Gudrun, in jeder Weise (sogar durch Aufgabe einer historisch glaubwürdigen Chronologie) herauszustreichen — und das, obwohl er eigentlich nicht sehr viel zu erzählen hatte, was eine solche Heraushebung rechtfertigte. Bollis 'Größe' scheint vor allem in Behauptungen auf; er kann sie kaum durch Taten bestätigen. Dieses Bild ist eine Vergrößerung und Vergrößerung dessen, was auch bei anderen 'Helden' der Laxd. erkennbar ist. Und in diesen Rahmen fügt sich die Bemerkung über Bolli als ersten „Norðmaðr“ in byzantinischem Sold ein. Mit den 'Ersten' hat es in der Laxd. eine eigene Bewandnis. So heißt es von Kjartan: „Kjartan fastaði þurrt langaföstu ok gerði þat at engis manns doemum hér á landi, því at þat er sögn manna, at hann hafi fyrstr manna fastat þurrt hér innanlands“ (Laxd. 1934: c.45), und von Gudrun hören wir (nach der Angabe über Bolli): „Guðrún gerðisk trúkona mikil. Hon nam fyrst kvenna saltara á Íslandi“ (c.76) und „Hon var fyrst nunna á Íslandi ok einsetukona“ (c.78). Ich denke, gegenüber all diesen Aussagen sind Zweifel angebracht. Sie dienen dem Verfasser einzig zur Erhöhung seiner Figuren; auch nur in einer von ihnen mit Blick auf die Angaben einer anderen Saga einen Festpunkt für zeitliche Abhängigkeit zu sehen, halte ich für verfehlt. Damit ist die Frage nach einer möglichen Quelle für den Bericht von Bardis Weg nach Osten wieder offen. Ich möchte sie in einer anderen literarischen Umgebung suchen.

Der bedeutendste „Norðmaðr“ in Diensten des byzantinischen Kaisers ist fraglos Harald, der Halbbruder Olafs des Heiligen und spätere norwegische König („Haraldr Sigurðarson“), und bei ihm haben wir es mit einem historischen Hintergrund zu tun. Es lohnt sich, in der Fagrskinna nachzulesen, was Harald nach dem Fall Olafs in der Schlacht von Stiklarstadir im Osten erlebt hat oder erlebt haben soll: „fóru þeir ór landi Haraldr, bróðir hans (d.h. Olafs), ok Rognvaldr Brúsasonr ok margt manna með þeim ok kómu um vetrinn öndverðan austr í Hólmgarð á fund Jarisleifs konungs, ok hann tók vel við þeim ... (In einer eingefügten Strophe heißt es u.a.): 'En gramr — né frákr fremra / friðskerði þér verða — / austr vast ár et næsta, / orðuglyndr, í Gørðum.' / Jarisleifr konungr hafði jafnan haft með sér Norðmenn ok svenska menn, en þá var andaðr Rognvaldr jarl Úlfssonr, en þat ríki hafði tekit Eilífr jarl. Hann hafði ok marga Norðmenn með sér ok gaf þeim mála. Sá jarldómr var veittr til þess, at jarlinn skyldi verja ríki konungs fyrir heiðnum mönnum. Jarisleifr konungr setti Harald annan

höfðingja yfir herlið sitt ok *gaf mála* öllum hans mönnum ... Þar dvalðisk Haraldr langa hríð ok átti margar orrostur, ok var Jarizleifr allvel við hann. Þá fýstisk Haraldr at fara *út til Miklagarðs*. Nú byrjaði hann ferð sína ok mikit Norðmanna lið með honum, fór alla leið þar til er hann kom til Miklagarðs ... Þá beiddisk Haraldr af stólkonunginum ok af dróttningu, at hann vildi þar ganga á málagull ok allir hans menn, ok var honum því játtat ok sagt þeim, at þeir skyldu allir *á galeiðr* fara“ (Fagrsk. 1985: c.51). Während der folgenden Kriegszüge trennt sich Harald oft vom griechischen Hauptheer („fór Haraldr oftliga brott frá herinum með sínum mönnum ok leituðu sér féfanga, ok flestir allir Væringjar fylgðu honum“). Bei einem Streit mit dem griechischen Anführer nennt sich Harald „hertogi yfir Væringjum“ (im Gegensatz zu dem „hertogi yfir her Girjakonungs“). Fast kommt es zu einer bewaffneten Auseinandersetzung zwischen beiden Gruppen: „Þá vildu hváirtveggju *neyta vápna sinna*“. Der Zwist wird zwar beigelegt, aber Harald führt seine erfolgreichen, d.h. gewinnbringenden, Kriegszüge danach selbständig durch. Harald und die „Væringjar“ fahren kämpfend und siegend weit umher im Mittelmeerraum; sogar einen Zug nach Jerusalem unternimmt Harald. Zurück in Miklagard wird er beschuldigt, als Beute erworbenes Gold, das dem Kaiser gehörte, einbehalten zu haben: „sögðu svá, at á þeiri stundu, er hann var yfir konungs her, hafði ekki gull komit *af galeiðum*“ (ebenda). Von Haralds weiteren Abenteuern, seinem Entkommen mit List, der Rückkehr nach Holmgard und seinem Aufbruch nach Norwegen braucht hier nicht die Rede zu sein. Für den angestrebten Vergleich ist allenfalls interessant, daß „Væringjar“ noch einmal genannt werden und „tvær galeiðr“.

Es springt in die Augen, daß diese Handlungsfolge viel eher als Quelle für die Darstellung des Heið.-Verfassers in Frage kommt als die dürre Erzählung der Laxd. Neben auffallenden Parallelen bietet die Fagrsk. auch eine Möglichkeit, das Aufkommen der Unklarheiten in der Heið. verständlich zu machen.

Harald wendet sich erst nach „Hólmgarðr“, dem Königssitz von „Garðar“ (= „Garðaríki“), und tritt dort mit seinen norwegischen Begleitern („Norðmenn“) in den Kriegsdienst. Seine Hauptaufgabe als einer der Heerführer ist die Verteidigung des königlichen Herrschaftsbereiches („verja ríki konungs“). Später zieht Harald, wiederum in Begleitung von Nordleuten, „út til Miklagarðs“, wo sie erneut Söldner, diesmal des byzantinischen Herrschers, werden und damit auf der gleichen Stufe stehen wie die schon vor ihnen unter dem Kaiser dienenden „Væringjar“.

Aus einer unglücklichen Vermischung dieser beiden Stationen Haralds im Osten dürfte der Text der Heið. hervorgegangen sein. So konnten „Gardariki“, „Norðmenn“ und „Væringjar“ zusammenkommen³; so konnte es Bardis Aufgabe werden, „at verja ríki konungs“ (eine Aufgabe, von der bei Bolli in der Laxd. nicht die Rede ist). Und der Verfasser der Heið. hat wohl noch zwei weitere Hinweise auf seine Quelle hinterlassen. Wie schon vermerkt, befindet sich Bardi bei seinem letzten Einsatz für den byzantinischen Kaiser mit dem Heer „á galeiðum“. Es hat sich gezeigt, daß von derartigen Schiffen mehrfach die Rede ist im Bericht über Haralds Kriegsabenteuer. Die Laxd. bietet nichts Vergleichbares; aus ihrer Darstellung läßt sich nicht einmal herauslesen, daß der Verfasser Kämpfe einer byzantinischen Seestreitmacht im Sinn hatte. Schließlich kann es mehr als Zufall sein, daß wir dem selten belegten Ausdruck „neyta vápna sinna“, der bei dem aufflammenden Streit zwischen Harald und dem griechischen Heerführer erscheint, in dem lobenden Schlußwort über Bardis Kriegerlaufbahn wiederbegegnen.

Nach allem spricht hohe Wahrscheinlichkeit dafür, daß sich der Verfasser der Heið. bei seinem Ausblick auf Bardis letzte Lebensjahre an die Fagrsk. angelehnt hat.⁴ Die Laxd. kann und sollte außer Betracht bleiben. Jedenfalls dürfte aus den Byzanz-Berichten der beiden Isländersagas kein Argument für die literarische Chronologie zu gewinnen sein.

Interessant bleibt der Hinweis von BG auf sachliche Berührungs-

---

³ Haralds Zug nach Osten mit norwegischen Begleitern, der Aufenthalt in Gardariki und ihr letztl. Anschluß an die „Væringjar“ in Miklagard sind der Grund dafür, daß in der Fagrsk. „Norðmenn“ und „Væringjar“ in textlicher Nachbarschaft genannt werden. Es ist immer klar, wer gemeint ist. Das gilt offenbar nicht für den Verfasser der Heið. (vgl. oben c.43: „kom í Gardariki, ok gekk þar á mála ok var þar með Væringjum, ok þótti öllum Norðmönnum mikils um hann vert“). Schon Jón Ólafsson, dem wir die Nacherzählung des ersten Teiles der Saga verdanken, hat sich offensichtlich über diese Unsicherheit des Verfassers gewundert. Unter den in seine Wortliste aufgenommenen Besonderheiten (die ihm bei der Nacherzählung eine wertvolle Stütze waren) befindet sich zum Zusammentreffen Gest's und Thorsteins in Miklagard der Satz: „En þat er síðr Væringja ok Norðmanna“, zu dem er sogar vermerkt, daß diese Ausdrucksweise öfter vorgekommen sei (Heið. 1956: 243 und Anm. 2).

⁴ Der Verfasser der Fagrsk. hat sich nach vorherrschender Ansicht in seiner Darstellung maßgeblich auf das Übersichtswerk zur Geschichte der norwegischen Könige gestützt, das nur in einer jüngeren, z.T. beträchtlich erweiterten Fassung in der Morkinskinna genannten Handschrift auf uns gekommen ist. In diesem jüngeren Text sind infolge anderer Szenenregie und von der Fagrsk. abweichender Formulierungen einige der Vergleichspunkte mit der Heið. nicht enthalten (vgl. Morkinsk. 1932: 58 ff.). Danach kann die Frage, ob der Verfasser der Heið. seine Anregungen gar von der 'ursprünglichen Morkinskinna' bezogen haben kann, nicht beantwortet werden.

punkte zwischen dem Þorvalds þátrr viðförla und der Heið. (BG 1993: 59 f. 157). Der Gedanke, daß Rache mit christlicher Haltung nicht vereinbar ist, spielt im Þátrr eine wichtige Rolle und könnte sich in Olafs Worten zu Bardi widerspiegeln. Und vielleicht hat der Heið.-Verfasser die Idee, Bardi im Osten 'verschwinden' zu lassen, aus dem Þátrr gewonnen.

Daß man in Bardis Tod im Heer des byzantinischen Kaisers eine Sühne für seine frühere vom Rachegedanken beherrschte Haltung sehen kann, wie es BG deutet („Með dauðdaga sínum bætir Barði fyrir brot sín og friðmælist við guð“, BG 1993: 65, s. auch 156), halte ich freilich nicht für sicher. Zwar kämpft Bardi für einen christlichen Herrscher, aber daß es Kämpfe gegen Heiden sind, sagt der Verfasser nicht (wie auch BG anmerkt). Man mag das als selbstverständlich und deshalb nicht erwähnenswert ansehen; das Schweigen des Verfassers bleibt dennoch auffällig, wenn dieser Punkt so wichtig ist für Bardis Beurteilung und der Verfasser ja an weniger bedeutsamen Stellen recht weitschweifig erzählt und erklärt. Und da lohnt noch einmal ein Blick auf die Fagrsk. Dort heißt es bei Haralds Aufenthalt in Gardaríki, der Szenenfolge, die nach unseren Betrachtungen der Verfasser der Heið. im Sinn gehabt haben dürfte: „Sá jarldómr var veittr til þess, at jarlinn skyldi verja ríki konungs fyrir heiðnum mönnum“. Es mutet nicht sehr wahrscheinlich an, daß der Verfasser der Heið. gerade diese Worte unbeachtet gelassen haben sollte, wenn er Bardi als Kämpfer für das Christentum in den Tod gehen lassen wollte.

Literatur

- Fagrskinna* — *Nóregs konunga tal* (Fagrsk.), hrsg. von Bjarni Einarsson. Íslenzk fornrit. XXIX, 1985, Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Fagrskinna*. *Nóregs kononga tal*, hrsg. von Finnur Jónsson. Samfund til udgivelse av gammel nordisk litteratur. XXX, 1902–03, København.
- Heiðarvígá saga* (Heið.). *Borgfirðinga sögur*, hrsg. von Sigurður Nordal und Guðni Jónsson. Íslenzk fornrit. III, 1938 (2. Aufl. 1956), Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Laxdæla saga* (Laxd.), hrsg. von Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit. V, 1934, Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Morkinskinna* (Morkinsk.), hrsg. von Finnur Jónsson. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. LIII, 1932, København.

Brennu-Njáls saga (Njála), hrsg. von Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit. XII, 1954, Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.

Bjarni Guðnason (BG) 1993: *Túlkun Heiðarvigasögu*. Studia Islandica — Íslensk Fræði, 50. hefti, Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.

WILLIAM SAYERS

Gunnarr, his Irish Wolfhound Sámr, and the Passing of the Old Heroic Order in *Njáls saga*

As envious rancour toward Gunnarr Hámundarson swells to its fatal climax in *Njáls saga*, Gunnarr makes a visit to the Dales in the west of Iceland. He has just left the Althing after a settlement concerning the failed expedition against him by the two Þorgeirrs has been brokered to his advantage by his friend and counsel, Njáll. He visits his brother-in-law, the powerful and influential Óláfr *pái*, a descendant through his mother Melkorka of the Irish king, Myrkjartan (OIr. *Muirchertach*). The saga continues:

En at skilnaði mælti Óláfr: “Ek vil gefa þér þrjá gripi: gullhring ok skikkju, et átt hefir Myrkjartan Írakonungr, ok hund, er mér var gefinn á Írlandi; hann er mikill ok eigi verri til fylgðar en roskr maðr. Þat fylgir ok, at hann hefir manns vit; hann mun ok geyja at hverjum manni, þeim er hann veit, at óvinr þinn er, en aldri at vinum þínum; sér hann ok á hverjum manni, hvárt honum er til þín vel eða illa; hann mun ok lifit á leggja at vera þér trúr. Þessi hundr heitir Sámr”. Síðan mælti hann við hundinn: “Nú skaltú Gunnari fylgja ok vera honum slíkr sem þú mátt”. Hundrinn gekk þegar at Gunnari ok lagðisk niðr fyrir foetr honum. Óláfr bað Gunnar vera varan um sik ok kvað hann marga eiga ofundarmenn, — “þar er þú þykkir nú ágætastr maðr um allt land”. Gunnarr þakkaði honum gjafir ok heilræði ok reið heim. Sitr Gunnarr nú heima um hrið, ok er kyrrt.¹

When they parted, Olaf said: “I want to give you three gifts: a gold bracelet, a cloak that once belonged to King Myrkjartan of Ireland, and a dog I was given in Ireland. He is a big animal, and will make as good a comrade-in-arms as a powerful man. He has human intelli-

---

¹ *Brennu-Njáls saga* 1954: 173 f. (Ch. 70).

gence, and he will bark at every man he recognizes as your enemy, but never at your friends; he can tell from a man's face whether he means you well or not. He would lay down his life rather than fail you. His name is Sam". Then he said to the dog: "Go with Gunnar and serve him as well as you can". The dog went to Gunnar at once and lay down at his feet. Olaf warned Gunnar to be on his guard, and said that there were many who were envious of him — "since you are now considered the most outstanding person in the land". Gunnar thanked him for his gifts and good advice, and rode back home. He stayed there for a while, and everything was quiet.²

We may note that *Laxdæla saga*, our chief source for Óláfr's legitimizing voyage to Ireland, makes no mention of the acquisition of a dog, and a dog acquired then, as Finnur Jónsson noted, would be dead by the time of Gunnarr's visit to the Dales many years later.³ The inclusion of such an incident with its specific coloring — the Irish origins of the dog — then invites our attention. This study examines 1) the linking of Gunnarr's fate with his dog's, 2) the inner sight that in humans is called conscience, and 3) Iceland's awareness of entry into a new ethical order with the conversion to Christianity.

Although it is less the historicity of the gift of the hound than its symbolic reach and significance that interests us, it is worth noting something of the status of such large dogs that the Norse would have met in ninth- and tenth-century Ireland. Even in the prehistoric period, the aristocracy in Ireland appear to have bred dogs for size, and the remains of animals as large as modern Alsatians have been found at sites likely to have been residences of the upper classes.⁴ Symmachus, in the latter half of the fourth century, mentions Irish dogs imported to Rome for combat in the arenas and early tradition had that St. Patrick escaped from Ireland on a ship bound for Gaul with a cargo of dogs (McCormick). Dogs seem to have had an assigned, if difficult to determine, role in pre-Christian religion, and Anne Ross claims their association with votive wells.⁵ Old Irish epic literature makes reference to the *árchú*, literally 'slaughter hound' or 'war hound' but the use of dogs in war is not assured and this may simply be a literary motif and part of the descriptive vocabulary ap-

² *Njal's Saga* 1960: 160.

³ The observation is quoted in *Brennu-Njáls saga* 1954: 173, n. 3.

⁴ Evidence from Haughey's Fort, part of the Navan complex; see Mallory and McNeill 1991: 121, citing R. B. Warner.

⁵ Ross 1967: 339.

plied to the warrior.⁶ In the later period, the existence of a variety of types and sizes points to specific hunting, guarding and companionship functions. Breeds suggested by the archaeological evidence after AD 500 include wolf- and deer-hounds, sheepdogs, large terriers, spaniels and lapdogs.⁷ There appears to have been a homonym or semantic extension of *árchú* designating the 'watchdog'. Some dogs would have had several duties: tracking, capture of game and fugitives, and the defence of property. Those whose size, strength or training made them most suitable for guarding farmsteads were highly valued.⁸ According to early Irish law tracts, the fine for the death or destruction of such an animal was between five and ten cows plus replacement with a dog of comparable worth (Kelly pp. 143 f., 146).

Cú 'hound' (at times with overtones of 'wolf') is a frequent component of Irish personal names and references martial qualities.⁹ Its most celebrated bearer was *Cú Chulainn*, the paramount Ulster champion, who won this name after killing the smith *Culann's* ferocious guard dog, then agreeing to take its place until a replacement had grown to maturity.¹⁰ In later life *Cú Chulainn* also became the guard for all of Ulster in the epic *Táin Bó Cúailnge* (*The Cattle-raid of Cooley*). Among his *gessa* or tabus is a prohibition against eating dog flesh.¹¹ Such injunctions exist in storytelling tradition in order to be violated. In a typical honor-related quandary the hero judges himself

⁶ *Táin Bó Cúailnge* 1976, ll. 2264, 5316, 6463. War dogs are also mentioned in the Old Welsh *Y Gododdin*, l. 246.

⁷ de Paor and de Paor 1958: 88; cf. the recognizable form of a deerhound in the early bronze figurine from Lydney Park, Gloucestershire in Ross 1967: 340, Fig. 193.

⁸ Discussion of the role of canines in the early Irish economy in Patterson 1994: 67, 76, 86, 151, Lucas 1989: 22 f., McCormick 1991. The explicit areas to be guarded, according to the legal tracts, were: dwelling house, sheep-fold, calf-pen and cow-shed. Hounds were employed by the *aire échta* or 'lord of vengeance', the designated enforcer of legal claims according to the Irish law tracts (Patterson 1994: 350 and 364, n. 40). Thus in *Njáls saga* we have the ironic reversal of such a tracking hound being made the guard dog of a man who will shortly be condemned to outlawry.

⁹ As a sample, the *Dál Cais*, the people to which King Brian belonged, are described with the following simile in the Irish account that deals with the same events at the Battle of Clontarf as the chapters in *Njáls saga*: "They were . . . the terrible, nimble wolf-hounds of victorious Banba [a traditional name of Ireland] for strength and for firmness"; *Cogadh Gaedhel re Gallaimbh* 1867: 160 f.

¹⁰ The story of the smith *Culann's* dog, part of the *Boyhood Deeds of Cú Chulainn*, also has a marginal reference to other fabled hounds, all ferocious.

¹¹ See the general discussion of the relationship between Irish heroes and hounds in McCone 1984. Dog flesh, normally proscribed, may have been eaten in warriors' cultic ceremonies. According to Cormac's gnology dog flesh was also one of the substances on which the *filid* or poet/seer might chew in order to receive supernatural inspiration and vision.

compelled to eat the roasted dog meat he is offered; this is the first in the concatenated circumstances that bring Cú Chulainn down. In another Ulster cycle tale, *Scéla Mucce Meic Dathó* (*The Tale of Mac Dathó's Pig*) the hound Ailbe guards the entire province of Ulster and is sought by the rival hosts of Ulster and Connacht.¹² The hound is killed in the battle that followed the confrontation of opponents in the banquet hall over the champion's portion, after electing to side with the Ulstermen.

It is not, however, the tales of the Ulster cycle, centered on Cú Chulainn, Conchobar, Fergus, and their opponents Ailill and Medb, but those of the Fenian cycle centered on Finn mac Cumhail that are of greatest relevance in our consideration of Gunnarr's dog.¹³ These, too, are the dogs of another era, dogs of story, as illustrated in the scene when Patrick first spies the huge survivors of an earlier age and then goes on to have them recount the deeds of Finn:

Is annsin do boí Pátraic oc cantain na canóine coimdetá 7 oc etarmolad in Dúileman 7 oc bennachad na rátha i raibe Finn mac Cumail .i. Ráith Droma Deirc. Ocus atchonncatar na cléirig dá n-innsaigid iat-som, 7 ro gab gráin 7 ecla iat roim na feraib móra cona conaib móra leó, uair nír lucht coimré ná comaimsire dóib iat.¹⁴

Just then Patrick was chanting the Lord's order of the canon (i.e., Mass), and lauded the Creator, and pronounced a benediction on the rath where Finn mac Cumail had been, the rath of Drum Derg. The clerics saw Cailte and his band draw near them; and fear fell upon them before the tall men with their huge wolf-dogs that accompanied them, for they were not people of one epoch or of one time with the clergy.¹⁵

Finn, the leader of a hunting and war band that is on the margin of Irish society while also its defender on the geographical frontier against supernatural and foreign forces, among which are the *Lochlan-naig* 'Scandinavians,' has two fine dogs, Bran and Sceolang.¹⁶ Their names mean 'raven' and 'messenger'.¹⁷ But the hounds are Finn's

¹² *Scéla Mucce Meic Dathó* 1935, par. 1.

¹³ General orientation with regard to the Finn cycle in Murphy 1955, Nagy 1985, Ó hÓgáin 1988.

¹⁴ *Acallam na Senórach* 1970, ll. 58–63.

¹⁵ *Acallam na Senórach* 1892: II.103.

¹⁶ General treatment in Reinhard and Hull 1936, Ó hÓgáin 1988: 124, 131 f., 209, 300.

¹⁷ On the name *Bran* 'raven' in association with dogs, see Hughes 1993. ON-Icel.

cousins. Their mother had been enchanted while pregnant and turned into a bitch by a rival; after giving birth she is restored to human form, but the offspring remain canine.¹⁸ Human and canine qualities are blurred, as the anthropomorphic and zoomorphic are elsewhere merged in the Finn cycle (cf. his son Oisín 'fawn'). At one point Finn lists the physical qualities of a good hound: an eye like the sloe, ear like a leaf, chest like a horse's, hock like a sickle, the "pith joint" at a good distance from the head.¹⁹ Bran is further described as having a head as high as Finn's shoulder, two white sides, a purple haunch, crimson tail, bluish feet, and a fierce eye (Ó hÓgáin, p. 132). The dogs are a constant in the Finn stories, and considered so valuable that at one point they are stolen by Artúir and carried off to Britain. In the story of Diarmait and Gráinne Bran warns the lovers of Finn's pursuit. In another incident Finn strikes Bran with his leash and the metal ring is buried in the dog's head. The dog stares at him in wonder, weeps, then runs off and disappears in a loch.²⁰ Finn at once regrets his action and long mourns the lost hound. Dogs are ubiquitous in Irish tradition — helpful, malevolent, shape-shifting, and otherwise enchanted. Worth noting is that dogs, along with horses, bridles, swords, ornamented horns and slave women, were considered appropriate tribute to royal overlords, "honorific symbols of royal office", in the Irish *Book of Rights*.²¹ This brief review gives a sample of the kind of stories and conceptions that might have been part of the Norsemen's knowledge of large Irish hounds and of their function and worth.²²

With regard to *Sámr's* exceptional abilities, Ireland, Scotland and the Western Isles are associated in the sagas of the Icelanders with the uncanny in ways that provide local color but also have an ideological charge. The Celtic realms are the source of malevolent sorcerers such as Kotkell and his family in *Laxdæla saga* or Frakokk in *Orkneyinga saga*, and of more ambivalent female figures such as Eðna (OÍr. *Eithne*) in the same work or Þórgunna in *Eyrbyggja saga*. The gift to

---

sámr is interpreted as meaning 'black' but this correspondence can scarcely be meaningful. 'Messenger' is here meant in the sense of one who reports back from the battlefield (Ford 1994). In the Irish predilection for lists and musters, names of other dogs in the Fenian pack are also known; *Acallam na Senórach* 1892: II. 231.

¹⁸ *Duanaire Finn* 1933, 1954: 103 f.

¹⁹ Nicolson 1951: 347, No. 10.

²⁰ *Duanaire Finn* 1933: II. 198–202.

²¹ Patterson 1994: 151, citing *Lebar na Cert* 1962. This is supported by the legal texts that state that hunting hounds are proper attributes of a lord (Kelly 1988: 36, n. 138, citing *Corpus Iuris Hibernici* 1978: 1268, I. 16).

²² See, for example, "Helpful animals" in Cross 1952.

Gunnarr then has affinities with the preternatural in its 'Celtic expression' and is further prestigious in its fundamental value, in its exotic and, one must judge, aristocratic origins, and in having been offered by the grandson of an Irish king and a prominent Icelandic chieftain, Óláfr pái. But this same Óláfr's relations with the supernatural are not always characterized by astuteness, and gifts of foreign provenance often contribute to the worsening of community relations or fail to meet the demands of Icelandic circumstances.

Medieval Western European story-telling traditions display many common features in the treatment of paramount heroes fated to die, and if Gunnarr's death bears comparison with, say, that of the legendary Irish king Conaire *mór* as recounted in *Togail Bruidne Da Derga* (*The Destruction of Da Derga's Hostel*) in the failure to heed advice in the Icelandic case and the involuntary infraction of tabu in the Irish, or that of Cú Chulainn in the combination of magic and treason needed to overcome the hero (*Aided Con Chulaind — The Violent Death of Cú Chulainn*), we need not identify this as either Celtic influence or, for the original public of the saga, a Celtic touch. But this said, there are recurrent "Celtic strands" throughout *Njáls saga*: in the name of Njáll himself (OIr. *Niall*), in the child Hallgerðr's homicidal Hebridean foster-father Þjóstólfr or in her long hair, mentioned in the first chapters, worn tucked in her belt in the company of her later lover Hrappr, and then replicated in the appearance of the viking Bróðir, the killer of King Brjánn (*Brian*), who is a royal magnification of Njáll in some respects, at the Battle of Clontarf outside Dublin toward the close of the saga.²³

Another touch that is less explicitly Celtic in origin but might well have had such associations for the contemporary public is Gunnarr's remark, in the next saga episode (Ch. 72) after the gift of Sámr and in the context of an impending ambush by Þorgeirr Starkaðarson and Þorgeirr Otkelsson, that the unusual sight of a weapon spontaneously running with blood is called *benrögn* 'rain of mortal wounds' in other countries. Gunnarr's companion Ólvir interprets it as a portent of battle.²⁴ In a perhaps conscious recall, the otherwise rare *benrögn*

²³ Discussion of Irish matter in the Clontarf chapters in Sayers 1991.

²⁴ Plausible candidates for the 'other countries' would be Scandinavia (Ólvir was Norwegian), England, Scotland and Ireland. *Ben-* figures in ON-Icel. compounds referring to wounds, especially from the legal perspective of their gravity. Neither Old English nor Old Irish offers a direct parallel despite the cognate *benn* 'wound' in the former and, in the latter, *béin* 'act of striking, cutting' and *béim* 'cutting, striking; blow'. OIr. *guin* and *cned* are frequent terms for 'wound' in the legal corpus, although *fuil* 'blood' is

figures in the self-laudatory verse that Gunnarr proclaims from his burial mound (Ch. 78). A rain of scalding blood occurs before the Battle of Clontarf and *Darraðarljóð*, which closes the Irish matter in the saga (Ch. 157), has similar imagery, e.g., *rignir blóði* 'blood rains' (st. 1). While such weapons and rains are well at home in heroic Irish literature, the metaphor and motif are certainly cross-cultural storytelling commonplaces.²⁵ Still, this mention of a preternatural weapon, in the economical saga genre, cannot be casual. At a minimum it signifies Gunnarr's entry into a larger force-field in the saga, not simply that which surrounds him as the most outstanding man on the island but one that is also determined by chance, the supernatural and fate, one in which Njáll's prescience, Sámr's ability to read men's intentions and even Gunnarr's own considerable talents are tried to their limits.²⁶

As concerns Gunnarr directly, a Celtic narrative arch begins in the person of the slave Melkólfr (OIr. *Máelcolm*) in the Otkell affair that follows the feud between Hallgerðr and Bergþora; this Celtic span will end with Sámr's second appearance in the saga. Similarities in the Melkólfr and Sámr incidents suggest their conscious use as bracketing episodes. Gunnarr had sought to procure hay and food from Otkell Skarfsson but various transfer procedures (purchase, gift, expropriation) are rejected by one or the other party. In a coercive appeal to Gunnarr's honor, the socially inferior Otkell then invites him to purchase an Irish slave of doubtful character to which Gunnarr reluctantly agrees, lest he seem as recalcitrant to negotiation as Otkell. Melkólfr is a negative gift, as Sámr is a positive one. Hallgerðr, who is the half-sister of Óláfr *pái*, ostensibly to take vengeance for the slight

---

also used. *Cith* 'shower' is used figuratively of the fall of missiles and of supernatural apparitions of blood. Note the surely fortuitously similar phrasing *gae ... co mbráen fola dara faebor* 'spear ... with a rain of blood across its edge' (*Táin Bó Cúailgne* 1954–83, l. 11,876). Calling the spontaneously appearing blood on the weapon a "rain of wounds" involves a double synecdoche, the liquid on the halberd is equated to the injuries caused by the weapon which results in this same liquid.

²⁵ The rain of blood is among the "fifteen signs of doomsday" that figure in collections of apocalyptic portents that were popular in western Europe from the tenth century onwards. Heist 1952 sees the decisive influence of the tract *Airdena inna Cóc Lá nDéc ria mBrath: The Tokens of the Fifteen Days Before Doom* and argues for an Irish origin to the list. A natural analogy to the apocalyptic sign is found in the phenomenon of fine red dust from the Sahara which is picked up in hot ascending drifts and carried north with the jet stream when the North European high pressure zone weakens. The dust mixes with precipitation to create the impression of 'blood rain'.

²⁶ Gunnarr's earlier sudden drowsiness and ominous dream in Ch. 62 of the impending ambush represent a similar opening to the preternatural.

to her husband's honor entailed in the failed dealing for hay and food, puts Melkólfr up to a theft from Otkell's farm, covered by setting a fire, a task which he is able to complete successfully because the guard-dog knew him. Returning from the farm, the slave's shoe thong breaks (a motif replicated later in Gunnarr's severed bowstring). While repairing it, he leaves tell-tale tokens in the form of his knife and belt which later help to identify him as the thief and arsonist.²⁷ When Gunnarr questions the sudden appearance on the table of butter and cheese, he is told that kitchen affairs are not a man's business. This is a rather more serious slur on Gunnarr's manhood than we may think it, insinuating an unseemly interest in women's work,²⁸ and it will be echoed in Gunnarr's own self-questioning (see below). Gunnarr slaps his wife in the presence of others, saying that it would be an evil day when he became a thief's accomplice. Earlier in the saga the feud between Hallgerðr and Njáll's wife Bergþora had ended in killings, but these were duly compensated for by Gunnarr and Njáll. The covert nature of theft, however, moves the narrative action into the sphere of criminality. Before Gunnarr and Hallgerðr leave the room in an open display of discord in their marriage, Hallgerðr promises to repay the blow. Later Otkell refuses Gunnarr's offer of compensation for the theft but Gunnarr wins self-judgement in the case and the slave Melkólfr is returned. The incident points fatefully ahead to the "evil day" when Hallgerðr refuses Gunnarr a few strands from her hair for a make-shift bowstring, enabling his attackers to kill him in the well known scene of his last defence.²⁹ But, for this to happen, Gunnarr's enemies must dispose of Sámr.

---

²⁷ The shoe, belt and knife of the Melkólfr incident, in which one item will be the "give-away", has a typological parallel in Óláfr pái's gifts, the bracelet, cloak and dog, where one will also "let its owner down". The latter trio is suggestive of Irish royal insignia, while the other (even though shoes and weapons are known to have figured in such inaugural paraphernalia) might be thought the bare possessions of a slave. We should resist the temptation to read too much into such story-tellers' devices which pull taut the thread of narrative with a recall that yields a slight esthetic satisfaction when the two sets are put together but carries little ideological baggage.

²⁸ One of the devices of female characters trying to shame men into tardy vengeance was to offer them the keys to the household in exchange for pants, a weapon and horse, e.g., Steinvör Sighvatsdóttir in *Pórðar saga kakala* 1948, Ch. 2. In *Þorsteins þátr stangarhöggs* (1950: 70) the initial criticism by the father of his son seems innocuous, a simple remark that he is up early, but the inference is that only one occupied with women's work would have arisen at that hour, and the father's scorn becomes more apparent in subsequent remarks as he faults his son for the failure to avenge an accidental blow.

²⁹ See Sayers 1994c.

A party of forty conspirators, organized by Mǫrðr Valgarðsson and including the chieftains Gizurr *hvíti* and Geirr, sets out to attack Gunnarr when he is alone at home. The saga had made earlier reference to Gunnarr's annual practice of sending his farm laborers to Eyjar (the Land-Isles) for haying. This leaves Gunnarr at risk. While the narrative detail makes the situation plausible it also reveals Gunnarr's (unconscious) heroic preference to stand alone or with only a few companions. The narrative is fast-paced as Óláfr's initial description of the hound has provided the necessary programme for action.³⁰ Treason is the means to overcome Sámr's abilities. Because the dog can tell friend from foe, one of Gunnarr's neighbours, Þorkell, is coerced into approaching the animal on guard on the roof of the house and luring it into a sunken lane (cf. Melkólfr's access to Otkell's farm buildings because the dog recognized him). Then the dog sees the other conspirators and recognizes their murderous intent. Sámr rushes at Þorkell and bites him in the groin (as if this effort at emasculation were the fitting punishment of an "unmanly" traitor). Then:

Onundr ór Tröllaskógi hjó með øxi í höfuð hundinum, svá at allt kom í heilann; hundrinn kvað við hátt, svá at þat þótti með ódæmum, ok fell hann dauðr niðr.

Gunnarr vaknaði í skálanum ok mælti: "Sárt ertú leikinn, Sámr fóstri, ok búð svá sé til ætlat, at skammt skylti okkar í meðal". (Chs 76–77)

Onund of Trollwood drove his axe deep into the dog's head, right down to the brain. The animal uttered a loud howl, the like of which none had ever heard before, and fell down dead.

Inside the house, Gunnar woke up. "You have been harshly treated, Sam, my fosterling", he said. "It may well be fated that my turn is coming soon."

The Sámr incident in *Njáls saga* may owe something to the account in various versions of the saga of Óláfr Tryggvason of the king acquiring a dog in Ireland shortly after winning the Irish-born Gyða in marriage.

---

³⁰ There is no other scene in the saga in which Sámr figures, throwing into high relief Óláfr's admonition to the dog to serve Gunnarr and the dog's single test. This said, dogs are relatively rare in the family and other sagas (but see the following note). For an examination of some of the attendant symbolism in Eddic poetry, see the discussion in McMahon 1991. One may also see some opposition between the roles of the wolf Garmr at *ragnarök*, as destroyer, and Sámr, as protector of an individual destiny.

When a farmer asks Óláfr to have back the cattle that have been rounded up, the Irishman is permitted to use his large *hjarðhund*. The dog separates his master's animals from the herd of hundreds of cattle. Óláfr is so impressed with how clever (*vittr*) the dog is that he asks for it as a gift, which he recompenses with a gold ring to the Irish farmer. The dog is then renamed *Vigi* and was long with the king. In some accounts of the king's death (other than the *Heimskringla* version) a retainer, in one recension Einarr þambarskelfir, says: *Heyr nú, Vigi, nú erum við drottinlausir* ("Hark now, *Vigi*, now we are lordless"). The dog howls loudly, and later climbs on the king's burial mound to die there of starvation.³¹ To the use of the relational word *dróttin* and the appeal to the dog we may compare Gunnarr's apostrophe of his *fóstri*, as well as the linking in both cases of the fates of man and dog.

Before examining the immediately following events, we may stand back a bit from the scene and, having noted the bracketing effect of (and parallels between) the Melkólfr and Sámrr episodes, consider Gunnarr's overall trajectory in the saga. Emphasis here will be less on exterior incident than on inner development, in particular that which marks his relationship to the principle of *hóf* that was the Icelandic social ideal in both the ethical and emotional dimension. Gunnarr's course will be seen to be not only toward external jeopardy, as a result of envy and of old and new grudges, but also toward internal vulnerability, manifest in admissions of self-awareness and emotional realignments, among which is his affection for Sámrr.

After the conventional capsule portrait (Ch. 19), which presents him as a paragon of Icelandic virtues, in particular physical and martial, Gunnarr enters the saga in order to recover the dowry of Unnr, a kinswoman and the divorced wife of Hrútr, uncle of Gunnarr's future wife Hallgerðr. Gunnarr enacts an elaborate scene and scheme devised by Njáll, which involves disguise, ruse, and a pastiche on the familiar knowledge-testing scene between the "traveller" and "wise giant", here Hrútr. In this quest for knowledge, with his low-pulled hat and humble peddler's garb that nonetheless lets a bit of hidden finery show through at the appropriate moment, Gunnarr's first appearance could be put under an Odinic sign. Similarly "archaic" or backward-

---

³¹ Details reproduced in notes to *Óláfs saga Tryggvasonar*, Ch. 31 (Snorri Sturluson 1979, I. 269 and n. 1). The editors of *Bjarnar saga Hittælakappa* (1938: 136 n. 2) speculate that the much envied dog that Björn received from his father was also called *Vigi* (Chs 10 and 13).

looking, from the perspective of the saga public, is his appearance in the same incident as a huge bear in a revelatory dream to Hrútr's half-brother Høskuldr that alerts them to the possibility that they have been tricked and that the trickster is Gunnarr Hámundarson.

The account of succeeding events concentrates on the friendship of Gunnarr and Njáll and their efforts to conclude the tit-for-tat acts of vengeance mounted by their wives. Although Gunnarr initially does not disavow his wife's actions and thus preserves domestic stability and the couple's honor, he does act in these incidents with social responsibility, for example, in the injunction not to circulate satirical verses about Njáll's supposed deficient manliness. But after the Melkólfr incident and the slap Gunnarr's isolation begins, firstly in the estrangement of Hallgerðr's affection. As a public man, Gunnarr has reached the apogee of his career, successful in arms and before the law, and standing highest in community opinion. All attempts to get at Gunnarr on the part of his enemies fail, to their greater frustration. But after one of these tactical and legal successes, Njáll warns Gunnarr that his future safety is dependent on his not killing twice in the same family, and should this happen, on his keeping the resulting settlement (Ch. 55). Earlier he had made a similar, if less dark, forecast ("they will remember their old enmity and assault you with new hatred — and you will have no choice but to retaliate"; Ch. 58). Thus good advice given in good will casts a shadow forward in the saga, in whose techniques of prolepsis omens, dreams, curses, and prophecies are invariably realized, since they would otherwise be superfluous in the spare narrative economy of the genre.

In just such a necessary reaction, rather than on his own initiative, and in a way engineered by Mørðr, Gunnarr commits the second killing, of Otkell's son Þorgeirr. With this he crosses a threshold of inevitability, since past experience shows he has every reason to put faith in Njáll's foresight (which is otherwise vouchsafed by the authorial voice in the portrait of Njáll). It is in the build-up to these circumstances, after Gunnarr and his brother Kolskeggr have successfully dispatched a party of attackers and killed Otkell and a number of others, that Gunnarr gives voice to a sentiment rare in the family sagas — rare in its content, rare in its public admission: *Hvat ek veit hvárt ek mun því óvaskari maðr en aðrir menn sem mér þykkir meira fyrir en þóðrum mǫnnum at vega menn* ("But I wish I knew whether I am any the less manly than other men, for being so much more reluctant to kill than other men are"; Ch. 54). Gunnarr's scruples might seem as arbitrary in the saga as the malice of Mørðr

Valgarðsson.³² But like Celtic accounts of the sacrifice of a physical faculty for enhanced enjoyment of its spiritual counterpart (the blind seer and poet, or closer to hand, Óðinn, or Njáll's lack of masculine marker, a beard, but greater understanding of men's hearts), Gunnarr appears to sacrifice something of the old externalized notion of honor in favor of greater self-awareness. Yet Gunnarr's aversion to killing is not shown as founded in religious belief; it rather seems a personal conception of ethical propriety. Gunnarr displays an evolution that brings him very close to the notion of "noble heathen",³³ that is, the most admirable character that the early Norse and Icelandic ethos could generate without the benefit of the yet to be introduced Christian faith. With the conversion of Iceland not too far distant in time or in the saga narrative, this revelation of Gunnarr's character, as well as his last heroic defence and his happy afterlife, a pagan one it should be noted, in his burial howe as witnessed by the Njálssons, seems part of the phasing-out of best of the old heroic ethos, a theme given fuller treatment in Njáll's martyr-like death after his conversion to the new religion.

Just prior to receiving Sámr, Gunnarr displayed a fatalistic stance toward his situation: *Koma mun til mín feigðin hvar sem ek em staddr, ef mér verðr þess auðit* ("Death will catch up with me wherever I am, when it is so fated"; Ch. 68). But as Njáll's warnings illustrate, no man is burdened with a single destiny; there are forks in the road of the future. If Gunnarr were to abide by the terms of his exile from Iceland, he would gain honor and live long; if he were to fail to keep the terms of the settlement, he would be at mortal risk. But both personal decision and random event can steer the course of future action. Allied to the fatalism that marks so many saga protagonists is a conception of the contingent in life, the trivial as a fulcrum for the momentous: an old servant seized with notions of honor tells Hrafnkell his enemy's brother has returned to Iceland and is riding by (*Hrafnkells saga*); a shepherd spots a raiding party and on the basis of descriptions, Njáll can identify them all and defuse an attack; idle gossip as to the best horse and best man leads to a challenge of Gunnarr and his stallion (another animal the victim of malice); Otkell, known to be near-sighted, inadvertently rides down Gunnarr in his field and gives him a facial wound with his spur. But as this last example illustrates,

---

³² Mǫrðr is simply presented as envious of Gunnarr despite their tie of kinship. The enmity of this most despicable of family saga characters is unmotivated by any dictate of honor and Mǫrðr plots for payment.

³³ Lönnroth 1989.

the contingent arrives in a weighted context of prior contention and is aggravated on the spot by the slanderous comments of Otkell's companions. The chance element is all that is needed to upset a precarious balance or moment of stasis in the ongoing jeopardy of saga-era Icelandic life. This deployment of the fortuitous event motif has tangible consequences for the narrative, these random occurrences always having a catalytic effect, but a similar view of the contingent may be thought to have been part of both saga character's and saga public's understanding of causality in human affairs.³⁴ Thus destiny has an imponderable component, largely divorced from personality and social circumstances.

As well as the admission of fatality and initial reluctance to kill, there is also a "sentimental" development in Gunnarr, an attachment to Iceland that interacts with chance events and his fatalism. This cannot be described as any "Celticization" of character but nonetheless is contextually tied to the gift of Sámr, the acceptance of the foreign gift while maintaining the tie to Iceland.³⁵ The settlement following the killing Þorgeirr, the son of Otkell, requires that Gunnarr leave Iceland for three years. Gunnarr is prepared to go abroad, as he once had earlier during his formative years in the typical saga excursus of the talented Icelander winning fame and fortune in other countries. But in the celebrated scene of his departure, his horse stumbles (another animal "failure") and he involuntarily leaps from the saddle, as he earlier had so consciously and confidently done on returning from the killing of Otkell, when he went on to speak of his aversion to homicide. Despite Gunnarr's statement of attachment to Iceland and his farm, it is made under the shadow of his sentence and the ominous tripping of his horse: *Fögr er hliðin, svá at mér hefir hon aldri jafnfögr sýnzki, bleikir akrar ok slegin tún, ok mun ek ríða heim aptr ok fara hvergi* ("How lovely the slopes are, more lovely than they have ever seemed to me before, golden cornfields and new-mown hay. I am going back home, and I will not go away"; Ch. 75). Thus the contingent and accidental seem to open Gunnarr's eyes to life's joys; one aspect of his fatalism seems a pagan "epiphany", a recognition of the possibility of esthetic and sentimental experience (plus something of a *carpe diem*

³⁴ Cf. the frequent saga use of the telling/untelling detail, e.g., the pile of dried chickweed outside Njáll's house that a crone knows will be the source of future ills, and is later used as tinder for the burning.

³⁵ Cf. the interaction of what I judge we are expected to see as Celtic temperamentality allied with Norse ethos and art in the person of the skald Kormákr.

attitude). In refusing to leave, Gunnarr of his own will breaks the settlement and is subsequently condemned to full outlawry, leaving himself open to attack without legal consequences. This, ironically, reduces him to a status comparable to Melkólfr's socially marginal position as slave. It would also seem that with the multiple killings and crossing the boundary set by Njáll, Gunnarr has lost or surrendered some of his original *hóf* or moderation, living outside his personal ethic as well as the law, and is now vulnerable to swings of temperament as evidenced by his attachment to his home fields, his disregard of the sentence of outlawry, even certain of his tactics in his last defence.

Gunnarr's observation on the beauty of his fields is the last instance of interiority, as the saga prepares for his death by returning to the epic perspective. But first there are additional incidents that should not be read as lack of will so much as an acceptance of coming events. Gunnarr is invited to join Óláfr *pái* in the west, accepts, but then does not go. When Njáll reports from the Althing that Gunnarr has now been proclaimed a full outlaw, Gunnarr limits his remarks to thanking him for the warning. He refuses Njáll's offer that his sons Skarphedinn and Hǫskuldr come to live with him as protection. Gunnarr replies that he does not wish Njáll's sons to be killed on his account; he asks simply that his own son Hǫgni be taken care of. It is under these emotional conditions and during a period when Gunnarr interacts with his community as if he had never been outlawed that Gunnarr's enemies determine to take full advantage of his outlaw status and kill him with impunity. But among all the possible circumstances it is against Gunnarr alone at home and through the watchdog Sámr — both the real and symbolic chink in his defence — that the attack comes.

In one sense Gunnarr can go calmly to his fate because while the specifics are lacking, the general scenario is known to him in advance, as it must be to the saga public. He will be attacked at a moment of perceived weakness; he will perform heroically but succumb. Thus his reputation and his afterlife in men's minds are already secure (although, perhaps unknown to him, his domestic situation, his relationship with his wife, is at its lowest ebb). Njáll, too, later makes a last decision which is as much honor-related as expressive of his new Christian faith, in choosing not to leave the burning farmhouse and survive as an aged man unable to avenge his sons. As Gunnarr is already the most prominent man of the island, but has no likelihood of

becoming a chieftain, one might observe that there are no achievements left for Gunnarr, save his last struggle. The hero has almost become superfluous. Still, some light criticism of the old heroic code seems implicit in the fatal outcome of Gunnarr's decision to shoot one of his enemies' arrows back at them to shame them. The returned arrow alerts the astute Gizurr *hvíti* to the possibility that his store of missiles might be running low, and shortly thereafter his bowstring is cut. In a parody of the medieval debate genre, Gunnarr asks a favor, a few lengths of her luxuriant hair, and Hallgerðr questions whether anything is riding on it. His life, he replies. Hallgerðr refuses, recalling the earlier slap to her face. *Hefir hverr til síns ágætis nokkut* ("To each his own way of earning fame"), replies Gunnarr in last words that are archetypically Icelandic in being both stoic understatement and proverb. Gunnarr is eventually brought down in a kind of discrete and reverential distancing by the saga author in which the last blows are not detailed and Gunnarr's heroic stature is kept intact. The point in the saga is marked by the relatively rare (for this saga) inclusion of a stanza of skaldic verse praising Gunnarr's last defence, and even his opponents voice their admiration. Gizurr says: *Mikinn öldung hófu vér nú at velli lagit, ok hefir oss erfitt veitt, ok mun hans vörn uppi, meðan landit er byggt* ("We have felled a great champion and we have not found it easy. His last defence will be remembered for as long as this land is lived in").

Gunnarr's overall evolution in the saga may be seen as an ideological statement on a true course to which Icelandic society in the troubled thirteenth century still saw itself trying to hew, after its legendary origins in the settlement period and its "golden age", the literary recreation of the post-settlement period of the family sagas, at once historical and idealized. This is not to deny that Gunnarr's evolution has psychological plausibility (although it seems to lack a motor force other than goodness) and, indeed, portraiture suggestive of this depth of personality is rare in the genre, which is otherwise content to stay with monolithic inner states such as envy, the desire for vengeance, and other honor-driven emotions. Recalling Gizurr's juxtaposition of Gunnarr's fame and Iceland's future, and anticipating Iceland's conversion some ten years after Gunnarr's death,³⁶ the termini of his trajectory, to return to the teleological image, might be summarized

---

³⁶ Here I rely on the chronology proposed by Magnusson and Hermann Pálsson in their translation, *Njal's Saga*, for simple illustrative purposes.

thus: from savage and predatory (ursine) to domesticated and defensive (canine), from Odinic disguise to a religious neutrality in which no recourse is had to a higher power, from adventurous traveller to almost untroubled stay-at-home, from life by an externally dictated honor and shame code to one with new interior dimensions of self-doubt (if not yet Christian guilt), an appreciation of natural beauty, of home and its fields, and then a paradoxical freedom.³⁷ Although identified by his contemporaries and enemies as a man of luck (Ch. 58),³⁸ Gunnarr is not without flaws — or vanity. The counsel and criticism of his mother Rannveig offer a corrective to his actions that one might call the authorial or community perspective: his success in arms may be an accomplishment but nothing good will come of it (Ch. 72); better to go abroad and let his enemies find other targets (74); don't shoot the arrow back and stir them up when they are retreating (Ch. 77).³⁹ Inattentive to such advice, Gunnarr is constantly being coerced into action and reaction by the dictates of honor which, however heroic, can be seen as a considerable infringement on his

---

³⁷ One may also compare Skarphedinn as another character who passes a threshold of no return, with the effects particularly visible in his sneers at the refusal to lend him, his father and brothers support at the Althing.

³⁸ See Hallberg 1973 for a fundamental exploration of the concepts of inherent good fortune.

³⁹ Rannveig is a more skilful creation than might be first noticed. In line with the above comments on possibly representing an authorial voice, she appears to speak in common sense, for the moral code and from a knowledge of human nature, e.g., recognizing that Hallgerðr has questioned a man's courage and pushed him over the brink into action (Ch. 39). This combination allows her to foresee likely outcomes to events, although her foresight is less uncanny than Njáll's second sight. Rannveig's statements, some in indirect speech but the most telling in direct, typically come toward the end of chapters, as clinching, concise, often proverbial (under)statements from the community perspective. It is thus she who delivers the saga's judgment on Hallgerðr (Ch. 77). But against this almost thoroughly positive portrayal of Rannveig we must note that, while her first speech in the saga is to discourage Hallgerðr from sending a man on a killing errand (Ch. 36), her last appearance in the saga is to urge her grandson to take up his father's halberd and avenge him (Ch. 79). Thus mother like son is a representative, although an admirable one, of the old order and Rannveig, no less than Gunnarr, is eventually coerced into putting family honor before family life. In this last guise as inciter she anticipates the more celebrated scene between Hildigunnr and Flosi. It is perhaps only in the incitation scenes, with their openly staged emotionality and stridency, that we distinguish a distinct women's discourse in the family sagas. Perhaps also a statement on women's role in the medieval North, Rannveig's sound advice is never heeded or comes too late. In another society and another time, its value might have been differently recognized. But here we are squarely in a story-telling convention where warnings are disregarded and omens always realized as the narrative creates a subjunct causality of its own (with concomitant esthetic effect), exploiting prolepsis to bring the narrative advance to its predestined outcome and thus, through compositional means as well as through character, seal men's fates.

autonomy. The heroic code leaves its adherents in constant jeopardy, not only before the acts of others but also the words, even those of the socially inferior. While not anti-social in the sense of failing to work for and with the community, Gunnarr's reliance on his own might, and to a very substantial degree on Njáll's foresight and counsel, eventually leaves him the recognized best man of his kind but it spurs envy and challengers. With time it forces him to abandon the path of law and litigation for that of retaliatory killing. It ends in isolation: his reluctance to see Njáll's sons involved in his dealings with opponents, the sentence of outlawry, his eventual death alone with his aged mother in his home as his disaffected wife sides with his attackers.

Iceland after the conversion will progress still further than did Gunnarr, not only spiritually but also in its integration into Christian western Europe, in part through the remedy it sought to domestic political ills in acceptance of Norwegian rule in the 1260s. The new world it enters is more complex, one in which personal and family feud, and recourse to law are not sufficient to contain society's dysfunctions as factional contention assumes the scale of civil war. The succeeding generation is heir to the vices of its predecessor but can only long nostalgically for its virtues and mourn their irrevocable passing. The larger course of *Njáls saga* charts the last flowering but eventual discrediting of, and succession to, the heroic ethos of the past. Its finest expression may have been Gunnarr Hámundarson but it was inextricably committed to personal honor and violence, and its social expression, in the absence of a centralized executive power in control of the apparatus of justice, was often bilateral alliances and feud. Njáll's famous (but, in immediate context, ironic) comment on the need for Icelandic society to be founded in law (Ch. 70) comes at the very moment that Gunnarr's individualistic security begins to be seriously threatened. Gunnarr's last message, delivered in his verse from the burial howe, is to die rather than yield. But, however appealing to Skarphedinn and Hogni, this is not the path that the Icelandic state would take in the thirteenth century.

There remains to factor the incident of *Sámr* and its Irish connotations into this summary picture. Large Irish wolf-hounds are attested as prestigious gifts between prominent men and it is unlikely that there was anything implausible to an original public in Óláfr's gift to Gunnarr. The public may also have known something of the roles ascribed to faithful dogs in the Irish story-telling tradition as preserved in the Finn cycle. We are doubtless on safer ground to speculate on a

general Irish resonance in the *Sámr* episode, rather than on echoes of any specific Irish or Fenian oral tradition.⁴⁰ Joseph Falaky Nagy has written of Finn's interaction with the supernatural and wilderness world as an initiatory experience under the title *The Wisdom of the Outlaw*.⁴¹ This notion may be provisionally borrowed to characterize the rather different inner development of Gunnarr that includes his questioning of the need for violence in human affairs, his acceptance of destiny, the curious freedom that accompanies his passage across the threshold identified by Njáll, and finally the moment of epiphany when he decides against leaving Iceland and his farm. From this perspective of personal evolution it is perhaps appropriate that Gunnarr have, in lieu of a conventional Norse family fetch to monitor his fate, this externally assigned, preternatural Irish animal helper. Thus the final flowering of the archaic heroic ethos just before the arrival of Christianity in Iceland is both glorious but tinged with elements of doubt, a heightened consciousness of self, circumstance and community, and even a touch of the exotic. The epic has taken a step in the direction of romance. The tribute to the past, coming at mid-point in the saga, is nostalgic, but the narrative, like Iceland's own history, must move on.

As exemplified by Norway and the Celtic realms (Ireland, the Hebrides and Orkney, mainland Scotland) there is a continuing and

---

⁴⁰ Einar Ól. Sveinsson 1957 cut an earlier generation's exaggerated claims for Irish literary influence on Norse down from the imitation of whole genres to plausible borrowing on the level of story-telling matter. See the more recent effort at a comprehensive listing of studies devoted to the issue in Gísli Sigurðsson 1988. Although there is not the same kind of evidence for oral traditional matter moving in the other direction along this axis, from Scandinavia to Ireland and Scotland, "Norway" figures importantly in the Fenian cycle and the town of Bergen is a recurrent reference point. But in this the Vikings seem inserted in an ideological and narrative slot earlier filled by monstrous opponents to the Irish polity (Mac Cana 1987). In parallel to the *Sámr* incident, the Finn stories include the account of three marvellous Norwegian warriors and their hound who come to serve Finn. The dog is of exceptional color and size and every second day provides enough game to feed the Fianna. But each night, one of the Norwegian warriors dies and is revived while the dog shrinks to the size of a lap-dog, all the while spewing up a delicious liquor. Other abilities are the creation of a magical wind by wagging its tail and fiery breath; *Acallam na Senórach* 1892, II.233-37.

⁴¹ Nagy 1985. Celtic tradition also gave European literature the "wild man of the woods" motif in which an initial panic in battle or aversion to human affairs, often the result of a saint's curse, is succeeded by special insight or prescience in the natural surroundings. Norse speakers knew of the Irish tradition, even taking over the word *geilt* 'madman', discussed in Sayers 1994a. This notion of supernaturally inspired irrational fear might also be brought to bear on the story of Grettir and his meeting with the *draugr* Glámr.

unresolved ambivalence in the family sagas toward the two geographical areas that supplied the original settler population of Iceland.⁴² Well born land-takers from the Western Sea such as Auðr and her aristocratic freeman Erpr may have formed a cultural elite in the settlement period, but they were also accompanied by sometimes mutinous Celtic slaves who, in story at least, are eradicated from the Icelandic bloodline.⁴³ Norway too supplied prominent settlers but under the troubled circumstances of the oppression of Norwegian kings. Later royal Norwegian favor may advance the career of the individual Icelander, but the costly axe given Skallagrímur by the young Eiríkr in *Egils saga Skallgrímssonar* or the headdress that the princess Ingibjörg gives Kjartan Ólafsson in *Laxdæla saga* either does not meet the demands of the Icelandic moral and material environment or causes dissention, just as surely as does Queen Gunnhildr's curse on her lover Hrútr in *Njáls saga*. Sámr, while the good gift of a good man, who is not always decisive (his half-Irish heritage?),⁴⁴ is powerless before native Icelandic malice. Despite his sacrifice, Sámr does not give evidence of all the abilities ascribed to him by Óláfr: he recognizes friend from foe but cannot read the intentions of a neighbour forced into betrayal. Once again the foreign, however aristocratic and noble, is seen as less than adequate. But in the matter of other Celtic touches, against the Hebridean foster-father Þjóstólfr who favors Hallgerðr's worst side in the early chapters we have Kári Sölmundarson later in the saga, one whose adult life, if not his origins, lay in the Hebrides. And the saintly king Brjánn, met in the Clontarf chapters, while victim of the same lust for power and conquest as brought down Gunnarr and Njáll in Iceland, transcends the battle he refused to join on Good Friday, and also marks a step beyond Gunnarr's in abandoning the old ethical code.

Of the two, the ambivalence toward Norway is the more readily understood, given its kings' territorial and missionary ambitions with regard to Iceland and the subsequent almost forced acceptance of

---

⁴² Meulengracht Sørensen 1987.

⁴³ Discussed in Sayers 1994b.

⁴⁴ One thinks here of his failure in *Laxdæla saga* to oppose his daughter Þuríðr's marriage to Geirmundr, which brings the fatal sword 'Leg-biter' into play in his own circle (*Laxdæla saga* 1934, Ch. 29). This weapon is counter-pointed by Óláfr's reception of a fine axe from Earl Hákon while in Norway. Despite this gift and that of timber for his new hall, the trip to Norway, and the human and material cargo that derive from it, will contribute to the death of Óláfr's son Kjartan.

Norwegian hegemony. In the case of Ireland and Scotland, the look is backward, not forward to a perceived threat. The *Hauksbók* recension of *Landnámabók* offers as one reason for writing national history the need to disabuse foreigners of the notion that Icelanders might be descended from slaves or scoundrels.⁴⁵ But clearly, to some degree they were descended from both, as well as from the many others shown to admirable effect in the family sagas. And, indeed, Celtic origins (in the widest sense of both mixed blood and family residence in the West) are cited in the same work for several of the most prominent in the compiler's generation. It would rather appear that some of the seeds of Iceland's future societal ills — family feud in the family sagas, standing in symbolically for the larger scale factional fighting of the Age of the Sturlungs — are being traced to, and explained away by, something like the modern racist and xenophobic notion of 'inferior blood lines' that are represented by some late arrivals, such as Þjóstólfr or the sorcerers Kotkell and family in *Laxdæla saga*. But on the positive side of the scales, we find a man like Kári who assumes, in a darker, more persistent and workman-like way, the mantle of heroism, will and vengeance from Gunnarr. And here too we must situate the heroic dog Sámr, who is given only one opportunity in the saga to serve Gunnarr, and serves him as well as he can, if only to alert him to the fact that the inevitable is now on his doorstep. Gunnarr and Sámr are both 'larger-than-life,' although not above its vicissitudes, and we may return in closing to the huge surviving heroes of an earlier age as they appeared before St. Patrick, who saw the wisdom of recording their tales, despite their paganism, and regret the passing of those ages, their heroes and hounds. In his debate with Patrick, Finn's son Oisín is more elegist than convert:

I have heard music more melodious than your music,
Tho' greatly thou praised the clerics.

...

More melodious to me was the cry of the hounds
Than of thy schools, O chaste cleric.

---

⁴⁵ The oft-cited epilogue is preserved only in the relatively late *Þórðarþók*, a variant of *Mélabók*, which is in turn thought to derive from *Stymrisbók*, and ultimately from Ari. This moves the rather defensive and indirect disclaimer closer to the period of the conception of this "master story" of Icelandic ethnogenesis. The passage is given in Jakob Benediktsson's "Formáli", *Landnámabók* 1968: cii.

A delight to Finn of the heroes
Was the cry of the hounds afar on the mountain;
The wolves starting from their dens,
The exaltation of his hosts, that was his delight.

A greater loss than we is he,
And all that have ever lived within our time;
All that ever passed away and all that are living,
Fionn was more liberal of his gold than they.⁴⁶

---

⁴⁶ I must admit to a bit of rhetorical licence at this point, since the 17th century poem cited postdates the medieval Irish period and is less reflective of the accommodation of Fenian lore with Christian tradition that is the objective of the framing tale of *Acallam na Senórach*. More fully elegiac, it contrasts the heathen survivors' love of the heroic life and nature, and Patrick's Christianity; quoted from "The Dialogue of Oisín and Patrick" 1859: 4 f., 10 f. Oisín also wonders whether hounds will be admitted to heaven (pp. 36 f.). Discussion in Ó Fiannachta 1987. I have retained O'Daly's translation, characteristic of its time. As a sample of the Irish verse, the last two stanzas are given here in roman transcription:

Ba mhian re Fionn na bhflath
siansán a chon a bhfad air shliabh;
coin allta ag fágbháil cuain,
mórdáil a shluaigh ba hé a mhian.

Is mó do sgéal Fionn násinn,
's ná a dtáinig re ar linn riam;
a ndeachaidh, 's a bhfuil beó,
bfheárr Fionn faoi ór ná iad.

Works Cited

- Acallam na Senórach* 1892: *Acallam na Senórach: The Colloquy of the Ancients*. S. Hayes O'Grady (ed. and trans.), *Silva Gadelica*. 2 vols. Williams and Norgate, London and Edinburgh.
- 1970: *Stories from the Acallam*. M. Dillon (ed.). (*Mediaeval and Modern Irish Series* 23.) Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Airdena inna Cóic Lá nDéc ria mBrath: The Tokens of the Fifteen Days Before Doom* 1907. W. Stokes (ed. and trans.). *Revue Celtique* 28, pp. 309–26.
- Bjarnar saga Híttdœlakappa* 1938: S. Nordal and G. Jónsson (eds.), *Borgfirðinga sögur. (Íslenzk fornrit 3.)* Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Brennu-Njáls saga* 1954: Einar Ól. Sveinsson (ed.). (*Íslenzk fornrit 12.*) Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- 1960: *Njal's Saga*. M. Magnusson and H. Pálsson (trans.). Penguin, Harmondsworth.
- Cogadh Gaedhel re Gallaimbh: The War of the Gaedhil with the Gaill* 1867. J. Henthorn Todd (ed. and trans.). Longmans. Green, Reader and Dyer, London.
- Corpus Iuris Hibernici* 1978: D. A. Binchy (ed.). Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Cross, T. P. 1952: *Motif-Index of Early Irish Literature. (Indiana University Publications, Folklore Series 7.)* Indiana University Press, Bloomington, Indiana. Repr. 1969. Kraus Reprints, New York.
- "The Dialogue of Oisín and Patrick" 1859: John O'Daly (ed. and trans.). *Transactions of the Ossianic Society* 4, pp. 1–63.
- Duanaire Finn* 1933, 1954. Vols. 2 and 3. G. Murphy (ed. and trans.). (*Irish Texts Society* 28, 43.) Irish Texts Society, Dublin.
- Einar Ól. Sveinsson 1957: "Celtic Elements in Icelandic Tradition". *Béaloideas* 25, pp. 3–24.
- Ford, P. 1994: "The Idea of Everlasting Fame in the *Táin*". J. P. Mallory and G. Stockman (eds.), *Ulidia: Proceedings of the First International Conference on the Ulster Cycle of Tales, Belfast and Emain Macha, 8–12 April, 1994*. December Publications, Belfast, pp. 255–61.
- Gisli Sigurdsson 1988: *Gaelic Influence in Iceland: Historical and Literary Contacts: A Survey*. Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Hallberg, P. 1973: "The Concept of *gipta-gæfa-hamingja* in Old Norse Literature". P. Foote, H. Pálsson and D. Slay (eds.), *Proceedings of the First International Saga Conference, University of Edinburgh, 1971*. Viking Society for Northern Research, London, pp. 143–83.
- Heist, W. W. 1952: *The Fifteen Signs before Doomsday*. Michigan State College Press, East Lansing, Michigan.
- Hughes, A. J. 1993: "Old Welsh *Cunbran/Conbran* <*Kunobrandos 'Wolf-Raven', in the Light of Old Irish *Conbran(n)*". *Ériu* 44, pp. 95–8.
- Kelly, F. 1988: *A Guide to Early Irish Law. (Early Irish Law Series 1.)* Dublin Institute of Advanced Studies, Dublin.

- Landnámabók* 1968: J. Benediktsson (ed.). (*Íslenzk fornrit* 1.) Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Laxdœla saga* 1934: Einar Ól. Sveinsson (ed.). (*Íslenzk fornrit* 5.) Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Lebar na Cert: The Book of Rights* 1962: M. Dillon (ed. and trans.). (*Irish Texts Society* 46.) Irish Texts Society, Dublin.
- Lönnroth, L. 1989: "The Noble Heathen: A Theme in the Sagas". *Scandinavian Studies* 41, pp. 1–29.
- Lucas, A. T. 1989: *Cattle in Ancient Ireland*. Boethius Press, Kilkenny.
- Mac Cana, P. 1987: "Fianaigecht in the Pre-Norman Period". B. Almqvist, S. Ó Catháin and P. Ó Héalaí (eds.), *The Heroic Process: Form, Function and Fantasy in Folk Epic*. Glendale Press, Dun Laoghaire, pp. 75–99.
- Mallory, J. P., and McNeill, T. E. 1991: *The Archaeology of Ulster: From Colonization to Plantation*. The Queen's University of Belfast, Belfast.
- McCone, K. 1984: "Aided Cheltchair Maic Uithechair: Hounds, Heroes and Hospitallers in Early Irish Myth and Story". *Ériu* 35, pp. 1–30.
- McCormick, F. 1991: "The Dog in Prehistoric and Early Christian Ireland". *Archaeology, Ireland* 5.4, pp. 7–9.
- McMahon, J. V. 1991: "Atli the Dog in *Atlakviða*". *Scandinavian Studies* 63, pp. 187–98.
- Meulengracht Sørensen, P. 1987: "Norge og Irland i *Laxdœla saga*". R. Hagland et al (eds.), *Festskrift til Alfred Jakobsen*. Tapir, Trondheim, pp. 185–95.
- Murphy, G. 1955: *The Ossianic Lore and Romantic Tales of Medieval Ireland*. (*Irish Life and Culture* 11.) The Mercier Press, Cork.
- Nagy, J. F. 1985: *The Wisdom of the Outlaw: The Boyhood Deeds of Finn in Gaelic Narrative Tradition*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles and London.
- Nicolson, A. 1951: *Gaelic Proverbs*. M. MacInnes (ed.). Caledonian Press, Glasgow.
- Ó Fiannachta, P. 1987: "The Debate between Pádraig and Oisín". B. Almqvist, S. Ó Catháin and P. Ó Héalaí (eds.), *The Heroic Process: Form, Function and Fantasy in Folk Epic*. Glendale Press, Dun Laoghaire, pp. 183–205.
- Ó hÓgáin, D. 1988: *Fionn mac Cumhail: Images of the Gaelic Hero*. Gill and Macmillan, Dublin.
- de Paor, L., and de Paor, M. 1958: *Early Christian Ireland*. Thames and Hudson, London.
- Patterson, N. T. 1994: *Cattle-Lords and Clansmen: The Social Structure of Early Ireland*. 2nd ed. Notre Dame University Press, Notre Dame and London.
- Reinhard, J. R., and Hull, V. E. 1936: "Bran and Sceolang". *Speculum* 11, pp. 42–58.
- Ross, A. 1967: *Pagan Celtic Britain: Studies in Iconography and Tradition*. Routledge and Kegan Paul, and Columbia University Press, London and New York.

- Sayers, W. 1991: "Clontarf, and the Irish Destinies of Earl Sigurðr of Orkney and Þorsteinn Síðu-Hallsson". *Scandinavian Studies* 63, pp. 164–86.
- 1994a: "Deployment of an Irish Loan: ON *verða at gjalti* 'to go mad with terror' ". *Journal of English and Germanic Philology* 93, pp. 151–76.
- 1994b: "Management of the Celtic Fact in *Landnámabók*". *Scandinavian Studies* 66, pp. 1–25.
- 1994c: "Njáll's Beard, Hallgerðr's Hair and Gunnarr's Hay: Homological Patterning in *Njáls saga*". *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 15, pp. 5–31.
- Scéla Mucce Meic Dathó* 1935: R. Thurneysen (ed.). (*Mediaeval and Modern Irish Series* 6.) Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Snorri Sturluson 1979: *Óláfs saga Tryggvasonar*. B. Aðalbjarnarson (ed.), *Heimskringla*. 3 vols. (*Íslensk fornrit* 26–28.) Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.
- Táin Bó Cúailnge* 1954–83: *Táin Bó Cúailnge*. R. I. Best, O. Bergin, M. A. O'Brien and A. Sullivan (eds.), *The Book of Leinster, formerly Lebar na Núachongbála*. 6 vols. Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- 1976: *Táin Bó Cúailnge, Recension I*. C. O'Rahilly (ed. and trans.). Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Þórðar saga kakala* 1948: G. Jónsson (ed.), *Sturlunga saga*. 3 vols. Íslendinga-sagnaútgáfan, Haukadalsútgáfan, Reykjavík.
- Þorsteins þátrr stangarhöggs* 1950: J. Jóhannesson (ed.) *Austfirðinga sögur*. (*Íslensk fornrit* 11.) Hið íslenska fornritafélag, Reykjavík.

MARVIN TAYLOR

“Rúmr inngangs, en þröngur brottfarar”

Introduction

Thirty years ago, Bo Almqvist published his discovery of modern Irish and Scots Gaelic parallels to the proverb invoked by Arinbjörn in *Egils saga* (ch. 68) to warn Egill not to try to reclaim property confiscated by King Hákon: “Er konungsgarðr rúmr inngangs, en þröngur brottfarar” [The king’s residence is wide of entrance but narrow of exit]. The Celtic analogue runs, “Is fusa dul go tigh an rí ná teacht as” [It is easier to go to the king’s house than to leave it] or “Ní hionann dul go tigh an rí agus teacht as” [Going to the king’s house is not the same as leaving it]; a related form is “Am fear nach doir gnothach do’n bhaile mhór bheir e gnothach as” [He who goes to town lightly will not come so lightly back] (Almqvist 1966: 181–83, 191).¹ Since these proverbs are sometimes used together with another one, “Is sleamhain iad leacacha an tighé mhóir” [Slippery are the flagstones of the mansion door] (183, 191), there can be no doubt that not only the form, but also the underlying idea is the same in both Celtic and Icelandic: as Almqvist put it, “Det är vanskligt att slippa helskinnad hem från mellanhavanden med de rika och mäktiga” [It is difficult to return unscathed from dealings with the rich and powerful] (186).

Almqvist ventured the hypothesis that the proverb was an Icelandic borrowing from the Irish, perhaps transmitted by Irish captives (186–89), but he conceded that proverbs can spread in many directions, noting that classical Latin parallels to Old Icelandic proverbs have been found and that a fifteenth-century Latin sententia, “quisque scit egressum, sed non est scire regressum” [Knowing that one is leaving is not the same as knowing that one will return], had already been com-

---

¹ The oldest Celtic attestation Almqvist found was from the 17th century: “Ní hionann dul ann is as” [Going is not the same as coming back] (183). The translations of the Celtic proverbs given here are taken directly from Almqvist’s article, though I have checked them against the appropriate dictionaries. I am responsible for the other translations in the present essay, except for those of the two Bible passages, which are cited from the King James Version.

pared with the Irish “king’s house” proverb by a Celticist (189–90).² At the time Almqvist wrote, no other Scandinavian examples of the *Egils saga* proverb were known to him (Icelandic proverb collections cited only this passage); in a note added to his article in proof (191–92), however, he announced that he had located a comparable Swedish proverb, which in its oldest printed form runs, “Herredören plägar wara geft wijd in och trong vt” [A lord’s door tends to be wide in and narrow out].³ Since this Swedish version fit the Icelandic even better than the Celtic examples did, Almqvist was now inclined to favor a Scandinavian, rather than Celtic, origin for the proverb. Perhaps it was loaned to Ireland in the Viking Period, he concluded, or perhaps the Celtic and Scandinavian forms ultimately had a common source in Continental tradition (192). In what follows, I would like to present evidence that overwhelmingly supports the latter idea.

“Vestigia terrent”

In one of Aesop’s fables (Aarne-Thompson 1963: type 50A, Thompson 1955–58: motif J644.1), a sick (or old) lion calls the other animals to its den. When the fox arrives, it hesitates; the lion asks why it does not come in, and the fox says it sees many tracks leading in, but none leading out.

The simple but powerful antithesis of the fox’s remark seems to have made this fable especially popular already in antiquity. Numerous retellings and allusions to it outside the Aesopian corpus proper have been preserved:

Plato, *Alicibiades I*, 123A (4th c. B.C., if genuine): πολλὰς γὰρ ἤδη γενεὰς εἰσέρχεται μὲν αὐτόσε ἐξ ὁπάντων τῶν Ἑλλήνων, πολλὰκις

² Ó Máille 1948: 195, no. 1297. Ó Máille’s source was Werner (1966: no. 179), who found the line in an early 15th-century manuscript (Basel, Univ.-Bibl. A XI 67, 273v). In fact, this line, like much of the manuscript in question, seems to have been borrowed from the collection of gnomic verse attributed to “Jocalis”, according to Lehmann a product of 13th-century Germany (lines 768–69 in Lehmann’s edition, 1938: 64); a similar line is also found in another 13th-century manuscript (Zacher 1859: no. 103). Almqvist did not comment on the close similarity between this Latin line and the oldest of his Celtic examples (see the preceding note).

³ *Swenske Ordsedher eller Ordsaghor* (Stockholm: Anund Olufsson, 1604), known to me only in Sahlgren’s edition with modernized orthography, Sahlgren 1946–56: 8.173–306, here 217. In his note Almqvist also added a reference to an early Modern Swedish version of the “slippery flagstones” proverb (191).

δὲ καὶ ἐκ τῶν βαρβάρων, ἐξέρχεται δὲ οὐδαμῶσε, ἀλλ' ἀτεχνῶς κατὰ τὸν Αἰσώπου μῦθον ὃν ἡ ἀλώπηξ πρὸς τὸν λέοντα εἶπεν, καὶ τοῦ εἰς Λακεδαίμονα νομίσητος εἰσιόντος μὲν τὰ ἵχνη τὰ ἐκεῖσε τετραμμένα δηλα, ἐξιόντος δὲ οὐδαμῆ ἄν τις ἴδοι [For many generations now it (money) has been entering in there (Lacedaimon) from all of Greece, often even from outside of Greece, but nowhere coming out again. For indeed, just as in Aesop's fable in which the fox addressed the lion, clear tracks of the money are seen leading into Lacedaimon, but nowhere leading out.]

Lucilius (Warmington 1938), fragments 1111–20 (2nd c. B.C., preserved only in Nonius Marcellinus; a retelling)

Horace, *Epistulae* 1.1.73–75 (20 B.C.): when his public asks why he does not bow to its collective taste and produce more lyric, "olim quod volpes aegroto cauta leoni / respondit, referam: quia me vestigia terrent, / omnia te adversum spectantia, nulla retrorsum" [I repeat what the fox said of old to the ailing lion: for I am afraid of the tracks, all leading toward you and none returning]

Seneca, *De otio* 1.3 (1st c. A.D.): "turba uestigiorum, in quibus nulla sunt redeuntium" [a mass of tracks, of which none are returning]

Quintilian, *Institutio oratoria* 5.11.20 (1st c. A.D.): "quid dixit uulpes aegroto cauta leoni" [what the fox said to the ailing lion]

Plutarch, *Moralia* 79a (2nd c. A.D.): καὶ ζετεῖν λόγους, ὧν κατὰ τὸν Αἰσώπου εἶσω μᾶλλον ἢ ἔξω τὰ ἵχνη τέτραπται [and seek oratory whose tracks, in the words of Aesop, lead inward rather than out]

a student's wax tablet from the 3rd c. A.D. found in Palmyra (a retelling; Hesselting 1892–93: no. 8, pp. 309–10; Hausrath 1957–59: 2.117)

Themistios, 13.174c (speech before the Roman senate in A.D. 376 or 377; Schenk and Downey 1965: 250): ὡσπερ τὸν λέοντα, ὃν ἐποίησεν Αἰσώπος, ἀρρωστοῦντα ἐν τῷ σπηλαίῳ ἢ κερδῶ ἐρεσχελεῖ εἰσιόντων τὰ ἵχνη δεικνύσα τῶν ζώων, ἐξιόντων δὲ οὐ [just as Aesop's lion, languishing sick in its cave, is answered by the wily one (fox), who points out the tracks of animals going in but not coming out].⁴

The fable itself is preserved in the Greek prose corpus attributed to Aesop (Perry 1952: no. 142, Hausrath 1957–59: no. 147), the collections of Babrios (1st c. A.D.?, Crusius 1898: no. 103, pp. 93–94; also the

---

⁴ Phraseological affinities with this fable have been perceived also in fragments of the writings of Archilochos and Solon, which would then be the oldest attestations of all; see the discussion in Garbugino 1984: 38–39, 41–42.

younger tetrastichon no. II.2, *ibid.*, p. 286), Pseudo-Dositheus (3rd c. A.D., no. 6 in Hausrath 1957–59: 2.123), Aphthonius (4th–5th c. A.D., no. 8 in Hausrath 1957–59: 2.136), Romulus (5th c. A.D.?, Thiele 1910: no. 86), and the late Byzantine collection known as *Syntipas* (11th c., no. 37 in Hausrath 1957–59: 2.170; also Perry 1952: 541).⁵

Thanks to its inclusion in the Romulus corpus, the principal medieval prose fable collection, the transmission of this fable blossomed in the Latin Middle Ages. In this form it is attested in countless manuscripts, beginning in the tenth century (see Holbek 1962: 75–91, with stemma, p. 84; Thiele 1910, especially p. lxxvii; and the still helpful survey in Oesterley 1870: 9–37). Versions of the fable may be consulted at the following places in Hervieux 1893–99: 2.230 (no. 4.12 in the earliest manuscript of the recensio Gallicana, 10th c.); 2.153 (no. 59 in Ademar of Chabannes's version of the recensio Gallicana, c. 1025; also Thiele 1905: 60 and plate 17; Bertini-Gatti 1988: 178); 2.509 (no. 3.32 of the Romulus Florentinus recension, another version of the Gallicana); 2.544 (no. 3.7 of the Romulus Nilantinus recension, 11th c.); 2.710–11 (no. 41) and 2.749 (no. 3.27), verse derivatives of the Nilantinus adding phrases from Horace; 2.370 (no. 6, an imitation of Horace); 2.244 (Vincent of Beauvais, *Speculum historiale* 3.8, 13th c.; the same in his *Speculum doctrinale* 3.123); 2.451 (no. 72 of the Romulus Vindobonensis recension, 11th c.? [manuscripts 13th–14th c.]); 2.550 (no. 4 of the Romulus Roberti recension, derived from Marie de France? [manuscript 14th c.]); 2.622–23 (no. 84 of the "LBG" recension, 12th c. [manuscript 15th c.]); 4.412–13 (no. 4.54 of a collection of additions to Odo of Cerington's fables, manuscript from 1326). A two-line condensation in the present tense appears in Jocalis (lines 137–38 in Lehmann 1938: 64). The fable was included by Marie de France in her *Esope* of the 1170s or 1180s (Warnke 1898: no. 36), which was based on the Nilantinus recension but apparently also followed English-language sources, if her own statement is to be believed. The German transmission of the fable begins in 1215/16 with Thomasin von Zerklære (*Der Wälsche Gast*, lines 10905–34), continuing in the same century with the Vienna fable collection (no. 9 in Mihm 1965: 433) and, if Leitz-

---

⁵ On the definition of the Aesopian corpus, see Holbek 1962: 60–63. Holbek's essay "Fablernes historie" (59–102) outlines the principal manuscript traditions to the end of the Middle Ages; cf. the notes on the history of the Latin corpora in Grubmüller 1977: 67–85 and Dicke and Grubmüller 1987: xxviii–xliv, and the sketch of the textual history of this particular fable in Garbugino 1984. The dates given above are intended only for purposes of (approximate) relative chronology. Non-European variants of the fable, which I exclude from consideration here, are cited by Thompson.

mann's dating is correct, Gerhard von Minden (Leitzmann 1898: no. 72). For the later Middle Ages, more references may be found in Dicke and Grubmüller 1987: 229–33 and Holbek 1962: 177–78.

An additional path of transmission was provided by medieval commentaries on Horace's First Epistle, which reproduced the fable in toto in order to explain the allusion cited above.⁶ The versions edited in Keller 1904, Botschuyver 1935, and Botschuyver 1942 (all ad Ep. 1.1.70–75),⁷ based on numerous medieval manuscripts, are further proof — if any should be needed — that the Aesopian tradition flourished in literary circles as well as in the schoolroom and along other avenues of oral transmission (cf. Voigt 1891, Warnke 1898: xvii, Holbek 1962: 85). As far as I can see, these versions of the fable do not coincide with any known branch of the Romulus tradition.

Nor should it be overlooked that the "footsteps" metaphor can have brought to mind the passage in the *Aeneid* (6.126–29) in which the Cumaean Sibyl warns Aeneas, yearning to visit his father in the underworld, "facilis descensus Averno: / noctes atque dies patet atri ianua Ditis; / sed reuocare gradum superasque euadere ad auras, / hoc opus, hic labor est" [It is easy to descend to Avernus: night and day the door of dark Dis stands open; but to retrace one's steps and escape to the upper air — this is the task, the difficulty]. Alternatively, Vergil's line can have recalled the fox's to hearers familiar with the fable; the two passages must have reinforced each other, impressing the metaphorical antithesis all the more firmly into popular memory. Although I am not aware of an explicit juxtaposition of the Vergil passage and the Aesop in medieval or Renaissance literature, I have found such a comparison in an early nineteenth-century commentary on Horace, and it no doubt has older roots.⁸ Formally, the Sibyl's

---

⁶ I was led to these versions of the fable by Warmington's reference to Porphyry in the apparatus to his edition of Lucilius; fable scholars seem to have missed them. On the transmission of Horace and his commentators in the Middle Ages, see Stemplinger 1913 and Schanz-Hosius 1935: 157–59.

⁷ Porphyry's comment on the passage (Holder 1894: 319) does not include a retelling.

⁸ "Diese sehr bekannte äsopische Fabel ... wendet auch Lucilius ... auf das Volk und die Grossen an ... So verschmäht der Weise den äussern Glanz, welcher die Menschen, besonders auf unrechtem Wege erlangt, am Ende doch nicht glücklich macht, sondern in's Verderben stürzt. Leicht ist es, sich von seinen Begierden und der lockenden Stimme des Haufens auf diesen gefährlichen Weg verleiten zu lassen, aber — *reuocare gradum, hoc opus, hic labor est!*" [This very well known Aesopian fable ... is also applied by Lucilius to the people and great men ... Thus the wise man scorns outer glamor, which in the end, especially when it has been achieved by unjust means, does not make people happy but rather sends them to their ruin. It is easy to be

dictum is even closer to the line in *Egils saga* than the Aesopian material is: the door stands open, but retracing one's steps will be a very difficult task.

Form and sense

The relation of double antithesis between the two halves of the fox's apophthegm (in : out :: many : none) is the same as that in Arinbjörn's (in : out :: wide : narrow); the lines are structurally identical. (Vergil's lines are syntactically more varied, but the double antithesis is still discernible: down : up :: easy : difficult.) The surface content of the metaphors, too, differs only slightly: footprints as opposed to a door (Vergil has both footsteps and a door). Is the underlying message also the same? In the classical Aesopian corpus, the moral of the fox-and-lion fable is that one should learn from others' mistakes, but the medieval tradition consistently adds the further comment, "because it is easy to enter the houses of the powerful, but difficult to leave".⁹

... Interrogata autem a leone: Quare non intrasti? respondit: Quoniam uideo introeuntium uestigia, exeuntium autem non uideo. Sic quorundam periculum doctrina nobis debet esse nostrę salutis, quia in domum potentis facile quisquam intrat, exire uero tarde est.

[Asked by the lion why it did not enter, it (the fox) answered: because I see tracks of those going in, but of none coming out. Thus the perils of others ought to be a lesson for our own welfare, for everyone enters the house of a powerful man easily, but leaving is difficult (slow).] (the tenth-century Codex Burneianus, in Hervieux 1893-99: 2.230; similarly most other Romulus manuscripts)

---

tempted onto this dangerous path by one's desires and by the alluring voice of the mob, but — 'to retrace one's steps, this is the task, the difficulty'!] (Schmid 1828: 35n, on the Aesop allusion in Horace's First Epistle). See also note 13 below.

⁹ The use of the word *potens* has been taken as evidence for the ultimately Phaedrian origin of these redactions, even though the fable is absent in all known versions of Phaedrus's collection: a polarization between *humiles* and *potentes*, with strong negative weighting of the latter, is typical of Phaedrus, according to Garbugino (1984: 51). But even if it did hark back to the days of the Roman empire, "in which no one knew whether he would leave the imperial palace alive" (Herrmann 1950: 55, cited in Garbugino 1984: 51), the revised epimythion was at least as appropriate for the Feudal Age. Garbugino interprets it as a warning to the medieval *petit bourgeois* to be prudent in his dealings with nobles and monarchs, who were increasingly fearful of the economic power of the middle class (1984: 56).

Other variants:

... quia in domum potentis facile quisque intrat, exire autem non omnibus equaliter licet. [For everyone enters the house of a powerful man easily, but it is not equally easy for everyone to leave.] (Romulus Nilantinus, in Hervieux 2.544)

... quia facile est intrare curias principum et regum, sed non tam facile ab illis exire. [For it is easy to enter the courts of princes and kings, but not so easy to leave them.] ("LBG" recension, in Hervieux 2.622–23)

In some texts this secondary epimythion appears as heading: "Item contra illos qui domos potentum facile intrant" [Against those who enter the houses of the powerful easily] (Vincent of Beauvais, in Hervieux 2.244). The metrical Nilantinus version begins with the verse heading, "Qui regis facile intrat nec sit deserit aulam" [whoever enters the king's hall easily will not leave it thus], and ends with the moral,

Sic intrat facile excelsum quis doma potentum,
Sedque modo simili semper non deserit illud,
Cum proceres nectunt legis per retia multos.

[One can enter the high hall of the powerful so easily,
but one does not always leave it the same way;
for rulers kill many with the snares of law.] (Hervieux 2.710–11)

Neither Marie de France nor Gerhard von Minden has explicit antithesis in the moral, but the sense is clearly the same:

De curt a rei est enement:
tels i entre legierement,
mielz li vendreit en sus ester
pur les nuveles esculter.

[It is the same with a king's court: one enters it easily;
it would be better to listen to the news from outside.]
(Warnke 1898: no. 36, lines 25–28)

Den enes andern schade wis
maket, de mach hebben pris.
ok vil tor vörsten hove komen,
darvan se bringen ginen vromen.

[Whoever learns from another's misfortune is to be praised.
And many who come to princes' courts leave with no benefit from
them.] (Leitzmann 1898: no. 72, lines 25–28)

Garbugino has pointed out in this context that folio 17 of the Ademar manuscript contains an illustration, perhaps by Ademar himself, of the lion in a "villa" complete with turret, wall, and arcade (1984: 55–56; cf. the facsimile and detailed description in Thiele 1905: 60). Even in the Horace commentaries, which have a decidedly Christian bent, the lion is equated with a human monarch: "mandavit omnibus bestiis, ut visentes illum venirent ad curiam suam ut ad regem suum" [ordered all the animals to come to his court to visit him, as if to their king] (Botschuyver 1942: 326–27). Horace's refusal to follow the dictates of his public, a "many-headed beast", is interpreted as a renouncement of the world as den of sin: "Similiter in populo Romano nullus est qui, postquam ingreditur societatem vitiosorum illorum, recedet inde, sed conformabitur illis" [Similarly, in the Roman populace there is no one who can leave, once having entered into the company of those sinful people; rather, one conforms to them] (*ibid.*). (From here it is but a short step to seeing the lion's den as Hell, as Odo of Cerington's continuator did, perhaps thinking of Vergil: "Ita etiam, qui intrat infernum numquam exibat" [And similarly, whoever enters Hell will never leave], Hervieux 1893–99: 4.412–13.) Other commentaries on Horace, however, add a wry remark on the patronage of the powerful:

Quam ut coepit leo hortari, ut ad se intraret, respondit: terrent me, inquiens, vestigia ingredientium sed non revertentium, quod est dicere a poeta: ideo non consentio vobis diligendo divitias quas amatis, quia neminem vestrum abundantem divitiis prosperare video.

[When the lion asked it (the fox) to enter, it replied, saying, "I am frightened of the tracks of those entering but not returning", which is the poet's way of saying, "I am not willing to love the wealth that you love, for I see none of your men prospering with an abundance of it".] (Botschuyver 1935: 346; a similar text in Keller 1904: 213)¹⁰

---

¹⁰ Likewise, in one of the best known of all Aesopian fables, the country mouse is impressed by the well-stocked pantry in the house of the city mouse, but dismayed that it is fraught with the constant peril of death at the hands of the human inhabitants (Aarne-Thompson type 112, Thompson motif J211.2). Under his "Meaning-Types" 325–30, Wienert groups this fable together with others in which a poor but peaceful existence is preferred to a luxurious but dangerous one (1925: 123–24); some of these emphasize the loss of freedom experienced by domestic animals in comparison with

And Thomasin von Zerklære, who presents the fable as ethical allegory, equating the lion with the Devil and the fox with the man circumspect enough to avoid the snares of *übermuot*, speaks of the Devil as of a treacherous lord: "der tuot niemen leids sô vil / sô dem der im dienen wil" [He harms no one so much as the man who desires to serve him] (lines 10945–46). It is not difficult to read similar sentiments between the lines of several passages in *Egils saga*: in chapter 25, for example, Skalla-Grímr declines King Haraldr's offer of prestige and financial reward, saying with deep sarcasm — as the king has killed Grímr's brother, who served him loyally — that he would not be able to repay the king as he deserved. I return to these passages below.

In sum, for an antithetical saying which means, "It is difficult to return unscathed from dealings with the rich and powerful" (to quote Almqvist), one need look no further than the medieval Aesop tradition.

Rudolf von Habsburg

Additional evidence for the popularity of the "vestigia terrent" motif in the Middle Ages is furnished by a legend attached to the German king Rudolf I (Treichler 1971: 101–02; Kleinschmidt 1974: 148n258–59, 167). At a meeting between Rudolf and Pope Gregory X in Lausanne in October 1275, Rudolf vowed to undertake a crusade and the Pope agreed to perform the imperial coronation ceremony the following Pentecost; but for various reasons, not least Gregory's death in January 1276, the coronation never took place (Redlich 1903: 195–203). According to the legend, Rudolf sensed danger, like the fox in the fable, which he cited to explain his position. The earliest version appears in the First Bavarian Continuation of the *Sächsische Weltchronik*, written according to Weiland between 1292 and 1314/15 (1877: 320):

Also gesigt der chünich den Pehaimen an, und dovon wart er also wert, daz in die herren ofte anmüten, daz er ze Rom füre und kaiser wurde. Der kunich was ein weis, chündlich man, er antwurt den herren der rede also mit dem peispiel: "Ez wurden vil tier geladen fur einen perch, nu chom de fuhs auch dar; diu tier giengen elliu in den perch, der fuhs belaib alain hie auzzen stan und warte, wenne diu tier herwider giengen. Der chom dehainz herwider auz; do wolt der fuhs in den perch niht". Mit dem peispiel gab der künich den herren ze

---

their counterparts in the wild. See also Henderson 1978 and 1981.

versten, daz vor im manich chünich uber daz gepirg in Wælscheu lant fur, die alle dorinne beliben. Dorumb wolt er ze Wælschen landen noch ze Rom niht.

[In this way the king defeated the Bohemians, and this led the nobles (*herren*) to urge him frequently to travel to Rome and become emperor. The king was a wise and knowledgeable man; he answered the nobles with this exemplum. "Many animals were summoned before a mountain; the fox came as well. The animals all went into the mountain; the fox alone remained outside and waited for the animals to come out. None came out again, so the fox did not want to go into the mountain." With this exemplum the king gave the nobles to understand that many kings before him had crossed the mountains into Romance territory, and they had all remained there. For this reason he did not want to go into Romance territory or to Rome.] (Weiland 1877: 328)

The antithetical *pointe* is missing, and in general the fable is inferior artistically to the medieval Latin fables, let alone *Egils saga*; also, it is certainly younger than the saga (though no younger than *Möðruvallabók*). But it is remarkable for two reasons. First, if the legend is accurate, it constitutes an example of the practical application of a well-known fable in conversation or oratory, with or without a *pointe*; Rudolf was probably illiterate (Treichler 1971: 140).¹¹ Second, even if the story was invented by the continuator, it confirms the testimony of the medieval texts cited above that the "vestigia terrent" motif was typically applied to the same kind of political danger that Egill and other characters in the saga faced — or at least sensed — abroad.

The labyrinth of San Savino

In his ecclesiastical history of Piacenza, Pietro Maria Campi describes the rich floor-mosaic decoration of the Benedictine monastery church of San Savino in that city, including a labyrinth accompanied by the following inscription:

---

¹¹ Another example of the practical application of an animal fable is no. 89 of the *Magdeburger Aesop*, from c. 1400 (Seelmann 1878, with discussion, xxi–xxii, xxxi): a falcon dives to attack an eagle that has stolen its prey, but misses it and crashes against a rock. The narrator claims that while on a diplomatic mission to Denmark he was told this story by King Valdemar Atterdag, who represented it as his own observation from nature, and it seems to have been meant as a political warning to Germany. According to Holbek (1962: 88), this is the only medieval fable with a Scandinavian connection.

HVNC MVNDVM TIPICE LABERINTHVVS DENOTAT ISTE,
INTRANTI LARGVS, REDEVNTI SET NIMIS ARTVS.
SIC MVNDO CAPTVS, VICIORVM MOLE GRAVATVS,
VIX VALET AD VITE DOCTRINAM QVISQVE REDIRE.

[That labyrinth metaphorically signifies this world,
wide for one entering, but less wide for one leaving.
Captured thus by the world, burdened by the weight of sins,
one is scarcely able to return to the doctrine of life.]
(Campi 1651: 1.241)

Campi is our only eyewitness for the labyrinth and its inscription, which no longer exist, having apparently been destroyed in the course of renovations in the early eighteenth century, though other mosaics survived (Tononi 1903).¹² The present church of San Savino was consecrated in 1107, and the mosaics are thought to date to the 1120's (Valla 1992: 98).

The verse is apparently original, though such a claim is difficult to verify, since medieval inscriptions have not been centrally registered (cf. the partial collections cited in Kajanto 1993). (Another hexameter line with an "in-out" antithesis, HOC OPUS INTENDAT QUISQUIS BONUS EXIT ET INTRAT [May he who leaves and enters as a good man understand this work], occurs at least twice in Northern Italy, in Piacenza Cathedral and in the abbey Sagra di San Michele della Chiusa, both roughly contemporary with the San Savino mosaics; Verzár 1968: 84–85 and plate 58.) At any rate, the "Hunc mundum"

---

¹² In *Il nome della rosa* (secondo giorno, dopo vesperi, Eco 1984: 163), Umberto Eco has Alinardo recite the first two lines of this inscription, a citation which Stauder, in his exposé of Eco's sources, including a discussion of the labyrinth motif (1988: 153–60), does not identify. The San Savino labyrinth and its inscription have often been mentioned in studies of the labyrinth as artistic motif, however (e.g. Haubrichs 1980: 102 n81 with literature, 149). Ironically, one of the less reliable of these works, Santarcangeli 1967, may have been Eco's direct source; in a foreword written for its 1984 edition, Eco cites the first line of the inscription and plays with the idea of the labyrinth "as a place easy to enter but difficult to leave" (Santarcangeli 1984: vii–ix). Santarcangeli misinforms on several points (1967: 247, 259–60): Campi is cited as "Carpi"; the two citations of the inscription text both contain errors; and following Campi almost word for word, Santarcangeli speaks of the labyrinth and inscription in the present tense, giving the impression they are still visible, though the labyrinth is "damaged". Santarcangeli says he corresponded with the sexton of San Savino, but he must have either misunderstood him or not asked the right questions. (The French translation of 1974 leaves everything unchanged; the second Italian edition deletes the first quotation of the inscription but otherwise reproduces the text of its predecessor exactly.)

couplet does not appear in the standard proverb and hexameter lexica (Singer 1944–47, Walther 1959, 1963–69, 1982–86, Werner 1966, Schaller-Könsigen-Tagliabue 1977, Schumann 1979).

The second line of the couplet is structurally identical with the passages in *Egils saga*, Aesop, and Vergil, and its surface content, moreover, fits the *Egils saga* proverb even more closely than the others do: the entrance is wide for one going in, narrow for one going out.¹³ The context, on the other hand, is strictly religious. As in one of the Horace commentaries cited above (Botschuyver 1942: 326–27), the trap, here equated with a labyrinth, is the world with its sins.

From the logical point of view, it is not obvious that a labyrinth should have a wide entrance. Although classical and medieval conceptions of the labyrinth could alternate between emphasizing impenetrability and “inextricability” (Doob 1991: 55, 72–82), I have found no scholarly discussion of a labyrinth topos in which ease of access plays an explicit role. This idea is missing even in Doob’s book¹⁴; in another context, however, Doob does cite a text in which just this image appears. It is letter 19 of Petrarch’s *Epistolae sine nomine*, addressed to Francesco Nelli in 1359, in which Petrarch compares Nelli’s stay in Avignon with Aeneas’s sojourn in Hades: “Sciebam et Averni descensum facilem et apertum laberinthi limen, laboriosum atque operosum exitum” [I knew that the descent to Avernus was easy, the entrance of the labyrinth was open, but leaving it toilsome and difficult] (1974: 218, in Doob 1991: 159).

Petrarch, at least, may have been alluding not only to Vergil but also to the Sermon on the Mount, in which Jesus admonishes (in the Vulgate text),

Intrate per angustam portam / quia lata porta et spatiosa via quae
ducit ad perditionem / et multi sunt qui intrant per eam / quam
angusta porta et arcta via quae ducit ad vitam / et pauci sunt qui
inveniunt eam.

¹³ The similarity in content between the San Savino inscription and Vergil’s lines was noted by Santarcangeli (1967: 247).

¹⁴ Although Doob mentions the San Savino labyrinth and inscription (1991: 117–18), she does not discuss them and does not seem to be aware of the other mosaics of San Savino, such as the self-portrait of the artist (lost, but described by Campi, loc. cit.) and the two major surviving works, a Wheel of Fortune and a zodiac (see, e.g., Tononi 1903), knowledge of which might have added to her discussion of the links between labyrinths and imprints left by architects (121), labyrinths and zodiacs (130), and labyrinths and Wheels of Fortune (ibid.).

[Enter ye in at the strait gate: for wide is the gate, and broad is the way, that leadeth to destruction, and many there be which go in thereat: Because strait is the gate, and narrow is the way, which leadeth unto life, and few there be that find it.] (Matthew 7.13–14)

Structurally, Jesus’ speech is a compact quadruple antithesis contrasting easy and difficult passage (wide gate : strait [i.e., narrow] gate :: broad way : narrow way :: destruction : life :: many : few). Since the “in-out” dimension is missing, however, and since Jesus does not warn against, but rather recommends the difficult route, the degree of similarity between Matthew 7.13–14 and the “konungsgarðr” speech in *Egils saga* must be deemed remote.¹⁵

The San Savino inscription and its counterpart in Petrarch are the closest formal parallels to Arinbjörn’s figure that I have found. Should one wish to look for possible avenues of borrowing, one could even speculate that the San Savino text was seen and remembered by an Icelandic author. The city of Piacenza lay on one of the most popular routes taken by Northern European pilgrims to Rome and the Holy Land (Hill 1984), and the Icelander Nikulás Bergsson not only made such a pilgrimage, probably between the years 1149 and 1153, while still a monk at Þingeyrir (in 1155 he became Abbot of Munkaþverá), but he also wrote a guide to the route, the so-called *Leiðarvísir*, including an entry for Piacenza with the remark, “þar er byskups stoll ath Mario kirkju” (Kálund 1908: 15). Now it is true that “Mario kirkia” refers to Piacenza Cathedral (Magoun 1944: 336), not the monastery church of San Savino (dedicated to Sabinus, a fourth-century bishop of Piacenza); still, the extensive mosaics of the latter church, which were no more than a generation old at the time of Nikulás’s journey, must have constituted a point of interest in their own right and had their share of visitors, perhaps especially among fellow Benedictines such as Nikulás.

Although Nikulás is known to have been a poet, little of his work is preserved, so it is pointless to extend the chain of speculation even further to include his possible influence on later literature. But we do know that either he or another travel author had a hand in the trans-

---

¹⁵ The Old Norse translations of Matthew 7.13–14 listed by Kirby do contain, among others, the key words “þröngr” and “rúmr”, and several other echoes of the Matthew verses are evident in the examples collected by the Copenhagen *Dictionary of Old Norse Prose* for these two words; I thank the Arnarnagnæan Institute for permission to examine them.

mission of at least one piece of foreign material later attested in saga literature: a second account of Jerusalem, preserved with the *Leid-arvisir* but of uncertain authorship, found its way into *Kirialax saga*, which (coincidentally?) also makes use of learned descriptions of a labyrinth and a Wheel of Fortune (Cook 1985: 305–06, 308–13).

A more obvious potential “source” for Arinbjörn’s figure is the fable material used in school instruction. Ernst Voigt has pointed out that although only a small proportion of medieval schoolbooks survives, contemporary reports show that the Latin reader for the first several years of instruction in the Trivium, for children aged roughly from nine to eleven years, normally consisted of Aesopian fables in prose (Romulus) and verse (Avianus), together with gnomic poetry (*Disticha Catonis*), and he emphasized that the formative influence of this curriculum should not be underestimated. “[D]ie über die Schriften des Mittelalters zerstreuten zahlreichen Entlehnungen und Anklänge an die alten Klassiker”, he says, “sind in den meisten Fällen nicht Plagiate ad hoc, sondern unwillkürliche Erinnerungen aus der Trivialzeit” [The numerous borrowings and parallels to the Classics strewn throughout medieval texts are in most cases not plagiarism ad hoc, but rather inescapable mental images from trivium school days] (1891: 43). And teachers, for their part, constantly produced new versions of such readers: “Gerade das erste Triviallesebuch . . . zeigt bei allem Festhalten an der ursprünglichen Autorentrias *nach Form wie Inhalt eine erstaunliche Fülle immer neuer und neuer Gestaltungen*” [The first trivium reader, especially, . . . despite its adherence to the original trio of authors (sc. Romulus, Avianus, Cato), *displays in both form and content an astonishing number of new and different versions*] (1891: 45, emphasis in the original).

We know less about Scandinavian schools in the Middle Ages than about Continental ones, but there is no reason to believe that there were substantial differences in the curriculum (cf. Haastrup 1970). Although no animal fables from the Scandinavian High Middle Ages are known to have been preserved,¹⁶ an Icelandic translation of the *Disticha Catonis* exists, having been made perhaps as early as the

---

¹⁶ None is registered in Boberg 1966 or Sveinsson 1929. The only specimens I am aware of which may be older than the 15th century are translations from the 12th-century *Disciplina clericalis* of Petrus Alfonsi preserved in a paper manuscript from 1690 but perhaps stemming from the 14th century (cf. Gering 1882–83: xxix–xxxi); they include “The Mule’s Parentage” and “Wolf and Fox” (Gering’s numbers 55 and 76).

twelfth century (Pálsson 1985: 22), and citations and "echoes" of the *Disticha* — including one in the original Latin — have been traced in a number of medieval Scandinavian texts, *Egils saga* among them (Pálsson 1985: 28, 38–39, 41). In any case, those Scandinavians who were educated on the Continent will have been able to absorb there some of whatever might have been missing at home. There can be no doubt that both the *Aeneid* and the "vestigia terrent" complex had reached Iceland in some form by the time of *Egils saga's* composition, and for my purposes here, it is unimportant what precisely the avenues of transmission were.

Borrowing and Creating: Internal Evidence

For Almqvist, both internal and external evidence indicated that the passage in question was indeed a proverb rather than an original coinage. I shall review this evidence briefly — in each case presenting Almqvist's observations before adding my own — not so much in order to settle the question whether the passage is a proverb, as in order to identify its intra- and intertextual connections more precisely.

From the stylistic point of view, the compact form and double antithesis of the passage support its identification as a proverb, according to Almqvist (1966: 178). That it bears no introductory formula like the one in the following sentence ("sem fornkveðit orð er, at þá verðr eik at fāga, er undir skal búa" [as the old saying goes, that one must take care of the oak one is to live under]) is irrelevant, since proverbs can be employed without such formulas (*ibid.*). The proximity to the "oak" proverb can even serve as an argument in favor of proverb status, since Arinbjörn's speech is symmetrical: the "king's residence" phrase rounds off the first half of the chain of argument, just as the "oak" proverb rounds off the second (*ibid.*). "Egils sagas upphovsman . . . tillhör [inte] den typ av författare som strör ordspråk omkring sig för ordspråkens egen skull, utan att han tvärtom applicerar dem med stor finess och säker stilkänsla" [*Egils saga's* creator is not the kind of writer who tosses around proverbs for their own sake; on the contrary, he applies them with great finesse and a sure sense of style], writes Almqvist (177–78). Arinbjörn's warning speech is carefully constructed in many respects, in fact; Almqvist observes that it is one of a number of weightier, rhythmic speeches in the saga characterized

by parallelism, antithesis, alliteration, metaphor, proverb, and sententia, and he cites other examples in legal contexts in chapters 3, 56, and 57 (174).

Further investigation of the extraordinarily rich parallelism in *Egils saga* is impossible within the limits of this essay, but there is reason to mention at least a few additional, very closely related passages.¹⁷ Closest of all is perhaps King Haraldr's memorable warning to the brothers plotting the murder of Þórólfr Kveld-Úlfsson: "en þó geta þess sumir menn', segir konungr, 'ef þit siglið norðr, at þit munið bæði sigla ok róa norðan'" [but some say that if you sail north, you will both sail and row south again] (ch. 21; cf. M. Taylor 1992: 296, 298, 302).¹⁸ The only difference between the logical structure here (sail : sail + row :: north : south) and the double antithesis in the "king's residence" apophthegm is that the element "sail" is not negated, but incremented. The underlying warning against the trip to a dangerous enemy is identical. Comparable is also the warning given Þórólfr Skalla-Grimsson by his father: "'hefir þú', segir hann, 'farit fremðarför mikla, en þat er mælt, er ýmsar verðr, ef margar ferr'" [you have made a great journey of accomplishment, but it is said that the journeys are mixed if many are made] (ch. 38; cf. M. Taylor 1992: 304). The symmetrical structure is not fully explicit in the syntax, but can easily be reconstructed as "one trip : many trips :: great success : varied success (i.e., inevitable failure)". Even within Arinbjörn's speeches in chapter 68, the "konungsgarðr" passage is not the only multiple parallelism. The passage leading into the "oak" proverb, for example, although syntactically complex, is a warning based on the structure "then : now :: more friendship : less friendship :: difficult : (even more difficult)": "Hafa oss þá orðit margar tórsóttar fjárheimtur við ofreflismennina, ok sátu vér þá í meira trausti við konung en nú er, því at vinátta okkur Hákonar konungs stendr grunnt" [Many of our financial claims against powerful men were difficult to prosecute in the past, and we stood in a better position with the king then than we do now, for our friendship with King Hákon has cooled] (cf. M. Taylor 1992: 299). The last conceptual

¹⁷ Cf. Schach 1986: 411–13. Schach's comparison of the 13th-century θ fragment with corresponding passages in the 14th-century Möðruvallabók redaction suggests to him that the earliest versions of *Egils saga* displayed even more parallelism. In this essay I cite Sigurður Nordal's edition, which follows Möðruvallabók.

¹⁸ One might also compare Deuteronomy 28.25: "per unam viam egrediatis contra eos et per septem fugias" [thou shalt go out one way against them, and flee seven ways before them].

pair (of which the second element, "even more difficult", is only implied) displays pointed incrementation rather than antithesis, as in the passage in chapter 21. In any case, then, proverb or not, the "konungsgarðr" passage is integrated skillfully into the surrounding narrative; it is a stylistic high point, to be sure, but only one of many.

Another criterion considered by Almqvist is metaphoricity; the invariant form of proverbs means that in many situations they can be applied only metaphorically, not literally. The fact that here the key word "konungsgarðr" is used literally could thus be an indication that the phrase was not traditional, but coined by the creator of *Egils saga* on the spot (178–79). But Almqvist cites examples of other proverbs applied in the sagas literally as well as metaphorically, and concludes that metaphoricity is not a necessary condition of proverbs; a frozen phrase can be awakened to new life by its being taken literally. Also, the elements "wide entrance — narrow exit" are in any case used metaphorically (179–80).

The content of the "konungsgarðr" phrase fits just as seamlessly into the narrative as its style does. Almqvist reasoned that Egill's descendants must have been especially attuned to its message (189), given such chapters in the family history as Þórólfr Kveld-Úlfsson's death (*Egils saga* ch. 22) and Egill's brush with death at York (*Egils saga* ch. 59–60). One can go further: Arinbjörn's warning resonates through *Egils saga* from beginning to end.¹⁹ In chapter 3, Kveld-Úlfr refuses King Auðbjörn's summons with these words:

'Þat mun konungi skylt þykkja, at ek fara með honum, ef hann skal verja land sitt ok sé herjat í Firðafylki; en hitt ætla ek mér allóskylt, at fara norðr á Moeri ok berjask þar ok verja land þeira.'

[The king will consider it my obligation to follow him if he has to defend his land against incursions in Firðafylki; but I consider myself

---

¹⁹ Thus, for example, Melissa Berman: "The fundamental problem, in the author's eyes, seems to be the danger of putting oneself in another's power" (1983: 108), in her section on "Politics in *Egils saga*" (95–109); and Bjarni Einarsson: "*Egils saga* may be seen as a warning against intimate relations with the royal power, and, on the other hand, a glorifying of the old aristocratic system in Iceland" (1993: 156). According to Theodore Andersson, *Egils saga* displays less Icelandic bias than *Morkinskinna* (since Egil's troubles can be attributed to his immoderation and King Eiríkr, for example, "seems almost implausibly patient"), though more than *Heimskringla*, which represents a later stage of political opinion (1994: 71–77).

under no obligation whatsoever to travel north to Moerr and fight there to defend those people's land.]²⁰

He justifies his position further with his lack of faith in the king's *hamingja* as measured against the challenger Haraldr's. But in chapter 6, when Haraldr, now king, has summoned either Kveld-Úlfr or his son Grímr to the court, Kveld-Úlfr's warning against making the journey becomes explicit: "ætla ek, at þær lykðir muni á vera, at vér munim aldrtila hljóta af þeim konungi" [I believe that the consequences will be loss of life for us at the hands of that king]. He repeats it almost verbatim in chapter 25, when his son Grímr has refused another offer to join the king's retinue (see below): "sagði enn sem fyrr, at þeir myndi af konungi hljóta skaða einn, en enga uppreist" [he repeated what he had said before, that they would reap only harm from the king, and no advancement]. After Þórólfr has begun to run into difficulties in the king's service, Kveld-Úlfr recalls his prophecy "at Þórólfr myndi eigi til alls endis gæfu til bera um vináttu Haralds konungs" [that Þórólfr would not always have luck on his side in his friendship with King Haraldr] (ch. 18). And after Þórólfr is killed, having fallen three feet short of killing the king, who he knew had betrayed him, the now clearly ironic idea of "not bringing luck with oneself in entering the king's service" is played on in Grímr's answer to the king in chapter 25, when he is told he should enter the king's service if he expects any compensation for his brother's death (cf. M. Taylor 1992: 205):

'Þat var kunnigt, hversu miklu Þórólfr var framar en ek em at sér gørr um alla hluti, ok bar hann enga gæfu til at þjóna þér, konungr. Nú mun ek ekki taka þat ráð. Eigi mun ek þjóna þér, því at ek veit, at ek mun eigi gæfu til bera at veita þér þá þjónustu, sem ek mynda vilja ok vert væri. Hygg ek, at mér verði meiri muna vant en Þórólfi.'

[It was well known how much Þórólfr excelled me in all respects, and he brought no luck with him in serving you, sire. Now I will not accept this advice. I will not serve you, because I know that I will not bring luck with me in performing the service that I would like and

---

²⁰ The same rhetorical antithesis is to be found in King Hákon Hákonarson's refusal of the Pope's offer to crown him Holy Roman Emperor, as reported by Matthew of Paris for the year 1251 (5.201): "protestatus est palam, se semper velle ecclesie inimicos, sed non omnes Papae inimicos, impugnare" [he declared openly that he was always willing to fight the enemies of the Church, but not all the enemies of the Pope]. This passage is discussed in another context in Ólafía Einarssdóttir 1995: 58.

that you deserve. I suspect I would fall further short of the mark than Þórólfr did.]

More examples of ominous royal summonses could be mentioned: the first report of Haraldr's tyranny (without dialogue) in chapter 4, Haraldr's recalling Þórólfr Kveld-Úlfsson to the court after stripping him of his fief in Hálogaland (ch. 16), and the pressing of men into service as royal tax collectors (ch. 70). While it is true that Egill apparently enjoys his sojourns at the courts of Aðalsteinn and Hákon in chapters 62 and 63, the saga makes it clear that such ventures involve great risk.

This message is certainly not unique to *Egils saga* and the fox-and-sick-lion fable. Especially with Egill's experience at York in mind, one might compare, for example, the conclusion drawn by Franco Sacchetti at the end of one of the anecdotes in his collection *Il Trecento-novelle*, written in the last decade of the fourteenth century:

A cui vien fatta una cosa o bella o laida, dinanzi a un signore, quando è ben disposto, li vien ben fatto, come venne a questo Genovese: ma a molti è incontrato già il contrario, perché l'animo d'un signore parrà talora cheto, e tra sé medesimo combatte con diverse genti, e in diverse parti. Più sicuro saria a chi 'l può fare, di non s'impacciare, e non sarà impacciato.

[Whoever makes a pleasant or unpleasant presentation before a lord will find that it turns out well if the lord is in a good mood, as it happened to this Genoese. But many have already had the opposite experience, for the mind of a lord will sometimes appear quiet, but within himself he is battling various nations in various lands. One will be safer if one can manage to keep out of such situations, and one will not get into trouble (pun on *impacciarsi*).] (1957: no. 82)

Similar conclusions are reached with respect to lawcourts in number 145, in which a vain and fatuous judge is manipulated by the vulgar antics of the defense: "O quanti rettori, se non sono ben cauti, e chi con malizia, e chi senza malizia, dannano li innocenti, e assolvono li nocenti ... [C]hé nelle corte si fa si fatta ragione che guai a chi s'induce in esse con alcuna questione" [O how many judges, whether with malice or without, if they are not very careful, convict the innocent and acquit the guilty; ... for the justice done in the courts is of such a kind that (one can only say) woe to him who comes before them with any matter]. These attitudes also underlie the medieval

animal epic (“Reynard the Fox at court” is Aarne-Thompson’s type 53), which, to borrow Jackson’s characterization of the thirteenth-century Dutch *Reinaert*, is “full of thrusts against feudal trials, the oppression by and cupidity of ruling nobles, and the obscurities of the law” (Jackson 1983: 142).²¹ Arinbjörn’s warning is atypical neither for *Egils saga* nor for medieval thought at large.

Borrowing and Creating: External Evidence

The consensus of proverb scholars is that the proof of the pudding is in the eating: no amount of internal evidence can identify a phrase as a proverb if it is not known to have achieved popular currency.²² Here I have adduced evidence that the figure in question, defined in terms of both style and content, was indeed current throughout the European Middle Ages, confirming Almqvist’s hypothesis.

The comparative evidence presented by Almqvist in 1966, summarized at the beginning of this essay, had been restricted to the post-medieval period. This modern evidence, too, can be supplemented. (I leave aside the modern transmission of Aesop and Vergil.) In 1981, Bjarni Vilhjálmsson remarked on the similarity between Arinbjörn’s figure and a proverb listed in Hallgrímur Scheving’s *Islenzkir máls-hættir*: “Hægt er að komast í kolska gard, en óhægt út að komast” [It is possible (or: easy) to enter the Devil’s house, but impossible to leave] (1843: 30, unfortunately inaccessible to me; in Vilhjálmsson 1981: 81). Vilhjálmsson continued, “Skemmtilegt væri að hugsa sér að Snorri hefði þekkt málshátt áþekkan þeim sem Scheving hefur, og snúið honum upp á konung. Forvitnilegt væri að athuga hvort hliðstæður málsháttur væri finnanlegur í miðaldaritum. Alþýðlegri gerð þessa

²¹ In addition to the material mentioned in note 10, one might also point to Babrius’s fable (Crusius 1898: no. 95; for medieval versions see Dicke and Grubmüller 1987: 323–27 and Henderson 1978: 276–77) of the stag foolish enough to let itself be persuaded by the fox — on the pretext that the sick lion wants to name the stag as its successor to the throne — to enter the lion’s den not only once, but twice. The first time the lion pounces too slowly and the skittish stag is able to flee, but the fox assures it that only a fatherly caress was intended; it returns and is killed. “The fox, ordered to ready the carcass for his master, steals the heart, explaining to the outraged lion that any creature who would willingly respond to such a dangerous summons (or return to such a dangerous place, depending on the version) surely had no heart in the first place” (Henderson’s summary, 1978: 277).

²² Thus, for example, A. Taylor 1931: 3–10, 135–56, and Kjær 1967: 673. Both are cited by Janus (1994), who comes to the same conclusion in his review of phraseological research with special reference to *Egils saga*.

málsháttar er: Það er ekki laust sem skrattinn / fjandinn hefur" [It is attractive to imagine that Snorri knew a proverb similar to that given by Scheving and turned it against the king. It would be interesting to investigate whether an analogous proverb can be found in medieval texts. A more common form of this proverb is, "What the Devil has, is caught"] (ibid.). The present essay confirms Vilhjálmsón's hunch, which was the same as Almqvist's: analogous proverbs do indeed exist in medieval texts. As we have seen, already in the early Middle Ages the attestations are of both kinds, secular (applied to rulers) and religious (applied to sin, Hell, the Devil), so the creator of *Egils saga* could just as well have known a secular variant as a religious one.

A related phraseological complex is concentrated on German-speaking territory. Heinrich Bebel's Latin *Facetiae*, which inaugurated the wave of German *Schwank* collections at the beginning of the sixteenth century, include an anecdote in which a court jester, having listened to a military invasion being planned, makes the ominous remark, "omnes deliberatis enim de ingressu, sed nemo de exitu" [you are all discussing the entrance, but no one the exit] (vol. 3, no. 35 in Bebermeyer 1967). Bebel's seems to be the earliest attestation of the anecdote in this form, though in terms of both the remark and its context the anecdote is clearly related to the older legend of Rudolf von Habsburg cited above (which survived in several variants, with and without the fable, into the modern period; see Treichler 1971: 101 and Büchmann 1957: 153).

The same anecdote was subsequently told of other princes and jesters, as well, and the jester's *pointe* also cited alone as a kind of Wellerism: "Man sagt wohl, wie man hineinkompt, aber keiner rätet, wie man wider herauskompt" (Wander 1867–80: s.v. "Hineinkommen 1"; further sources are given by Bebermeyer). The line is also attested in eighteenth-century Denmark: "See [*sic*] ey saa meget hvor du kommer ind, som kandst komme ud" (*Ord-Bog over danske Ordsprog* 1757: 493, cited in Wander: loc. cit.), perhaps having been translated from the German at some point.²³

---

²³ I have not been able to find anything closer in modern Danish. Peder Syv's collections (1682–88), which according to Kjær were the principal source of the 1757 *Ord-Bog* (Kjær 1981: 306), do provide antithetical proverbs which share the sense of Arinbjörn's warning, but they invoke different metaphors: "Af store herrer kand mand baade varmes og brændes. Jo nermere solen / jo førre sveder mand. For langt fra ilden fryser / for nær brændes. Æd ej kirsebær med store herrer / de udlede de beste / og kaste dig tidt stenene i næsen. . . . Godt at varme sig ved store ovne / men de ville have meget brænde" [One can be both warmed and burned by powerful men. The closer the

The ultimate source of this complex may be the Aesopian fable of the fox who finds and eats a shepherd's food stash in a hollow tree but becomes stuck as its belly swells; the commentary of a second fox contains an "in-out" antithesis, though only weakly emphasized (Perry 1952: no. 24; medieval versions are listed in Dicke and Grubmüller 1987: 256–58). In his version of a widespread variant (wolf stuck in cellar or stall; Aarne-Thompson type 41, Thompson motif K1022.1, Dicke and Grubmüller 1987: 263–64), Sacchetti inserts a rhetorical flourish that may be an early representative of the German group: "si che la cosa, se all'entrare era stata leggiera, all'uscire non v'era modo, tant'era gravissima" [if entering had been an easy matter, leaving was impossible: it was that difficult] (*Il Trecentonovelle*, no. 258).

In any case, Wander's dictionary attests numerous other "in-out" antitheses (both proverbs and Wellerisms) that must be representatives of independent, partly self-renewing phraseological traditions, such as "Du darfst ja nur hinausgehen, aber ich muß wieder zurück, sagte der Henker zum Diebe, als er über schlechtes Wetter klagte" [You just have to go out, but I also have to come back, said the hangman to the thief, when the latter complained about bad weather] ("Hinausgehen 1"); "Beter drêmal herût, as ênmal herin (sagen die, denen die Kirchenluft nicht zusagt)" [Better to come out three times than go in once, say those who do not care for church air] ("Heraus 1"); "Wer hineingeht, ehe man ihn hineinruft, den weist man hinaus, eh' er ans Gehen denkt" [Whoever goes in before he is called is shown out before he thinks of leaving] ("Hineingehen 4"); "Herabkommen ist leichter als hinauf" [Coming down is easier than going up] ("Herabkommen").

One form not listed by Wander, but nevertheless a commonplace in present-day German, is the description of prisons or comparable institutions as difficult to enter, but even more difficult to leave. "Es ist schwer, hier hinein-, aber es ist noch schwerer, wieder hinauszukommen", a prison guard at the entrance checkpoint ostensibly told a newspaper reporter as he arrived for an interview with the warden (Mämpel 1992). The same boast, "Es ist schwierig, in dieses Haus hineinzukommen, aber noch sehr viel schwieriger, wieder hinauszugelangen", is made by a German agent about Wehrmacht headquarters

---

sun, the more quickly one sweats. Too far from the fire, one is chilly; too close, one is burned. Do not eat cherries with powerful men; they take the best ones and often throw the stones in your face. . . . Good to warm oneself at large ovens, but they need a lot of wood] (Kjær and Sørensen 1983–88, nos. 3734–37, 12206). The forthcoming indices to the series *Danmarks gamle ordsprog* may well uncover more references.

in occupied Warsaw in Mel Brooks's film remake "To Be or Not to Be" (my transcription from the German dubbed version; neither Brooks's English-language original nor his source, Ernst Lubitsch's 1942 production of the same name, is available to me). And in his discussion of a modern legend, a German folklorist writes: "Das dieser Geschichte zugrunde liegende Denkmodell, daß man in eine Psychiatrische [*sic*] Anstalt schneller hinein- als herauskommt, korrespondiert mit Erfahrungen, die bereits viele Menschen machen mußten" [The thought pattern this story is based on, that it is easier to enter a psychiatric institution than to leave it, corresponds to many people's unfortunate experience] (Brednich 1994: 376). Whether the figure has its roots in one of the medieval and early modern forms discussed in this essay cannot be determined here.

Is the "konungsgarðr" passage a proverb? In light of the available evidence, there seems to be no reason not to use this label, provided allowance is made for the fluid boundaries between "proverbs" and other recurring phraseological units (cf. Janus 1994). Stylistic analysis, such as the identification of recurring logical relationships (antithesis, incrementation) between phrases or clauses, can bring out structural similarities among utterances belonging to different phraseological classes: proverb, Wellerism, idiomatic expression, and so on. Whether such similarities are genetic is a matter that must then be decided for each case — if it can be decided at all — by literary history in the broadest sense of the term, taking the content and context of the phrase into account. The evidence examined here leads unmistakably to the conclusion that the "konungsgarðr" passage derives from Continental tradition, but this does not necessarily imply the direct influence of a written source. The phrase was part of the general rhetorical repertoire of the age and must also have been transmitted orally.

Bibliography

- Aarne, A. 1961: *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, tr. and enlarged by S. Thompson. 2nd revision. Folklore Fellows Communications, 184. Suomalainen Tiedekatemia, Helsinki.
- Almqvist, B. 1966: "Er konungsgarðr rúmr inngangs, en þröngur brottfarar: Ett fornisländskt ordspråk och dess iriska motstycke." *Arv* 22, pp. 173–93.
- Andersson, T. 1994: "The Politics of Snorri Sturluson." *Journal of English and Germanic Philology* 93, pp. 55–78.

- Bebermeyer, G. (ed.) 1931: Heinrich Bebel: *Facetien: Drei Bücher*. Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, 276. Hiersemann, Leipzig. Repr. 1967. Olms, Hildesheim.
- Berman, M. A. 1983: "Fiction in *Egils saga*". Diss. Stanford.
- Bertini, F., and Gatti, P. (eds.) 1988: Ademaro di Chabannes: *Favole*. Favolisti Latini medievali, 3; Pubblicazioni del Dipartimento di Archeologia, Filologia Classica e loro Tradizioni dell'Università di Genova, nuova serie, 118. Università di Genova, Facoltà di Lettere. Genova.
- Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*, R. Weber et al. (ed.) 1975: 2nd ed. 2 vols. Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart.
- Boberg, I. M. 1966: *Motif-Index of Early Icelandic Literature*. Bibliotheca Arnsmagnæana, 27. Munksgaard, København.
- Botschuyver, H. J. (ed.) 1935: *Scholia in Horatium λ φ ψ codicum Parisinorum Latinorum* 7972, 7974, 7971. H. A. van Bottenburg, Amsterdam.
- (ed.) 1942: *Scholia in Horatium μ ζ in codicibus Parisinis Latinis 17897 et 8223 obvia*. H. A. van Bottenburg, Amsterdam.
- Brednich, R. W. 1994: *Sagenhafte Geschichten von heute*. (One-volume edition of *Die Spinne in der Yucca-Palme*, *Die Maus im Jumbo-Jet*, *Das Huhn mit dem Gipsbein*.) Beck, München.
- Büchmann, G. 1957: *Geflügelte Worte*. New ed. by P. Dorpert and G. Erma-tinger. Fischer, Frankfurt.
- Campi, P. M. 1651–62: *Dell'istoria ecclesiastica di Piacenza*. 3 vols. Giovanni Bazachi, Piacenza.
- Cook, R. 1985: "Kiralax saga: A Bookish Romance." R. Boyer (ed.), *Les Sagas de Chevaliers (Riddarasögur): Actes de la Ve Conférence Internationale sur les Sagas, Toulon, juillet 1982*. Civilisations, 10. Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris, pp. 303–26.
- Crusius, O. (ed.) 1897: *Babrii Fabulae Aesopeae*. Teubner, Leipzig.
- Dicke, G., and Grubmüller, K. 1987: *Die Fabeln des Mittelalters und der frühen Neuzeit: Ein Katalog der deutschen Versionen und ihrer lateinischen Entsprechungen*. Münstersche Mittelalter-Schriften, 60. Fink, München.
- Doob, P. R. 1991: *The Idea of the Labyrinth from Classical Antiquity through the Middle Ages*. Cornell University Press, Ithaca.
- Eco, U. 1984: *Il nome della rosa*. I grandi tascabili Bompiani, 33. Bompiani, Milano.
- Egils saga Skalla-Grimssonar*, S. Nordal (ed.) 1933: Íslenzk fornrit, 2. Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Einarsdóttir, Ó. 1995: "Om samtidssagaens kildeværdi belyst ved *Hákonar saga Hákonarsonar*." *Alvissmál* 5, pp. 29–80.
- Einarsson, B. 1993: "Egils saga Skalla-Grimssonar." *Medieval Scandinavia: An Encyclopedia*, P. Pulsiano (ed.). Garland Encyclopedias of the Middle Ages, 1; Garland Reference Library of the Humanities, 934. Garland Publishing, 1993, New York, pp. 155–57.
- Garbugino, G. 1984: "La favola del leone ammalato e della volpe nel mondo classico e medievale." *Favolisti Latini medievali*, vol. 1. Pubblicazioni

- dell'Istituto di Filologia Classica e Medievale dell'Università di Genova, 84. Università di Genova, Facoltà di Lettere, Genova, pp. 35–56.
- Gering, H. (ed.) 1882–83: *Íslendzk æventyri: Isländische Legenden, Novellen und Märchen*. 2 vols. Waisenhaus, Halle a. S.
- Goetz, G. (ed.) 1892: *Hermeneumata Pseudodositheana*. Corpus glossariorum Latinorum, 3. Teubner, Leipzig. Repr. 1965. Hakkert, Amsterdam.
- Grubmüller, K. 1977: *Meister Esopus: Untersuchungen zu Geschichte und Funktion der Fabel im Mittelalter*. Münchener Texte und Untersuchungen zur deutschen Literatur des Mittelalters, 56. Artemis, München.
- Haastруп, N. 1970: "Skolebøger." *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid*. Vol. 15. Allhems förlag, Malmö, cols. 641–47.
- Haubrichs, W. 1980: "Error inextricabilis: Form und Funktion der Labyrinthabbildung in mittelalterlichen Handschriften." C. Meier and U. Ruberg (eds.), *Text und Bild: Aspekte des Zusammenwirkens zweier Künste in Mittelalter und früher Neuzeit*. Reichert, Wiesbaden, pp. 63–174.
- Hausrath, A. (ed.) 1957–59: *Corpus fabularum Aesopiarum*. Vol. 1: *Fabulae Aesopicae soluta oratione conscriptae*. 2nd ed. by H. Hunger. 2 fascicles, independently paginated (cited as 1 and 2). Teubner, Leipzig.
- Henderson, A. C. 1978: "'Of Heigh or Lough Estat': Medieval Fabulists as Social Critics." *Viator* 9, pp. 265–90.
- 1981: "Animal Fables as Vehicles of Social Protest and Satire: Twelfth Century to Henryson." J. Goossens and T. Sodmann (eds.), *Third International Beast Epic, Fable and Fabliau Colloquium, Münster 1979: Proceedings*. Niederdeutsche Studien, 30. Böhlau, Köln, pp. 160–73.
- Herrmann, L. 1950: *Phèdre et ses fables*. Brill, Leiden.
- Hervieux, L. (ed.) 1893–99: *Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu'à la fin du moyen âge*. 5 vols. Vols. 1–2: 2nd ed. Firmin-Didot, Paris. Repr. 1970. Olms, Hildesheim.
- Hesseling, D. C. 1892–93. "Waxen Tablets with Fables of Babrius (Tabulae Ceratae Assendelftinae)." *Journal of Hellenic Studies* 13: 293–314.
- Hill, J. 1984: "Pilgrim Routes in Medieval Italy." *Bollettino del Centro Interuniversitario di Ricerche sul Viaggio in Italia* 9, pp. 3–22.
- Holbek, B. 1962: *Æsops levned og fabler: Christiern Pedersens oversættelse af Stainhöuels Æsop*. Vol. 2: *Indledning og noter*. J. H. Schultz, København.
- Holder, A. (ed.) 1894: *Pomponi Porphyronis Commentum in Horatium Flaccum*. Scholia antiqua in Q. Horatium Flaccum, 1. Wagner, Innsbruck. Repr. 1967. Olms, Hildesheim.
- Jackson, W. T. H. 1983: "Beast Epic." *Dictionary of the Middle Ages*. Vol. 2. Charles Scribner's Sons, New York, pp. 140–42.
- Janus, L. E. 1994: "The Phraseology of *Egils saga*." Diss. University of Minnesota.
- Kajanto, I. 1993: "Latin Verse Inscriptions in Medieval and Renaissance Rome." *Latomus* 52, pp. 42–57.
- Kålund, K. (ed.) 1908: *Alfræði íslenzk: Íslandsk encyklopædisk Litteratur*. Vol. 1: *Cod. mbr. AM. 194, 8vo*. Samfund til Udgivelse af Gammel Nordisk Litteratur: Skrifter, 37. Møller, København.

- Keller, O. (ed.) 1904: *Pseudacronis scholia in Horatium vetustiora*. Vol. 2: *Scholia in sermones epistulas artemque poeticam*. Teubner, Leipzig. Repr. 1967. Teubner, Stuttgart.
- Kirby, I. J. 1976–80: *Biblical Quotation in Old Icelandic-Norwegian Religious Literature*. 2 vols. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi: Rit, 10–11. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Kjær, I. 1967: "Ordsprog." *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid*. Vol. 12. Allhems förlag, Malmö, cols. 672–76.
- (ed.) 1981: Daniel Matras: *Proverbes*. Danmarks gamle ordsprog, 5. Reitzel, København.
- Kjær, I., and Sørensen, J. K. (eds.) 1983–88: Peder Syv: *Danske Ordsproge*. 2 vols. Danmarks gamle ordsprog, 7. Reitzel, København.
- Kleinschmidt, E. 1974: *Zur Disposition mittelalterlichen Aussageverhaltens, untersucht an Texten über Rudolf I. von Habsburg*. Bibliotheca Germanica, 17. Francke, Bern.
- Lehmann, P. 1938: *Mitteilungen aus Handschriften V*. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos.-historische Abteilung, 1938.4. Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München.
- Leitzmann, A. (ed.) 1898: *Die Fabeln Gerhards von Minden in mittelniederdeutscher Sprache*. Niemeyer, Halle a. S.
- Magoun, F. P., Jr. 1944: "The Pilgrim-Diary of Nikulás of Munkathverá: The Road to Rome." *Mediaeval Studies* 6, pp. 314–54.
- Mämpel, W. 1992. "In ihrem Knast ist kein Zimmer mehr frei: Barbara Salewski — Chefin einer Gefängniswelt." *Westdeutsche Allgemeine Zeitung* 18 April 1992, Essen edition, "Essen" section, p. 1.
- Matthew of Paris 1872–83: H. R. Luard (ed.), *Matthaei Parisiensis, monachi Sancti Albani, Chronica majora*. 7 vols. *Rerum Britannicarum medii aevi scriptores*, 57. Longman, London. Repr. 1964. Kraus, Nendeln, Liechtenstein.
- Mihm, A. 1965: "Aus der frühzeit der weltlichen Rede: Inedita des Cod. Vind. 2705." *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (West) 87, pp. 406–33.
- Oesterley, H. (ed.) 1870: *Romulus: Die Paraphrasen des Phaedrus und die aesopische Fabel im Mittelalter*. Weidmann, Berlin.
- Ó Máille, T. S. (ed.) 1948: *Sean-fhocla Chonnacht*. Vol. 1. Oifig an tSoláthair, Baile Átha Cliath.
- Ord-Bog over danske Ordsprog, paa Fransk oversatte* 1757: Ludolph Henrich Lillie, Kiöbenhavn.
- Pálsson, H. 1985: *Ahrif Hugsvinnsmála á aðrar fornþöknennir*. *Studia Islandica*, 43. Bókautgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.
- Perry, B. E. (ed.) 1952: *Aesopica: A Series of Texts Relating to Aesop or Ascribed to Him or Closely Connected with the Literary Tradition that Bears His Name*. Vol. 1: *Greek and Latin Texts*. University of Illinois Press, Urbana.
- Petrarca, F. 1974: U. Dotti (ed.), *Sine nomine: Lettere polemiche e politiche*. Universale Laterza, 286. Laterza, Roma.

- Redlich, O. 1903: *Rudolf von Habsburg: Das deutsche Reich nach dem Untergange des alten Kaisertums*. Wagner, Innsbruck.
- Sacchetti, F. 1957: A. Borlenghi (ed.), *Opere*. Rizzoli, Milano.
- Sahlgren, J. (ed.) 1946–56: *Svenska folkböcker*. 8 vols. A.-B. Bokverk, Stockholm.
- Santarcangeli, P. 1967: *Il libro dei labirinti: Storia di un mito e di un simbolo*. Vallecchi, Firenze. French trans. M. Lacau, *Le livre des labyrinthes: Histoire d'un mythe et d'un symbole* (1974 Gallimard, Paris.); 2nd Italian ed. 1984, Frassinelli, Milano.
- Schach, P. 1986: "Instant Saga Style: The Evidence of the Manuscripts." *Journal of English and Germanic Philology* 85, pp. 404–20.
- Schaller, D., Könsigen, E., and Tagliabue, J. (eds.) 1977: *Initia carminum latinorum saeculo undecimo antiquiorum: Bibliographisches Repertorium für die lateinische Dichtung der Antike und des frühen Mittelalters*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Schanz, M. 1935: *Geschichte der römischen Literatur*. Zweiter Teil: C. Hosius (ed.), *Die römische Literatur in der Zeit der Monarchie bis auf Hadrian*. 4th ed. Handbuch der Altertumswissenschaft, 8.2. Beck, München. Repr. 1959.
- Schenkl, H., and Downey, G. (eds.) 1965: *Themistii orationes quae supersunt*. Vol. 1. Teubner, Leipzig.
- Scheving, H. 1843: *Íslenzkir málshættir*. Viðey.
- Schmid, Fr. E. T. 1828: *Des Quintus Horatius Flaccus Episteln erklært*. 1. Theil. Brueggemann, Halberstadt.
- Schumann, O. 1979: *Lateinisches Hexameter-Lexikon: Dichterisches Formelgut von Ennius bis zum Archipoeta*. 6 vols. Monumenta Germaniae Historica: Hilfsmittel, 4.1–6. Monumenta Germaniae Historica, München.
- Seelmann, W. (ed.) 1878: *Gerhard von Minden [i.e., Magdeburger Äsop]*. Niederdeutsche Denkmäler herausgegeben vom Verein für niederdeutsche Sprachforschung, 2. Kührtmann, Bremen.
- Singer, S. 1944–47: *Sprichwörter des Mittelalters*. 3 vols. Lang, Bern.
- Stauder, T. 1988: *Umberto Eco's Der Name der Rose: Forschungsbericht und Interpretation mit einer kommentierten Bibliographie der ersten sechs Jahre internationaler Kritik (1980–86)*. Erlanger Studien, 77. Palm und Enke, Erlangen.
- Stemplinger, E. 1913: "Horatius (10). Qu. Horatius Flaccus. IV: Textrezension." *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, revised ed. begun by G. Wissowa, ed. W. Kroll. 16. Halbband. Druckenmüller, Stuttgart, cols. 2391–94.
- Sveinsson, E. Ó. 1929: *Verzeichnis isländischer Märchenvarianten*. Folklore Fellows Communications, 83. Suomalainen Tiedekatemia, Helsinki.
- Taylor, A. 1931: *The Proverb*. Harvard Univ. Pr., Cambridge, Mass., Repr. 1962. Folklore Associates, Hatboro (Pennsylvania), and (as Sprichwörterforschung, 6) 1985. Peter Lang, Bern.
- Taylor, M. 1992: "Verbal Aggression in Early Germanic Prose: Content, Style, Composition." Diss. Univ. of Minnesota.

- Thiele, G. (ed.) 1905: *Der illustrierte lateinische Aesop in der Handschrift des Ademar: Codex Vossianus lat. oct. 15 Fol. 195–205. Codices Graeci et Latini photographice depicti: Supplementa, 3.* A. W. Sijthoff, Leiden.
- (ed.) 1910: *Der lateinische Äsop des Romulus und die Prosafassungen des Phädrus.* Winter, Heidelberg.
- Thomasin von Zirclaria 1852: H. Rückert (ed.), *Der Wälsche Gast.* Bibliothek der gesammten deutschen National-Literatur, 30. Gottfried Basse, Quedlinburg. Repr. 1965. de Gruyter, Berlin.
- Thompson, S. 1955–58: *Motif-Index of Folk-Literature.* Rev. and enlarged ed. Indiana University Press, Bloomington.
- Tononi, G. 1903: "Mosaici della Basilica di San Savino in Piacenza." *La Regia Basilica di San Savino in Piacenza: Memorie illustrative CMIII–MCMIII.* N. pub., [Piacenza,] pp. 41–49.
- Treichler, W. 1971: *Mittelalterliche Erzählungen und Anekdoten um Rudolf von Habsburg.* Geist und Werk der Zeiten, 26. Herbert Lang, Bern.
- Valla, F. L. 1992: "Per la cronologia dei mosaici di San Savino a Piacenza." *Bollettino Storico Piacentino* 87, pp. 77–98.
- Verzár, C. 1968: *Die romanischen Skulpturen der Abtei Sagra di San Michele: Studien zu Meister Nicolaus und zur "Scuola di Piacenza."* Basler Studien zur Kunstgeschichte, n. F., 10. Francke, Bern.
- Vilhjálmsón, B. 1981: "Hugljómun að kölska." *Afmæliskevðja til Halldórs Halldórssonar 13. júlí 1981.* Íslenska málfraeðifélagið, Reykjavík, pp. 72–84.
- Vincentius Bellovacensis 1624: *Speculum quadruplex sive Speculum maius: Naturale/Doctrinale/Morale/Historiale.* 4 vols. Belieri, Douai. Repr. 1964–65. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz.
- Voigt, E. 1891: "Das erste Lesebuch des Triviums in den Kloster- und Stiftsschulen des Mittelalters (11.–15. Jahrhundert)." *Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte* 1, pp. 42–53.
- Walther, H. (ed.) 1959: *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris latinorum.* Carmina medii aevi posterioris latina, 1. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- (ed.) 1963–69: *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi.* Carmina medii aevi posterioris latina, 2.1–6. 6 vols. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- (ed.) 1982–86: *Proverbia sententiaeque latinitatis medii ac recentioris aevi.* Nova series. Carmina medii aevi posterioris latina, 2.7–9. 3 vols. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Wander, K. F. W. (ed.) 1867–80: *Deutsches Sprichwörter-Lexikon: Ein Hauschatz für das deutsche Volk.* 5 vols. Brockhaus, Leipzig. Repr. 1963. Scientia, Aalen.
- Warmington, E. H. (ed.) 1938: *Remains of Old Latin.* Vol. 3: *Lucilius, The Twelve Tables.* Heinemann, London. Repr. 1961.
- Warnke, K. (ed.) 1898: *Marie de France: Die Fabeln.* Bibliotheca Normannica, 6. Niemeyer, Halle. Repr. 1974. Slatkine, Genève.
- Weiland, L. (ed.) 1877: *Sächsische Weltchronik.* Monumenta Germaniae His-

- torica: Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt; Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters, 2. Hahn, Hannover.
- Werner, J. (ed.) 1966: *Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters*. 2nd ed. by P. Flury. Winter, Heidelberg.
- Wienert, W. 1925: *Die Typen der griechisch-römischen Fabel mit einer Einleitung über das Wesen der Fabel*. Folklore Fellows Communications, 56. Suomalainen Tiedekatemia, Helsinki.
- Zacher, J. 1859: "Altfranzösische Sprichwörter." *Zeitschrift für deutsches Altertum* 11, pp. 114-44.

KIRSTEN WOLF

The Severed Breast

A Topos in the Legends of Female Virgin Martyr Saints¹

The legend of Saint Agatha (ed. Unger 1877: 1, 1–14) relates that Quintianus, consular official in Sicily, was inflamed with love for the beautiful, highborn, and Christian young virgin.² He had her brought before him, but quickly perceived the firmness of her religious convictions: due to her commitment as *sponsa Christi*, she would neither tolerate his advances nor sacrifice to the heathen gods. Accordingly, he turned her over to Aphrodisia and her nine daughters, who kept a bordello, but since they were unable to overcome Saint Agatha's resistance, Quintianus summoned her before the court, where he himself was the judge. Upon her refusal to comply with his demands, her face was beaten with fists, whereupon she was imprisoned and then stretched on the rack and tortured. But Saint Agatha's delight in the torments caused Quintianus to inflict on her further torments: he ordered her breasts to be torn off with iron hooks, after which she was starved in prison. However, she was miraculously healed by a vision of one of the apostles. Quintianus then ordered Saint Agatha to be rolled naked over sharp pebbles strewn on the ground and sent back to prison, where she gave up her spirit on 5 February 253.

While the physical sufferings of Saint Agatha may seem excessive and exceptionally spectacular, they are by no means unique. Indeed most of the sufferings, if not all, resemble accounts of sadomasochistic tortures by pagan tormentors, full of gore and eloquence, in the lives of other female saints, who repulse the spiritual assaults — the

---

¹ I confine this study primarily to the corpus of Old Norse-Icelandic saints' lives, although discussion of the topos of course applies to hagiography in general.

² Unger presents three versions of the legend. The first version is based on Stock. Perg. 2 fol. (1–6), the second on AM 233a fol. (7–13), and the third on NoRA fragm. 70 (13–14). According to Foote (1962: 27), the Latin source was a form of *BHL* 133.

attempts at conversion — of a male antagonist, as well as his sexual advances.³ Saint Barbara, for example, was first stripped of her clothes, beaten with ropes, lacerated with sharp combs, and then imprisoned; secondly, she was burnt; thirdly, her breasts were cut off;⁴ and, finally, she was led naked through the city.⁵ Saint Dorothy was first cast into a vessel of burning oil and starved in prison; secondly, she was lacerated with hooks; thirdly, her breasts were burnt with torches; and fourthly, her face and body were beaten to a pulp.⁶ Saint Margaret of Antioch was hung upon a rack, beaten with rods, and lacerated with iron rakes, then imprisoned, and finally bound and put in a tub full of water.⁷ Fides, one of Saint Sophia's three daughters, was punished by being beaten, by having her breasts torn off, by being thrown on a red-hot gridiron, and by being put in a cauldron full of boiling wax.⁸ Spes, the second daughter, was first beaten with ropes, then thrown into a fiery furnace, and finally placed in a cauldron full

---

³ As Delehay (1927) notes, borrowings from other legends are common: "Les Vies de saints remplies d'extraits d'autres. Vies de saints sont très nombreuses, et il en est qui ne sont guère autre chose qu'un centon hagiographique" (95). Often a compiler of a saint's life had only scanty information about the saint in question, and, in order to satisfy the devout curiosity of pilgrims and others and supply edifying reading matter from such inadequate data, he would take the only course open to him and make liberal use of the method of development used in the schools or else fall back on borrowings from other writers: "Avec plus ou moins d'imagination et de faconde, d'innombrables hagiographes se sont résignés à suppléer au silence des sources, en racontant, sur la matière, ce qui leur paraissait vraisemblable . . . . Il s'agit, par exemple, d'un martyr. Le cadre de la narration est nettement dessiné. D'abord, une description plus ou moins détaillée de la persécution. Les chrétiens sont partout recherchés; un grand nombre tombent aux mains des soldats, et parmi eux le héros du récit; il est arrêté; et jeté en prison. Mené devant le juge, il confesse sa foi et endure d'affreux supplices. Il meurt, et son tombeau devient le théâtre d'une foule de prodiges" (86–87).

⁴ See Miles (1991: 157, fig. 27), which shows a fifteenth-century painting by Master Francke in the National Museum of Finland, Helsinki. The painting depicts an executioner beating Saint Barbara with a knotted cord while another cuts off her breast with a big knife.

⁵ The legend of Saint Barbara was edited by Unger (1877: 1, 153–157), who used Stock. Perg. 2 fol. as his base text with variants from AM 429 12mo. Foote (1967: 26) argues that the source is *BHL* Suppl. 913a.

⁶ The legend of Saint Dorothy, extant only in AM 429 12mo, was edited by Unger (1877: 1, 322–328). It is based on a Latin text related to *BHL* 2324.

⁷ The legend of Saint Margaret was edited by Unger (1877: 1, 474–481). Unger used AM 235 fol. as his base text with variants from AM 233a fol. According to Widding, Bekker-Nielsen, and Shook (1963: 320), the source was a text related to *BHL* 5303.

⁸ The legend of Saints Fides, Spes, and Caritas was edited by Unger (1877: 1, 369–376). Unger used as his base text AM 233a fol., AM 235 fol., and Stock. Perg. 2 fol.; variants are quoted from AM 429 12mo. Foote (1962: 28) maintains that the Latin source was a form of *BHL* 2971, but notes that the incipit is like that noted for *BHL* Suppl. 2968b.

of boiling wax. And Caritas, the third daughter, was stretched on the rack and then thrown into a fiery furnace. None of these measures succeed in wounding the virgins in any meaningful way, however: angels fly to their aid and smash to pieces the heathen idols and torture devices, earthquakes set them free, and their mutilated bodies are invariably restored in a miraculous fashion. And throughout these lengthy, but fruitless physical assaults, the virgin's spiritual resolve remains undaunted. She succumbs neither to torments nor to sexual advances, but perseveres in the aggressive defense of her chastity, her *integras*, because she enjoys a spiritual bond with Jesus Christ, her immortal bridegroom.⁹ The blow that eventually kills her seems a fortuitous stroke that is allowed to produce its natural effect only because the saint — and God — have decided it may.

Most scholars who have studied the legends of female virgin martyr saints have been struck by the extraordinary emphasis on the saints' physical sufferings and the writers' lingering over these episodes. As Gad (1961) observes:

Legenderne om de *kvindelige martyrer* indtager en særstilling blandt martyrlenderne, fordi amplifikationerne af passionsmønstret her er særlig talrige. Med meget eftertryk skildres det, hvorledes troen får de svage unge piger til at blive helte og bære pinsler og trodse forfølgernes med mandsmod. "Viriliter age" lyder det også til de kvindelige martyrer, og virkningen af martyrens mod er så meget større, når det viser sig, at den svage kvindelige natur kan udholde det samme som de mandlige krigere for troen. (31)

A number of scholars have commented on the apparently sexual orientation of the tortures. Atkinson (1983: 189) draws attention to the fact that while both men and women were beaten and burned, women saints were also sexually humiliated and assaulted, stripped naked, taken to brothels, and subjected to tortures such as the severing of their breasts. Although the accounts of the sufferings of male saints reach similar degrees of incredibility without any consideration of the

---

⁹ Cf. also Cazelles (1991), who, commenting on the topics of sacrifice and suffering, points out that "[m]ost noteworthy is the often mentioned relation between physical suffering and female sanctity. Indeed, if the history of sainthood originated with that of the martyrs of early Christianity, it seems that martyrdom was gradually to become a predominant if not the sole mode of female characterization. The fact that women—martyrs and non-martyrs alike—tended to be portrayed in a sacrificial context and were sanctified to the extent that they castigated their bodies is certainly a remarkable element in the discourse proffered by medieval hagiographers" (16).

limitations of human endurance, it is a fact that male saints were spared corresponding sexually humiliating tortures.¹⁰ Saint Blaise, for example, was beaten with cudgels, imprisoned, hung from a rafter and torn with combs, and imprisoned again.¹¹ Saint Theodore was starved in prison, hung from a limb and torn with iron hooks so as to expose the bones, and burnt on the stake.¹² Saint Vincent was stretched on the rack, burnt by red-hot embers, torn by iron hooks, seared, singed, and roasted on a gridiron, and thrown into a prison the floor of which was covered with sharp pebbles.¹³ And Saint Vitus was beaten, imprisoned, placed in a fiery furnace into which was poured boiling wax, oil, and lead, thrown before a lion, and stretched on the rack.¹⁴ Although not included in the extant corpus of Old Norse-Icelandic saints' lives, the *passio* of Saint James the Dismembered may serve as another example and one that is of interest in this context. Saint James, a native of Persia, was sentenced to death member by member. First his fingers were cut off one by one, next his toes, then his feet, hands, arms, and legs. Each time a member was cut off, Saint James had a suitable comment, altogether twenty-eight times, until finally his head was cut off as the twenty-ninth and last member. What is noteworthy about the sufferings of Saint James the Dismembered in comparison with those of female virgin martyrs, so many of which have their breasts, the most visible sign of their female gender, severed, is not so much what is cut off, but rather what is not cut off: the insignia of his maleness. In fact, not a single male martyr is described as being castrated in the legends.

---

¹⁰ The masterpiece as far as accounts of torments are concerned is unquestionably the martyrdom of Saints Clement of Ancyra and Agathangelus, which goes on for no less than twenty-eight years. This *passio* is, however, not found in the extant corpus of Old Norse-Icelandic saints' lives and it is not known if it was ever available to an Icelandic audience.

¹¹ The legend of Saint Blaise was edited by Unger (1877: 1, 256–271). Unger prints two versions, one based on AM 655 4to IX (269–271) and another based on AM 623 4to with variants from Stock. Perg. 2 fol., which also supplies a portion of the text (256–269). According to Foote (1962: 23), the Latin original followed was a form of *BHL* 1377.

¹² The legend of Saint Theodore, extant only in AM 235 fol., was edited by Unger (1877: 2, 310–314). According to Widding, Bekker-Nielsen, and Shook (1963: 333), the source is *BHL* 8077.

¹³ The legend of Saint Vincent was edited by Unger (1877: 2, 321–326), who based his text on Stock. Perg. 2 fol. According to Foote (1962: 24), the Latin source was a form of *BHL* 8639.

¹⁴ The legend of Saint Vitus was edited by Unger (1877: 2, 327–334), who based his text on AM 180b fol. According to Widding, Bekker-Nielsen, and Shook (1963: 336), the source is a text related to *BHL* 8711.

Because of this different treatment of male and female martyrs, Atkinson (1983: 189) claims that it is difficult to avoid the conclusion that the descriptions of the sufferings of female virgin martyrs were experienced as erotic. Heffernan (1988), in a similar vein, argues that “[t]he dominant image of the female invariably turned sacred biography into something akin to a sexual melodrama, replete with anguish and physical cruelty depicted in an unabashedly erotic manner” (281–282). Gad (1971) comments on “den utilslørede sadisme, der ikke skjuler hvilke instinkter genren også vender sig til, og som hos Agatha er af mere klart sexuel karakter end i andre” (58). Carlé (1980) goes so far as to assert that the legends of female virgin martyr saints may have served as a kind of pornography:

The pornographical details are especially numerous, though extremely unvaried in details, in the last part of each legend, when the woman is tortured and humiliated in various ways in order to break her down and make her sacrifice to the Roman gods. Keeping in mind that the story began with a conflict concerning the sexual integrity of the woman, the writers of the legends could gain some pornographic value from these situations as well. The most common examples will be about women who are raped in prison, or undressed in court; the amputation of the woman’s breasts is also rather common. On the whole, the legends could be described as ‘yellow’ literature, sadistic scenes, staged on the great theater of society. (82)

A similar assertion is made by Atkinson (1983): “On the highest level they [the legends] inspired faith and courage, perhaps especially in women, for whom these were the only models of active and heroic femininity. . . . But on the lowest level, their indulgence — perhaps even delight — in the details of sexual abuse can only be described as pornographic” (190).¹⁵

The possibility that the legends are a by-product of some libidinal

---

¹⁵ Unlike Heffernan (1988) and Gad (1971), Atkinson (1983: 190, n. 51) distinguishes between *erotic* writings, which “are designed to arouse sexual feelings,” and *pornographic* writings, which “arouse such feelings through suggestion of violence, abuse, or degradation of the sexual ‘object.’” The distinction is an important one often overlooked in studies of saints’ legends, although the labeling of writings as *pornographic* presumes at once a uniform and a male audience. The issue is one of reception, for a female audience would not, one can generally presume, become sexually aroused by such displays of violence against women. A related issue concerns the reception of iconographic images of the saints, for which the term *pornographic* stands as starkly inadequate. The application of the term *pornographic* here betrays an undimensional perspective of iconography, its cultural function, and its multiple audiences.

restraint that generates vivid sensual fantasizing under the guise of anti-sensual polemics cannot be excluded. Nor can the possibility be denied that the legends served as models of female piety and courage; indeed, as demonstrated by Goodich (1982: 178), the legend of Saint Catherine of Alexandria (ed. Unger 1877: 1, 400–421), whose intellectual superiority and eloquence so confounded the pagan philosophers that she convinced them to convert, thus condemning them to martyrdom, enjoyed great popularity especially in the thirteenth century, and she often appears in contemporary saints' lives as patroness and advisor to many holy women.¹⁶ (It is worth noting, however, that in the legend of Saint Catherine, the issue of her womanhood is subordinate to her intelligence and eloquence and, accordingly, she is spared sexually humiliating tortures.¹⁷)

This essay seeks to demonstrate that the legends of female virgin martyr saints and the description of their sufferings in particular could, and perhaps should, be viewed and interpreted not only as inspiring religious narratives and/or pornographic writings, as argued by Atkinson, but as a reflection of the medieval theology of womanhood and the patristic views of the female body. After all, the saints, whether male or female, martyrs or confessors, are intended merely to serve as a vehicle for the transmission of religious images, and most of the legends of the saints are designed simply, if not exclusively, to bring out some religious truth or moral principle. The reason for the legends' apparent simplicity, their lack of inspiration and originality, is obvious. The audiences were primarily illiterate, and the context for most of these texts was an oral one. They were read to an assembly, and the demands of orality required texts that were lexically familiar, easily remembered, didactically pointed, and relatively short (Hefferman 1988: 266). Accordingly, complexity yields to simplicity: the num-

---

¹⁶ The text is based on AM 233a fol., but the beginning (400–401) is from Stock. Perg. 2 fol., from which variants are also cited as well as from AM 429 12mo and AM 667 4to II. Foote (1962) argues that “[t]he beginning and end of the Icelandic work are clearly derived from a text of the *Passio* auct. Pseudo-Athanasio, BHL 1659, with only the first half of the epilogue, BHL 1660, included. Numerous passages within the text point to the same source. It is, on the other hand, also possible to find matter and wording in the Icelandic which can otherwise only be related to other versions of the *Passio*, variously BHL 1657, 1663, 1667” (26).

¹⁷ By contrast, the queen, who in the legend is converted to Christianity by Saint Catherine, has both her breasts cut off. In some respects, Saint Catherine is comparable to Saint Christina (whose legend is not found in the extant corpus of Old Norse-Icelandic saints' lives). In the legend of Saint Christina, both the issue of her womanhood and the matter of her eloquence are stressed; accordingly, the tormentor cuts off not only her breasts, but also cuts out her tongue so as to silence her.

ber of characters is usually very limited, and the plot generally simple. Idealized figures take the place of historical portraits and often become no more than a personification of an abstraction; instead of an individual, only a type is presented. Whether the female saint is called Agatha, Barbara, or Dorothy, she is, generally speaking, endowed with the same qualities (aristocratic background, irresistible beauty, firmness of religious conviction, and, of course, virginity), voices the same thoughts (the refusal to apostatize, the rejection of the offer of material possessions, and the defense of her chastity), and undergoes the same ordeals (psychological and physical tortures and death by the sword); the personal element has been removed. The senses — what can be touched, seen, or heard — govern the understanding: ideas are replaced by pictures, and the supernatural — the soul's mysterious commerce with God — is blended with the marvellous and made concrete; hence the many miracles. As Delehayé (1927) observes:

Le cerveau de la multitude est ... étroit, incapable de porter l'empreinte d'un grand nombre d'idées, même de n'importe quelle idée complexe, incapable aussi de se livrer à des raisonnements subtils ou suivis, tout préparé, au contraire, à recevoir les impressions des sens. Le concept s'efface aisément, l'image est durable; c'est le côté matériel des choses qui attire le peuple, et c'est aux objets sensibles qu'il attache toutes ses pensées et ses sentiments. (38)

This process of "simplification" was, in part, accomplished through the rhetorical structure of the legends, through the use of linguistic figurative devices, such as metaphor, metonymy, hyperbole, and synecdoche. And since the comprehension of the legends is mediated primarily through language, the identification of these tropes and the proper interpretation of their meaning are essential for the understanding of the narratives themselves, their symbolism, and their didactic purposes (Heffernan 1988: 25–26).

The tortures, taken as a whole, in the legends of male and female martyr saints are naturally to be viewed as a ritualized reenactment of the *imitatio Christi*; as such, their sufferings serve the same purpose. What distinguishes the female martyrs from their male counterparts is, as Atkinson points out, the nature of their tortures. In a great number of scenes of physical mutilation in the legends of female virgin saints, the focus of torture is on the saint's breasts. The statement that the virgin's breasts were battered, burned, pierced, cut, or severed entirely occurs so regularly in the legends that it is nearly formulaic.

Thus, in the legend of Saint Agatha, it is said about her tormentor that he “let slite briost af henni med iarnkrokum” (1, 9), in the legend of Saint Barbara that he “let skera or henni briostin” (1, 156), in the legend of Saint Dorothy that he “let . . . taka stor blys logandi ok brenna af henne briosten” (1, 325), and in the legend of Saint Fides that he “liet . . . slita af henni bædi briostin med iarnkrokum” (1, 372); concerning the latter it is added that “or sárum hennar rann miolk en eigi blod” (372). Many more examples could be cited from outside the Old Norse-Icelandic corpus of saints’ lives.

Why this obsession with breasts? Anson (1974), arguing that “the cutting off of her [the saint’s] breasts and the whipping . . . bring to the surface a latent sexual sadism of great psychological interest” (27), notes that the severing of breasts may represent “a ‘euphemism’ for the pre-execution defloration of virgins practiced to meet the Roman law that forbade their execution”, but comments that “[e]ven if this explanation is correct, it does not preclude a psychological interest in such sadism as well” (27, n. 69).

While it is possible that this particular element in the sufferings of the female saints echoes ancient Roman legislature, Anson’s observation — coupled with what seems almost a preoccupation with the saints’ breasts — more importantly suggests that “the severed breast” should be taken not at face value, as an example simply of male sexual aggression, but as a synecdoche that has become nearly a hagiographical cliché, and that the sexually humiliating tortures should not be summarily dismissed as mere fantasy or hagiographical exaggeration, but be viewed as allegorical. As Heffernan (1988) stresses, “[t]hese *vitae sanctarum* are elaborate tales whose meanings are far more complex than one which praised misanthropy or feminine heroics” (267).

The legends of the female virgin martyr saints were composed at a time when the virginal religious life was extolled by the Church Fathers as a superior way of life that promised a more perfect form of eternal bliss.¹⁸ Saints Tertullian, Cyprian, Ambrose, Jerome, Augustine, and Anselm all devoted lengthy treatises to the topic, some using legends of virgin saints to demonstrate to their readers that virginity entailed struggle, aggressive defense, but ultimately great apocalyptic and eschatological rewards. The legends themselves generally abstain from theological explications; that virginity is a prerequisite for salva-

---

¹⁸ The tradition of virginity has been thoroughly studied by Bugge (1975).

tion is the foundation upon which they are built, and few legends are as explicit as the legend of Saint Agnes:¹⁹

Svo þroadis ok vox hreinlifs kraptr af godum dǫmum hinnar helguztu Agnesar, at margar meyar i Romaborg helldu hreinlifi sino allt til daudadags, þviat þer nunnur eignaz eilifan sigr ok seþu an enda, ef þer hallda hreinlifi an efa fyrir drottin voru Jesum Cristum. (1, 21–22)

Kinship with the corporeal life, with the distractions of sexual activity, personal attachments, and notions of domesticity, redirects the gaze away from the proper love that is to be channeled toward God. Further, sexual activity erodes both consciousness and rational control. Virginity thus draws the individual away from the corporeal and relocates a core of being within the spiritual while promoting intensified and final love of God and, as a consequence, approximates a recovery of the purer prelapsarian state (see McLaughlin 1974: 233). It is this view that Saint Cecilia attempts in very simplistic terms to convey to Valerian, her husband, on their wedding night:²⁰

Þu enn ynniligsti dreingr! hlutr er sa einn er ek vil segia þer, ef þu heitr ath leyna, medan ek vil at þu leynir. . . . Eingill guds er unnandi minn, sa er med miklu vandlæti geymir likama minn, ok ef hann finnr, at þu tekr æ mer med ohreinni ast, þa man hann þegar reidaz þer, ok mant þu tyna fegrd æsku þinnar; en ef hann finnr, at þu elskar mik hreinn i æst ok vardveitir meydrom minn ospilltan, þa man hann elska þik sem mik ok syna þer miskunn sina. (1, 277)

Obviously, virginity is predictable of both sexes; it involves complete sexual abstinence, which can also apply to celibacy on the part of the male. Although the Church extolled the virtues of the chaste life for both men and women, female virginity received disproportionate emphasis and exaggerated admiration, becoming, in large measure, a defining characteristic of the female saint, while for men virginity was neither emphasized in the same way nor became a prevalent or

---

¹⁹ The legend of Saint Agnes was edited by Unger (1877: 1, 15–22). Unger used as his base text Stock. Perg. 2 fol. (15–19) and AM 429 12mo (19–20); variants are taken from AM 429 12mo, AM 235 fol., and AM 238 fol. I. The text of the defective AM 233a fol. is printed on p. 22. Foote (1962: 27) argues that the source is *BHL* 156.

²⁰ The legend of Saint Cecilia was edited by Unger (1877: 1, 277–297). Unger based his text on Stock. Perg. 2 fol. (276–279, 289–297), with the missing text and variants supplied from AM 235 fol. (279–287) and AM 429 12mo (287–289). According to Foote (1962), “[t]he source for the original translation from which these texts are derived was a form of the longer recension of the *Passio Caeciliae* (*BHL* 1495)” (26).

mandatory emblem of male sanctity in the lives. As Newman (1995) remarks, while the path of the male religious was marked by the continual struggle to acquire virtues, the virgin “already *has* the exalted virtue that defines her state, and must apply herself only to preserving it” (29). The Church’s view of virginity is ambiguous and by no means consistent throughout the Middle Ages, but the basis for the unequal definition of virginity as it is applied to the female was, of course, in origin, the association of the soul-flesh dualism with the male-female bipolarity in patristic theology. While it was believed that men’s and women’s souls were equal,²¹ their bodies were not; women had a conflict of body and soul that men did not, and as the flesh was inferior to the soul, so were women subordinate to men. The transcendence of the body and the means of severing the ties with Eve, whose transgression bound women to the pains of childbirth (cf. Genesis 3:16: “I will multiply thy sorrows, and thy conceptions: in sorrow shalt thou bring forth children, and thou shalt be under thy husband’s power, and he shall have dominion over thee”), was achieved through the struggle for sexless perfection, through virginity. It was thus through virginity that woman came closest to resemble man and adopt his attributes. As McLaughlin (1974) points out: “For the female, virginity is not an affirmation of her being as a woman but an assumption of the nature of the male which is identified with the truly human: rationality, strength, courage, steadfastness, loyalty” (234). Only as a virgin, as a sexless being, could a woman rise to equality with the male, but in order to achieve this equality, she had to transcend not just her body (as men who chose celibacy did) and all earthy desires, but her entire female nature. For the female, virginity is thus not an affirmation of her being as a woman; her salvation involves a complete repudiation of her sexuality, a negation of her nature, both physically and mentally, and an assumption of the nature of the male. As Bullough (1974: 1383) notes, this is implied as early as the fourth century by Saint Jerome, who in his *Commentarius in Epistolam ad Ephesios* wrote that “quandiu mulier partui servit et liberis, hanc habet ad virum differentiam, quam corpus ad animam. Sin autem Christo magis

---

²¹ Saint Paul in his statement, “there is neither Jew nor Greek: there is neither bond nor free: there is neither male nor female. For you are all one in Christ Jesus” (Galatians 3:28), specified what would become the Christian position of spiritual egalitarianism. Thus, as Schulenburg (1978) observes, “theoretically in sainthood, where the sexual barriers were to be non-existent, there should have been an equality in membership” (119).

voluerit servire quam sæculo, mulier esse cessabit, et dicetur vir" (567). Similar views are expressed by Saint Ambrose and others.

The "equality" of which the Church Fathers write is, of course, a celestial condition and not a temporal one. Nonetheless, the transformation from female to male is given literal expression in the legend of Saint Perpetua (McNamara 1976: 154).²² It is related that the night before being condemned to the beasts, Saint Perpetua sees in a vision herself being led by the deacon to the arena:

And he took my hand, and we began to go through rugged and winding places. At last with much breathing hard we came to the amphitheatre, and he led me into the midst of the arena. . . . And I saw much people watching closely. And because I knew that I was condemned to the beasts I marvelled that beasts were not sent out against me. And there came out against me a certain ill-favoured Egyptian with his helpers, to fight with me. Also there came to me comely young men, my helpers and aiders. And I was stripped, and I became a man. (10)

A number of other saints' lives corroborate this idea by describing female saints of heroic chastity and spirituality, who shed all affinity with the female sex by literally donning a masculine disguise. The best known of these female transvestite saints is no doubt Saint Pelagia, a wealthy and beautiful woman of Antioch, who was converted to Christianity by Bishop Nonus.²³ She gave all her possessions to the poor, and, without letting anyone know, left by night for Mount Olivet, where she donned the robe of a hermit, moved into a small cell, and served God in strict abstinence for the rest of her life. She was held in high esteem and was called Brother Pelagius. Her sex was not revealed until her death:

... sua sem likit var þuegit, er aller hugðu karllmann vera. af hinv harðaðzta livi. er hon hafðe haft. þa fannzt kuennmannz lik þar. . . . þvi nest toko þeir byskopar er þar varo. munkar oc lærðer menn. oc allt folk. at dyrkka. ok at lova. þann laðvarð. oc herra er giærnna lœysir. þa alla. sem til hans vilia kalla. (79)

---

²² The legend of Saint Perpetua and her slave girl Felicity is not found in Old Norse-Icelandic translation. The text here cited is Shewring's (1931) translation.

²³ The legend of Saint Pelagia is included in *Barlaams ok Josaphats saga* (ed. Rindal 1981). The text of the legend (77–79) is based on Stock. Perg. 6 fol. with variants from AM 232 fol.

A similar tale is told of Saint Marina.²⁴ When her father was widowed and entered a monastery, he dressed his daughter as a male and asked the abbot to admit his son. He agreed, and Marina was received as a monk and was called Brother Marinus. One of her duties in the monastery was to fetch supplies. Now and then she stopped at the house of a farmer, whose daughter conceived a child by a soldier. She accused Marinus of having seduced her, and Marinus was banished from the monastery. The woman's son was sent to the abbot and entrusted to Marinus to be raised. After three years, Marinus was readmitted into the monastery, where he died within a short time. When the monks came to prepare her body for burial, they discovered her true sex.

Ok er þessi hinn helgi líkami var beraðr, birtiz þar konu líkami. Af þersum fáheyra atburð fannz fólkinu svá mikit um, at nærr mátti engi vatni hallda. Ábótinn rann þegar til þessa helga líkama grátandi, sagði sik misgjört hafa er hann hafði pinat guðs brúði, ok þar til stóð hann í sinni sút yfir þersum helga líkama, at rödd kom af himnum svá mælandi, at fyrir síðleika Marinæ brúðar Krists vóru ábóta fyrirgefin sín rangendi fyrir því at hann vissi eigi at hon væri kona, ok þóttiz hann réttu fylgt hafa. Litlu síðarr varð sú kona er logit hafði á guðs mey gripin af djöfli svá at hana varð at fjötra. Var hon þá leidd til leiðis guðs ambáttar. Varð djöfull þá at segja, at hann hafði eggjat hana til at gjöra þenna glæp. En fyrir helga bæn guðs brúðar verðr hon á sjaunda degi frelst af þersum úhreinum anda fyrir þers miskunn er jafnan ömbunar góðu illt, at guð drottinn verði því framarr dýrkaðr í sínum helgum mönnum. (150–151)

As Bullough (1974: 1382–1383) points out, Christianity has been hostile to transvestism (cf. Deuteronomy 22:5), but more so to men wearing women's clothes than to women wearing men's clothes. The reasons for this are obvious: the female transvestite would be imitating the superior sex and attempting to become rational, while male transvestites would be imitating the inferior sex and becoming less rational, i.e., they would be losing status. In fact, Bullough argues that there are reasons to believe that “the Christian church to a certain extent encouraged women to adopt the guise of men and live like men in order to attain the higher level of spirituality normally reserved to

²⁴ The legend of Saint Marina, extant only in AM 657 a-b 4to, was edited by Gering (1882–1884: 1, 149–151). Widding, Bekker-Nielsen, and Shook (1963: 320), citing Karel Vrátný, note that the legend is a close parallel to *Speculum Ecclesiae*

males" (1383). Bullough further draws attention to the fact that in folk belief transvestism among women was generally admired and not usually punished and makes the interesting observation that there are no male transvestite saints. However, as McLaughlin (1974) observes: "[E]ven the masculinized female saint never wholly escapes her female dependence and weakness, for in the idealized portrait she is often the bride of Christ, her weakness by nature overcome by the strength of Christ" (235).²⁵

With the characteristics of the saints' legends as a literary genre, the medieval theology of womanhood, and the patristic view of the female body in mind, we can now return to the legend of Saint Agatha and those of other female virgin martyrs. It is in the light of these considerations that the sufferings typical of female virgin saints, such as the severing of their breasts, must be seen. It may seem paradoxical that a literary genre that seeks to extoll matters of the soul and negate those of the body should dwell on the corporeality of its protagonist, the female virgin martyr saint. But paradox stands at the center of the virgin martyr as she navigates the movement from the corporeal to the spiritual, for in having had stripped from her the outward mark of gender identity, the virgin martyr fulfills Saint Jerome's pronouncement in both literal and symbolic fashion: in the violent (and sexual) mutilation of the body, in suffering the torments that negate her perceived function as sexual and procreative, the virgin martyr redefines herself as *sponsa Christi* within the celestial state. The process that began with self-denial of her own sexuality, moves through the mutilation of the outward signs of the sexual presence to achieve, paradoxically, authentication of the sexual self realized in spiritual union with God, as demonstrated very clearly in the legend of Saint Agnes:

Minn likami er samteingdr hans likama, ok eigum vit bædi brudhvilu saman; hans meyar skemta mer dyrligum sǫngum, af hans munni tok ek hunang, ok hans blodi eru rodnar kinnr minar, ok ek em halldin af hans fadmlagi. Hans modir er mæer, ok hefir fadir hans eigi konu atta. Þeim em ek fǫstnud, sem einglar þiona, hans feigrd undraz sol ok tungl, af hans ilm endrlifna daudir, ok af hans atöku styrkiaz siukir,

---

²⁵ See also Bynum (1987), who sees cross-dressing as "primarily a practical device" for women: "Women sometimes put on male clothes in order to escape their families, to avoid the dangers of rape and pillage, or to take on male roles such as soldier, pilgrim, or hermit." Men, in contrast, "gained nothing socially by [cross-dressing] except opprobrium", and to them it was "primarily a religious symbol" (291).

hans audæfi spillaz alldreghi ne þverra; honum einum vardveiti ek tru
 minna, ok hönnum felumzt ek æ hendi af ollu hiarta ok med ollum
 ahuga; þa em ek hrein, ef ek ann honum, ok þa mæ, ef ek fylgi
 honum. (1, 16)

As Robertson (1991: 272) observes, physicality, then, is not only a woman's problem, it is also her solution, and it is for this reason that the legends of female saints tend to make issues of the body of primary importance in their descriptions of the saint's trials. Within this context, the symbolic significance of the severing of the saint's breasts seems obvious. The breasts are the most visual aspect of the saint's womanliness, and their amputation presents in a dramatic and concrete manner the defeminization which, according to medieval theology, is essential for her salvation. Only by negating her female nature can she transcend the weaknesses and limitations of her sex, and only as a sexless being is she viewed as nearly spiritual equal to the male.

Heffernan (1988), one of the few critics to call specific attention to the topos of the mutilation of the breasts, explains the paradoxical transformation as follows: "[T]he virgin becomes the bride of God, and finally the mother of God, while retaining her virginity. Her breasts as the symbol of her maternity are mutilated and finally severed, to underscore the miraculous metamorphosis of the virgin into a nurturing mother, virtually a deity in her own right" (283). The notion that such scenes of mutilation are attended by eroticism or must be understood as pornographic reduces the vital complexity of the topos. If, in the male gaze, scenes of sexual mutilation are construed as erotic, the final transformation of the virgin — the ungendering of the body that paradoxically reengenders it as bride and nurturing mother — refocuses the narrative away from male discourse and appropriation, reclaiming it within a specifically female locus distinct from male experience.

Bibliography

- Anson, J. 1974: "The Female Transvestite in Early Monasticism: The Origin and Development of a Motif." *Viator* 5, pp. 1-32.
- Atkinson, C. W. 1983: *Mystic and Pilgrim: The Book and the World of Margery Kempe*. Cornell University Press, Ithaca and London.
- BHL = *Bibliotheca Hagiographica Latina Antiquae et Mediae Aetatis*. 1898-99 (rpt. 1992): *Subsidia hagiographica* 6. Société des Bollandistes, Brussels. *Supplementum* 1911: *Subsidia hagiographica* 12. Société des Bollandistes, Brussels. *Novum Supplementum* 1986: *Subsidia hagiographica* 70. Société des Bollandistes, Brussels.
- Bugge, J. 1975: *Virginitas: An Essay in the History of a Medieval Ideal*. International Archives of the History of Ideas. Series Minor 17. Martinus Nijhoff, The Hague.
- Bullough, V. L. 1974: "Transvestites in the Middle Ages." *American Journal of Sociology* 79, pp. 1381-94.
- Bynum, C. W. 1987: *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, and London.
- Carlé, B. 1980: "Structural Patterns in the Legends of the Holy Women of Christianity." B. Carlé et al. (eds.) *Aspects of Female Existence. Proceedings from The St. Gertrud Symposium "Women in the Middle Ages" Copenhagen, September, 1978*. Gyldendal, Copenhagen, pp. 79-86.
- Cazelles, B. 1991: "Introduction." R. Blumenfeld-Kosinski and T. Szell (eds.), *Images of Sainthood in Medieval Europe*. Cornell University Press, Ithaca and London, pp. 1-17.
- Delehaye, H. 1927: *Les légendes hagiographiques*. 3rd rev. ed. *Subsidia Hagiographica* 18. Société des Bollandistes, Brussels.
- Foote, P. (ed.) 1962: *Lives of Saints. Perg. Fol. Nr. 2 in the Royal Library, Stockholm*. Early Icelandic Manuscripts in Facsimile 4. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.
- Gad, T. 1961: *Legenden i dansk middelalder*. Dansk videnskabs forlag, Copenhagen.
- 1971: *Helgener. Legender fortalt i Norden*. Rhodos, Copenhagen.
- Gering, H. (ed.) 1882-1884: *Islendzk æventyri. Isländische Legenden Novellen und Märchen*. 2 vols. Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, Halle.
- Goodich, M. 1982: *Vita Perfecta: The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century*. Monographien zur Geschichte des Mittelalters 25. Anton Hiersemann, Stuttgart.
- Heffernan, T. J. 1988: *Sacred Biography: Saints and Their Biographers in the Middle Ages*. Oxford University Press, Oxford, New York, and Toronto.
- Jerome. *Commentarius in Epistolam ad Ephesios*. 1884: J.-P. Migne (ed.), *Sancti Eusebii Hieronymi Stridonensis Presbyteri Opera Omnia* 7. *Patrologia Latina* 60. [n.p.], Paris, cols. 467-590.

- McLaughlin, E. C. 1974: "Equality of Souls, Inequality of Sexes: Woman in Medieval Theology." R. Radford Ruether (ed.), *Religion and Sexism: Images of Woman in the Jewish and Christian Traditions*. Simon and Schuster, New York, pp. 213–266.
- McNamara, J. A. 1976: "Sexual Equality and the Cult of Virginitly in Early Christian Thought." *Feminist Studies* 3, pp. 145–58.
- Miles, M. R. 1989: *Carnal Knowing: Female Nakedness and Religious Meaning in the Christian West*. Beacon Press, Boston. Vintage Books, New York 1991.
- Newman, B. 1995: *From Virile Woman to Woman Christ: Studies in Medieval Religion and Literature*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- Rindal, M. (ed.) 1981: *Barlaams ok Josaphats saga*. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Norrøne tekster 4. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo.
- Robertson, E. 1991: "The Corporeality of Female Sanctity in *The Life of Saint Margaret*." R. Blumenfeld-Kosinski and T. Szell (eds.), *Images of Sainthood in Medieval Europe*. Cornell University Press, Ithaca and London, pp. 268–87.
- Schulenburg, J. T. 1978: "Sexism and the Celestial Gynaeceum — from 500 to 1200." *Journal of Medieval History* 4, pp. 117–33.
- 1986: "The Heroics of Virginitly: Brides of Christ and Sacrificial Mutilation." M. B. Rose (ed.), *Women in the Middle Ages and the Renaissance: Literary and Historical Perspectives*. Syracuse University Press, Syracuse, pp. 29–72.
- Shewring, W. H. (trans.) 1931: *The Passion of Perpetua and Felicity. Sermons of S. Augustine upon These Saints*. Sheed and Ward, London.
- Unger, C. R. (ed.) 1877: *Heilagra manna søgur. Fortællinger og legender om hellige mænd og kvinder*. 2 vols. Bentzen, Christiania [Oslo].
- Widding, O., H. Bekker-Nielsen, and L. K. Shook 1963: "The Lives of the Saints in Old Norse Prose: A Handlist." *Mediaeval Studies* 25, pp. 294–337.

Ett inlägg i diskussionen om *æftir* och *at* — med anledning av en artikel av Lena Peterson

I festskriften *Mål i sikte* (Elmevik 1996) har Lena Peterson skrivit en uppsats som diskuterar det varierande bruket av de runsvenska prepositionerna *æftir* och *at* (Peterson 1996). Hon tror inte på den betydelskillnad som jag pläderat för, nämligen att *at* i minnesformlerna skulle vara kopplat till en vidare personkrets utanför kärnfamiljen (Herschend 1994). Med en egen undersökning leder hon diskussionen just på den här punkten vidare mot en slutsats, att den ordning i vilken minnesformlernas personer uppträder helt enkelt är den i ifrågasvarande samhälle etablerade hierarkiska ordningen, medan man i den semantiska frågan måste hålla sig till att orden är synonymer. Jag tycker fortfarande att den senare frågan är intressant inte minst mot bakgrund av Lena Petersons uppsats.

I min diskussion var bruket av *æftir* och *at* exempel på ett mycket omedvetet ordval. Det hörde ihop med en undersökning som skulle visa egenheter i såväl medvetna som omedvetna ordval i runstens-texter samt att dessa speglade något olika förhållningssätt till familjen som informell institution. Tidigare i det aktuella kapitlet hade betydelsen av mer medvetna val diskuterats. Genom att följa innebörden av det medvetna och mycket normerade ordbruket in i de omedvetna ordvalen skulle det visas att det förra inte var tomma klichéer utan uttryck för djupgående kulturella preferenser (Herschend 1994: 63 ff.).

Med en bild från dagens språkbruk kan man säga att jag i fallet *æftir* och *at* intresserade mig för en skillnad så liten som den mellan *före* och *innan* — en skillnad de flesta finner poänglös men som kanske ändå några, medvetet eller omedvetet, upprätthåller, t.ex. i uttryck som "före jul" och "innan jul". Av exemplet förstår man också varför jag valde att gå från det medvetna till det omedvetna. Om man nämligen börjar med att fråga människor om deras bruk av *före* och *innan*, så har man många att fråga och lång väg att gå innan man kan uttala sig om

prepositionernas korrelation med t.ex. socialgrupper eller sociala värderingar. Runstenstexterna är naturligtvis inget representativt urval om man syftar till denna typ av undersökning.

För att belägga en betydelskillnad såg jag närmare på de stenar i Mälardalen som antingen hade resarformeln *æftir .. ok æftir* eller formeln *æftir .. ok at*. Det visade sig att de avlidna som man kom ihåg i första ledet inte tillhörde samma grupper i båda formlerna och att även de som man kom i håg i andra ledet skilde sig åt. Lena Peterson undersökte i sin tur formeln *at .. ok at*. Hon räknade upp de få texter som följde formeln *at .. ok æftir* och föreslog att skillnaden mellan de ihågkomna i första och andra ledet var en fråga om personers rang inom familjen. "Far kommer alltid först" för att uttrycka det enkelt. Lena Peterson är böjd att instämma i Rune Palms konstaterande att *at* finns för att det är kort och praktiskt (Palm 1992: 232).

Mönster

Med Petersons artikel som grund kan vi nu för Mälardalens del intressera oss för alla fyra varianterna av dubbelformel och till en början konstatera att om *æftir* och *at* är synonyma, så skall de ihågkomna förhålla sig likadant till *æftir .. ok æftir* som till *at .. ok at*. Så är dock inte fallet. Det är tydligt (tabell 1; fig. 1) att formlerna i första ledet har en övervikt för familjens mest centrala medlem, men denna tendens är mycket mera markant när formeln är *at .. ok at*. *Æftir .. ok æftir* implicerar fler kategorier av viktiga personer, d.v.s. personer ihågkomna i första ledet. Så borde det inte ha varit om formlerna varit synonyma.

Ser vi nu i stället på tendensen i de två återstående formlerna upptäcker vi att de ihågkomna i första ledet när formeln är *æftir .. ok at* tillhör kärnfamiljens främsta än tydligare än vad som var fallet vid formeln *at .. ok at*. I de få exemplen på formeln *at .. ok æftir* är det emellertid tydligt, att de ihågkomna i första ledet inte tillhör familjens manliga överhuvuden. Det saknas fäder och husbönder i förhållande till antalet bröder och människor som endast är namngivna (tabell 2; fig. 2).

Om vi då sammanfattar hur den i första ledet ihågkomna förhåller sig till familjens hierarki, så som den uttrycks av termerna på runstenarna, så bildar de fyra formlerna ett enkelt mönster:

Æftir .. ok at är den formel som tydligast skiljer ut far och make, 14 av 16 möjliga, d.v.s. 88 %.

At .. *ok at* gör det något mindre tydligt, 12 av 17 möjliga, d.v.s. 71 %.

Æftir .. *ok æftir* betonar än mindre faderns och makens betydelse, 16 av 29 möjliga, d.v.s. 55 %.

At .. *ok æftir* slutligen betonar inte alls kärnfamiljens spets, 1 av 7 möjliga, d.v.s. 14 %.

Med reservation för att talen är små är den fallande tendensen tydlig. Ser man i stället till de personer som man kommer i håg i andra ledet, så bildar talen ett annat mönster. Vad som framförallt är tydligt är att de som bara nämns med namn har blivit flera, 13 individer i tabell 3 mot 4 i tabell 1 och 2 tillsammans. Dessutom måste man införa en stor grupp, 16 individer, bestående av övriga familje- och samhällsmedlemmar. Denna grupp var inte nödvändig då det gällde att klassificera de ihågkomna i första ledet, ty där fanns det blott en enda person, en morbror, att ta hänsyn till (tabell 1).

Det är också tydligt, med tabell 1 och 2 jämförda med tabell 3, att far och make inte är så vanliga, att söner är lika vanliga i båda grupperna samtidigt med att bröderna är betydligt flera bland det andra ledets ihågkomna. Jag tror att man skall slå ihop far och make, låta bror, maka, dotter och mor ingå i samma grupp och till sist bilda en grupp av personer enbart nämnda med namn, allt för att se en tendens (tabell 4; fig. 3).

Tabeller och diagram över de ihågkomna i andra ledet visar en svagare tendens än motsvarande framställningar av tendensen för de ihågkomna i första ledet. Man kan dock säga att när *at* är formelns andra preposition, så hör den ihågkomna i andra ledet framförallt till de medlemmar av familjen som har lägre rang, eller också är den ihågkomna en av de övriga, de som bara är namn för oss. När *æftir* är formelns andra preposition finns det en tendens, även om den är svag (tabell 5; fig. 4), till att även far och make kan stå i andra ledet.

Nu när de empiriska mönstren är utredda kan man fråga sig, om de innebär semantiska skillnader i bruket av *at* och *æftir*.

Tolkning

Generellt sett gäller det att den person som nämns i andra ledet sällan är identisk med familjens främste manliga individ. Men det är den som står i första ledet. Detta förhållande är tydligast när den första prepositionen är *æftir* och den andra *at* (tabell 1). Den logiska konsekvensen

av detta, nämligen att familjens spets bör stå starkare i andra ledet när *at* är det första och *æftir* det andra, tycks i princip stämma in på materialet (tabell 3). Talen är små, men tillsammans med det förhållandet att *æftir* .. *ok æftir* inte återspeglar samma relation till de avlidna som *at* .. *ok at* innebär fördelningarna dock att de två prepositionerna på 1000-talet i Mälardalen inte var synonyma för de människor som fann för gott att använda båda orden. Man kan fortfarande hävda att det är det praktiska som styr valet av preposition. Därvid tvingas man dock att inse att praktiken kan ha en tydlig social slagsida. Just det, social praktik, gör skillnaden mellan *æftir* och *at* intressant. Praktiska liksom naturliga skäl är emellertid dåliga förklaringar.

Nu gäller det alltså att tolka skillnaden i det sätt varpå prepositionerna förhåller sig till familjens fader. Formeln *at* .. *ok at* är den som tydligast skiljer ut fadern från resten, eftersom fadern dominerar första ledet medan övriga helt dominerar det andra (tabell 6). Det är dessutom så att beteckningar för fadern är vanligare och mer polariserade, när de kommer efter *at* än när de kommer efter *æftir* (tabell 7).

En person som nämns som fader i en runinskrift kan samtidigt vara överhuvud för olika typer av släkt eller familj. När man å andra sidan nämner en person som make eller husbonde, så pekar man ut kärnfamiljens manliga överhuvud, eftersom en kärnfamilj består av far och mor (make/maka) och barn. Ser vi nu på hur ofta maken förekommer efter de båda prepositionerna, så är han mycket vanligare efter *æftir* än efter *at*. Intrycket förstärks när man även tar hänsyn till maken, som är litet vanligare efter *æftir* (tabell 7).

Sett i detta perspektiv blir det naturligt att söner oftare nämns efter *at* än efter *æftir*, ty den typ av familj, som förbinds med prepositionen *at*, är den vari främst far och son är viktiga, d.v.s. den patrilinära släkten, medan far och make/maka är viktigare i den familj som *æftir* relaterar sig till. En sådan familj är just en kärnfamilj. Nu är det naturligtvis så att båda de familjer som kan skönjas i materialet är släktbundna kärnfamiljer, den ena dock uppenbart mera än den andra.

Det betydelsefulla i att vara far/make speglar hustruns lojalitet med sin man och leder till slut till det folkligt satiriska uttrycket att "hvad fatter gør, det er altid det rigtige!". Elisabet Vestergaard har i ett flertal analyser av dikter relaterade till den äldre Eddan visat att denna lojalitet tillhör en medeltida snarare än en förhistorisk ideologi (Vestergaard 1984; 1986; 1989; 1992). Även Gro Steinslands analys av det heliga bröllopet ger vid handen att den yngre järnålderns äktenskapliga balans inte byggde på hustruns obrottsliga lojalitet med sin man

(Steinsland 1990; 1991). Som gift var en kvinna i yngre järnålder fortfarande faderns dotter och också sina bröders syster och söners mor.

Nu är det rimligt att gå ett steg vidare, att intressera sig mer för husbonden och eftersöka de runstenstexter i Mälardalen som innehåller antingen *at* och *bondi* eller *æftir* och *bondi*, för att undersöka förhållandet mellan *bondi* och de båda prepositionerna.¹

Då finner man, när man ser till den primära formeln, att uttrycket "NN .. *at* NN *bonda sinn*" uppträder 5 gånger medan uttrycket "NN .. *æftir* NN *bonda sinn*" uppträder 24 gånger. I texter med bara *en* formel är det 3 *at bonda* och 12 *æftir bonda*. Även om man tar hänsyn till att *æftir* är ett vanligare ord än *at* är överrepresentationen så stor att en betydelseskillnad är sannolik.

Går vi vidare och undersöker texter med två sidoordnade formler, där *bondi* förekommer i den andra formeln, eftersom det bara finns *ett* fall (Sö14) av sidoordnade formler där *bondi* hör till den första, så får vi det resultat som framgår av tabell 8. Har man använt *at* i den första formeln, så kan man inte använda *æftir bonda* i den andra. Det omvända går däremot bra. Tabell 8 visar att det kan vara hugget som stucket om man säger *at* eller *æftir* om sin far, bara hans hustru använder samma preposition. När å andra sidan de två orden möts kan man inte längre ha *at fadur* i den första formeln och *æftir bonda* i den andra. Det passar sig uppenbart inte och vi kan konkludera att en kvinna inte befinner sig "efter" sin make/husbonde på samma sätt som en son befinner sig "efter" sin far. Det är rimligt att säga att sonen tar över efter sin far, d.v.s. markerar sig som familjeöverhuvud, medan hustrun har lämnats kvar efter sin make som änka. Skillnaden för tankarna dels till den som tar arv (t.ex. Sawyer 1988) efter sin far, visserligen i social snarare än lagteknisk mening, dels till den make som lämnar efter sig sin hustru. Det är än en gång kvinnan som mannens hustru som skymtar fram i kontrasten mellan prepositionerna.

Skillnaden i användningen av de två orden leder till slut till en tolkning som framhäver att ordbruket — valet mellan *æftir* och *at* — kommit att influeras av det kulturmöte som präglar Mälardalen på 1000-talet. Därvid är *æftir* den nya tidens språkbruk, det inom vilket

¹ *At* och *bondi* = Sö14, Sö31, Sö198, Sö288, Sö297, U 30, U44, U136, U142, U173, U210, U332, U351, U390, U412, U445, U461, U462, U463, U485, U687, U908, U957, U961, U977, U1044, U1083, U1095, U1151, U1162. *Æftir* och *bondi* = Sö94, Sö116, U25, U62, U114, U131, U277, U294, U310, U317, U318, U329, U330, U331, U421, U460, U465, U478, U532, U617, U622, U633, U637, U641, U854, U878, U919, U1111, U1116, U1120, UFV1953:263, UFV1972:172, UFV1976:99.

man tenderar att något mer jämställa de ihåtkomna och betona just kärnfamiljen och dess överhuvud. När *æftir* kontrasteras mot det ord som kanske bara regionalt under några generationer kommit att förknippas med en äldre familjeuppfattning och i förlängningen med en förgången samhällsordnings sätt att minnas, nämligen prepositionen *at*, då förstärker *æftir* faderns och makens position.

Formuleringen *æftir fadur .. ok .. at bonda* är ett uttryck för samma tendens och den är vanligast i en framskriden del av 1000-talet, eftersom ca 58 snarare än förväntade ca 32 procent av texterna kan stildateras till Gräslunds Pr4 och Pr5 (1992).

Det är tydligt att bruket av *æftir* och *at* bl.a. har något med brukarens sociala ställning vis à vis det avlidna familjeöverhuvudet att göra. Likaså har det något att göra med innehållet i begreppet *make/husbonde*. Det är en rimlig hypotes att *æftir* tydligare än *at* hänger ihop med den nya grundläggande samhällsordningen, där fadern är *make*, kärnfamiljens far, i högre grad än han är sina söners upphov. Samtidigt är det uppenbart att gränsen mellan prepositionerna varit flytande. Satirens "fatter" har ännu inte sett dagens ljus.

Jag tror att bruket av *æftir* i kontrast mot *at* ytterst är influerat av religionsbytet. Hela syftet med min bok var att visa hur detta ideologiska byte på olika mer eller mindre subtila sätt kom till uttryck i runstenarna i Mälardalen. Därvid såg jag runstenstexterna i Rönö härad, Södermanland, som ett eko av ideologiska uppfattningar, vilka hörde den yngre järnåldern och den äldre vikingatiden till. Texterna kring Fresta i sydöstra Uppland, som ställdes mot dem från Rönö, speglade en ny tids värderingar.

Lena Peterson har i sin undersökning pekat på att skillnaden mellan personerna i första och andra ledet i dubbelformler motsvarar en skillnad i social position. Så är det i första hand och i den formulering Lena Peterson tog upp. Ett sådant mönster upphäver emellertid inte det karakteristiska i de övriga.

En väsentlig och tydlig kontrast mellan orden finns fortfarande i de två formuleringar som jag diskuterade i avsnittet *The Choice of Words* (Herschend 1994: 90 ff.). Den diskussionen kan synas kortfattad och svår att tillgodogöra sig, om man går direkt till avsnittet, men den blir enklare att förstå om man inte ser det som fristående, utan som det vilket kommer efter avsnittet *The Family* (Herschend 1994: 80 ff.), ty däri kommer samma slutsatser fram mot bakgrund av mera medvetna ordval. Det hindrar dock inte att analysen av de fyra olika formlerna efter Lena Petersons diskussion vunnit betydligt i klarhet.

Litteratur

- Gräslund, A.-S. 1992: "Runstenar — om ornamentik och datering II". *Tor* 24, s. 177-201.
- Herschend, F. 1994: *The recasting of a symbolic value*. Uppsala (Occasional papers in archaeology 3). Societas archaeologica upsaliensis, Uppsala.
- Palm, R. 1992: Runor och regionalitet. Studier av variationen i de nordiska minnesinskrifterna. (Runrön 7.) Uppsala universitet, Uppsala.
- Peterson, L. 1996: "Aft/æft, at och æftir på de nordiska runstenarna — regional variation eller vad?". I: M. Reinhammar (red.), *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik*. Uppsala. (Åv. i: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1995. Uppsala 1996.)
- Sawyer, B. 1988: *Property and inheritance in Viking Scandinavia: the runic evidence*. (Occasional papers on Medieval topics 2.) Victoria bokförlag, Alingsås.
- Steinsland, G. 1990: De nordiske gullblekk med parmotiv og norrøn fyrsteideologi. *Collegium Medievale* 3 1990 : 1.
- 1991: Det hellige bryllup og norrøn kongeideologi. En undersøkelse av hierogami-myten i Skirnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndlujód. Oslo.
- Vestergaard, E. 1984: "Gudrun/Kriemhild — søster eller hustru." *Arkiv för nordisk filologi* 1984.
- 1986: "Continuity and change in Medieval epic and society." I: E. Vestergaard (ed.): *Continuity and change. Political institutions and literary monuments in the Middle Ages*. Odense.
- 1989: "Etnografi og heltedigtning." *Årbog for etnografi og socialantropologi*. 1989.
- 1992: Volsunge-Nibelungen traditionen. Antropologiske studier i en episk traditions transformationer i forhold til dens sociale sammenhæng. (Ph.d.-afhandling ved Det humanistiske fakultet, Aarhus Universitet.) Århus.

Summary

Frands Herschend, A contribution to the discussion on *æftir* and *at* — on account of an article by Lena Peterson.

In a study of rune stone texts some years ago (Herschend 1994, pp. 63 ff.) I argued for a difference in meaning between the words *æftir* and *at* during the 11th century AD in the Mälär valley. I used the divergences among the nouns included in the double formulas *æftir .. ok æftir* and *æftir .. ok at*. In an essay two years later Lena Peterson scrutinized the two prepositions and within her larger discussion considered my interpretation a misunderstanding (Peterson 1996, pp. 245 ff.). She based her argument on the formula *at .. ok at* and considered *æftir* and *at* to be synonyms. In the present article I look at all the four possible double formulas in order to give a clearer picture of the differences in usage between the two words, since, from an empirical point of view, such differences are no doubt at hand. I also look at the differences between *æftir bonda* and *at bonda*. The study ends by showing that *at* is connected to fathers and sons while *æftir* relates more clearly to fathers and husbands. This result is given the following interpretation: *At* is best understood as connected with a Late Iron Age family structure while *æftir* is more clearly connected with the nuclear family in which the father is also his wife's husband, i.e., the family structure introduced during the Middle Ages.

Tabell 1. Ihågkomna i första ledet.

↓formel person→	far	son	make	bror	maka	?(namn)	mbror	s:a
æftir ok æftir	11	5	5	3	2	2	1	29
at ok at	11	4	1	1	0	0	0	17

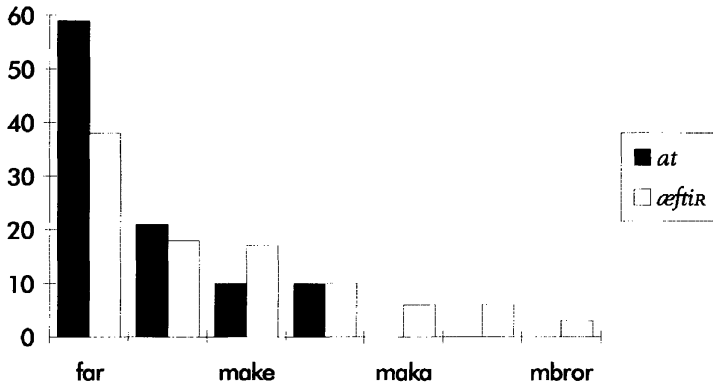

Fig 1. Diagram över den första tabellens fördelning i procent

Tabell 2. Ihågkomna i första ledet.

↓formel person→	far	make	son	bror	?(namn)	summa
æftir ok at	9	5	2	0	0	16
at ok æftir	1	0	2	2	2	7

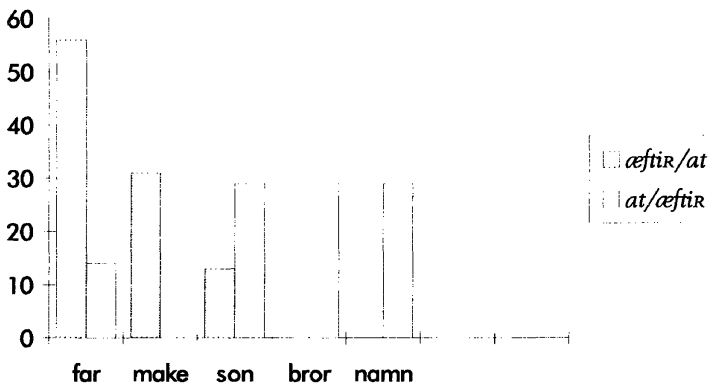

Fig. 2. Diagram över den andra tabellens fördelning i procent

Tabell 3. Ihågkomna i andra ledet.

↓formel person→	far	make	son	bror	maka	?(namn)	övriga	s:a
æftir ok at	0	0	6	5	0	1	4	16
at ok at	0	0	2	5	1	5	5	17
æftir ok æftir	2	1	4	9	2	5	6	29
at ok æftir	0	1	1	1	0	2	1	6

Tabell 4. Ihågkomna i andra ledet.

↓formel person→	far+make	son	bror m.m.	övriga	s:a
æftir .. ok at	0	6	5	5	16
at .. ok at	0	2	9	6	17
æftir .. ok æftir	3	4	13	9	29
at .. ok æftir	1	1	1	3	6

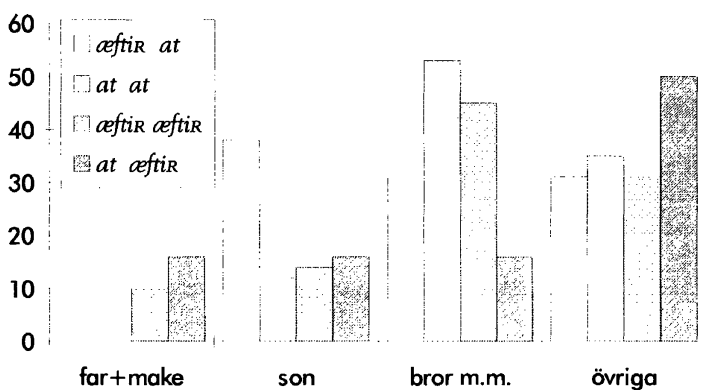

Fig. 3. Diagram över vilka som blir ihågkomna i andra ledet i de fyra olika formlerna.

Tabell 5. Ihåggomna i andra ledet.

↓formel person→	far+make	son	bror m.m.	övriga	s:a
at sist	0 (0)	8 (24)	14 (42)	11 (34)	33 (100)
æftir sist	4 (11)	5 (14)	14 (40)	12 (35)	35 (100)

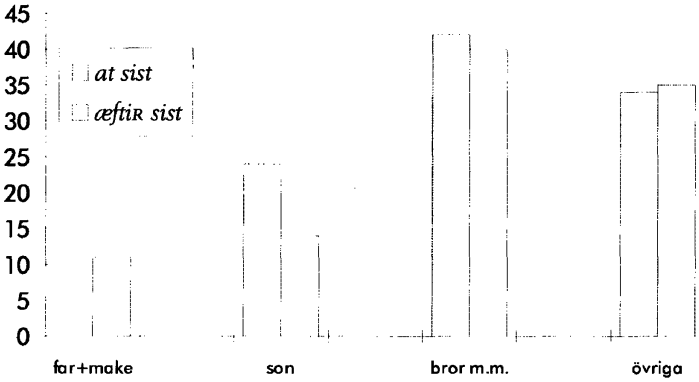

Fig. 4. Diagram över ihåggomna i sista ledet.

Tabell 6. Far och "resten" i procent av de substantiv som följer efter prepositionerna i formlerna *æftir* .. *ok æftir* samt *at* .. *ok at*.

	<i>æftir</i> .. <i>ok æftir</i>		<i>at</i> .. <i>ok at</i>	
	far	resten	far	resten
1 ledet	38	62	65	35
2 ledet	7	93	0	100

Tabell 7. Far, make, make/maka och son i procent av de substantiv som följer efter *æftir* och *at*.

	far		make		make/a		son	
	æftir	at	æftir	at	æftir	at	æftir	at
1 ledet	44	50	22	4	27	4	16	25
2 ledet	6	0	6	0	6	3	14	24

Tabell 8. Bondi i den andra av två formler

	2. <i>at bonda</i>	2. <i>æftir bonda</i>
1 <i>at</i> ...	9	0
1 <i>æftir</i> ...	12	9

Til teksten om de tolv gyldne fredage i Jöns Buddes bok

Bag den anonyme bibliotekssignatur Stockholm A 58 gemmer sig ét af de mindre anonyme håndskrifter fra Sveriges middelalder: *Jöns Buddes bok* (udgiveren O.F. Hultmans titel).

Det har navn efter Jöns Budde, “utan tvivel den utgående medeltidens produktivaste svenska skriftställare”, kalder Erik Noreen ham (1944: 63). Karakteristikken passer fortræffeligt, hvis man blot ikke tillægger *skriftställare* betydningen ‘forfatter’; de mange produkter der forbindes med navnet Jöns Budde, regnes stort set alle for oversættelser eller bearbejdelser, ikke originalværker.

Ud over skribentvirksomheden ved man ikke meget om ham. Han må være født senest i 1437, da optagelse i birgittinerordenen forudsatte fyldte 25 år, og han vides at have været broder i birgittinerklosteret Nådendal i Finland i 1462. Han kan tidligst være død i 1491, da han præsenterer sig i et par egenhændige efterskrifter af dette år (jf. ndf.). En del af den mellemliggende tid må han foruden som skribent have tilbragt som betroet administrativ medarbejder ved sit kloster, at dømme ud fra en række dokumenter fra årene mellem 1459 og 1471. Her optræder han enten som juridisk agerende i forskellige sager eller som formodet skriver, jf. Ahlbäck 1952: 99 ff. og — delvis med forbehold over for skriverattributionen — Tiisala 1993: 216. At hans nationalitet har været finsk, snarest midtösterbottnisk, har Olav Ahlbäck argumenteret for på fonetisk og morfologisk grundlag (1952).

Jöns Budde giver sig udtrykkelig til kende som skriver tre steder i A 58, på de to første med en karakteristisk beklagelse af skriftens udseende, hvad enten den så er udsprunget af et oprigtigt hjerte eller affektet beskedenhed i bedste klassiske stil: *Frater johannes ræk male scripsit hec* (Hultman 1895: 121) og *Thettæ screff broder jönes ræk / Æn tha at scrifften ær allom othæk* (Hultman 1895: 143; om Buddes alternative tilnavn *Räk* først og fremmest Ahlbäck 1952: 140 ff.). Den alle modbydelige skrift regnes for gennemgående i håndskriftet, i al fald indtil

de sidste tre læg — fragmentet om den hellige fru Karin —, hvor (sprogligt og) palæografisk afstikkende træk har gjort skriveridentiteten omdiskuteret (jf. bl.a. Tiisala 1993: 214 m. henvisn.).

Det er vel ikke så sikkert at Jöns Budde var blevet A 58' eponym, hvis hans medarbejderskab havde indskrænket sig til mekanisk afskrivning; men det har det heller ikke på nogen måde. For om tre andre tekster meddeler han at han *vtthydde* 'oversatte' dem (jf. Ahlbäck 1952: 4), og ifølge en række forskere, med Erik Noreen og Olav Ahlbäck som de seneste og udførligste, kan dette udsagn antagelig udvides til at gælde alle ti tekster i håndskriftet. Noreen har haft opmærksomheden koncentreret om ordforrådet og fundet det specifikt Buddesk i håndskriftets større tekster; derfor regner han også de to korte stykker om biskop Albert den hellige og om de tolv gyldne fredage for sandsynlige Budde-skrifter, endskønt de ikke selv afgiver leksikalsk materiale til en sådan konklusion (1944: 55). Ahlbäcks undersøgelse er fonetisk, herunder morfofonetisk, orienteret, hvilket betyder at også småstykkerne har kunnet levere data til konklusionen (jf. Ahlbäck 1952: 6).

Noreen og Ahlbäcks konklusioner er nylig draget i tvivl for fru Karin-tekstens vedkommende (Tiisala 1993). Et tilsvarende forsøg skal ikke gøres her m.h.t. nogen tekst; men begges summariske dom om at det kun var fra latin Jöns Budde oversatte (Noreen 1944: 2, Ahlbäck 1952: 1, jf. Lauréns lette korrektiv 1972: 13 note 24), skal prøves på det lille og lidet udforskede stykke om de tolv gyldne fredage, der indgår i én af de to sektioner i håndskriftet som Jöns Budde har erklæret for skrevet i 1491 (jf. Hultman 1895: XVII f.). Desuden skal det stof der er unikt for stykket i forhold til fredagstekstraditionen som helhed (hvorom straks ndf.), beskrives og om muligt proveniensbestemmes. Stykket optrykkes som bilag 1 ndf. efter Hultmans meget pålidelige udgave (1895: 187–188), jf. Ahlbäck 1952: 9.

Fredagsteksten i A 58 viser sig at være udløber af en vældig og vidtfor-grenet europæisk tradition. Dens spredning er endnu ufuldstændigt kortlagt (jf. oversigten hos Frederiksen u. udg.); men der kendes i al fald herhenhørende tekstvidner i dusinvis, fra England i vest til Rusland i øst, fra Sverige i nord til Middelhavslandene og Balkan i syd, det ældste kendte er fra det 12., det formodet yngste fra det 19. århundrede. Kernen i teksten er et budskab om at man kan opnå stor belønning — først og fremmest evigt liv — hvis man pålægger sig nærmere specificeret afholdenhed på tolv årlige fredage.

Det formentlig mest iøjnefaldende træk ved denne overlevering er

dens rige variation. Den er forståelig nok for så vidt som teksten kun er en let udvidet remse og altså ligger fjernest tænkeligt fra de udpræget litterære, klassiske og lærde tekster, hvis høje status har kunnet beskytte mod mere radikale indgreb fra (af)skrivnerside og derved gjort dem særlig modtagelige for den stemmatiske metode (jf. nærmere Andersson 1993: 16 ff.).

Der optræder bl.a. variation i de belønningsløfter som afgives, i sammensætningen af fastedagslisten, i betegnelserne for de kirkelige mærkedage og i formuleringen af vilkårene for afholdenhed. Hvad fx de sidste angår, er hovedregelen faste på vand og brød fra morgenen til aften; men i et tidlig-ny(høj)tysk tekstvidne fra Köln er fasten modificeret til at være på øl og brød (*Wan hey dese xij vrigdage vastet So sal hey sy vasten tzo bire vnde tzo brode* Darmstadt Hs 968 fol., fol. 306r, jf. Achten & Knaus 1959: 256 ff.), og i et italiensk vidne fra det 14. århundrede nævnes det ikke hvad man skal holde sig til, men derimod hvad man skal holde sig fra: vin, (tilberedt) mad og sin kone, hvem der da har én ([...] *guardare da vino e da cotto, e dalla propria moglie chi l'ha* Amati 1866: 6).

Variationen er ikke begrænset til udskiftelighed af enkelte indholds-elementer, men omfatter også tekstens struktur og omfang.

I nogle tekstvidner fra Middelhavslandene indgår fx et afsnit der også stedvis optræder som selvstændig tekst (jf. først og fremmest Meyer 1883: 96 f. og Gaidoz 1888–1889: 133 ff.). Det begrundes fredagens egnethed til faste, idet det opregner en serie begivenheder — overvejende bibelske eller bibelsk forankrede og overvejende negative — som skulle være indtruffet netop om fredagen: syndefaldet, Kains drab på Abel, syndfloden, bebudelsen, barnemordet i Betlehem, hals-hugningen af Johannes Døber etc. etc., jf. fx begyndelsen af begivenhedslisten i et italiensk tekstvidne fra det 15. århundrede (Biblioteca Palatina, Firenze, cl. I, ord. II, cod. XIX, fol. 164r, jf. Palermo 1853: 25 f.): *E pero si digiunano questi venardi per che Adamo fu fatto di uenardi / e di uener[di] pecco / E di uenerdi Caim occise abel suo fratello E di uenerdi uenne lo diluio sopra la terra [...]*. Tilsvarende stof forekommer i den særlige østeuropæiske gren af traditionen som folkloristen m.m. Aleksandr Veselovskij (1875: 334) har kaldt den elefterianske efter rammens hovedperson, Eleutherus; men her er fredagsbegivenhederne vævet ind i fastedagslisten, sådan at de enkelte faste-fredage uden explicit angivet årsagssammenhæng er synkroniseret med hver deres fredagsbegivenhed, jf. fx begyndelsen af fastedagslisten i et formentlig serbisk tekstvidne fra det 13. århundrede (i fransk oversæt-

telse, Martinof 1858: 69): 1° *Vendredi de mars, jour où Adam fut exilé du paradis pour avoir désobéi au Seigneur.* 2° *Vendredi avant l'Annonciation, Caïn tua son frère Abel, à la troisième heure. Ce fut le premier mort d'entre les hommes.* 3° *Vendredi avant Pâques, crucifiement de Notre-Seigneur, à la neuvième heure [...].*

Et andet eksempel på intertekstualitet er hentet nord for Alperne. I en sikkert vidtudbredt bøn til Jesu bloddråber, bl.a. overleveret i en gammeldansk bønnebog (Anna Brades), nævnes mellem belønningerne til den der fremsiger en rigelig mængde pater noster for Jesu bloddråber, *ath døde han then samme monæth eller aar / som han begyntæ forscreffne bøn / tha vorde hans løn æy thess mynnæ æn han haffde henne læst i xv aar* (Nielsen 1949: 45), og flere vidner til fastedagsteksten, fx det i den gammeldanske bønnebog AM 784 4to, nævner tilsvarende blandt belønningerne for fredagsfaste at *om han dør i thet aar som han begynner at faste tesse xii fredaghe tha skal han haffue then same løn som han hadhe fulkommet them i the xii aar samfast [...]* (Nielsen 1963: 441).

De latinske tekstvidner som indtil videre er kendt, er kun tre i tal, og om det ene vides blot at det begynder med ordene *Clemens episcopus servorum Dei Romanorum dixit quod invenerat in actibus*, samt at det befinder sig i et håndskrift fra det 14. århundrede; kilden til denne viden, Aleksandr Veselovskij (1875: 329), angiver nemlig håndskriftets signatur på sådan måde at det nærmeste man kommer lokalisering, er en (ukatalogiseret ?) samling i et (italiensk ?) bibliotek ("Palat. st. [= stanza ?] 21, sc. [= scaffale ?] 2, cod. 218.[..]"). Dette vidne har derfor ikke kunnet pågtes her. Dog leverer Veselovskij tilstrækkeligt stof (læsemåderne *Clemens episcopus servorum Dei Romanorum* og *in actibus*) til at man kan konstatere at det tekstkritisk rangerer lavere end vidnet i Vat. lat. 3838, at dømme ud fra de nedennævnte kriterier.

Det andet latinske vidne, i Rouen-håndskriftet A 454 fra tiden omkring år 1300, har ikke meget til fælles med fastedagsteksten i A 58. Det består blot af en rå fastedagsliste med forudgående oplysning om at her kommer de dage på hvilke apostlene fastede, og (hvorpå) enhver kristen bør faste, fordi Jesus blev korsfæstet og mange helgener *martyrisati* (snarest vel i betydningen 'martret (til døde)') netop på en fredag, jf. Meyer 1883: 97 f.

Det tredje har lidt flere lighedspunkter med A 58-teksten og tiltrækker sig ikke alene interesse som det ældste af alle kendte tekstvidner, men også som det der måske ligger tættest på den originale fredagstekst, i al fald inden for den traditionsgren som Veselovskij har

kaldt den klementinske (1875: 334). Den gren opfylder A 58-teksten betingelsen for at tilhøre, i og med at en vis pave Klemens her udgives for finder eller meddeler af budskabet om fredagsfaste, jf. l. 5 ff.: [...] *Sanctus Clemens* [...] *Scrifuer j swa maattho. Jak hafuer funnet* [...] *At herren jhesus* [...] *sagde At xij gyllene friedagha æru om aaret, hulka tu scal granliga ok gudliga fasta* [...]. Dette vidne er overleveret i et håndskrift fra det 12. århundrede, Vat. lat. 3838 (jf. Mercati 1901: 63 f.), og bortset fra at det er kommunikativt klart og konsistent i sit indhold, kan der især tillægges det tekstkritisk værdi af følgende grunde:

1) fordi det med formuleringen *Ego Clemens romanus pontifex* opbevarer den rigtige tradition om at den pave Klemens der utvivlsomt er på tale (Klemens I, pave ca. år 100), bar proveniensangivelsen *romanus* som personligt tilnavn (jf. fx v. Funk 1884). Med en enkelt mulig undtagelse har de andre vidner som nævner Klemens, enten ingen proveniensangivelse overhovedet, eller også lægger de den entydigt til stillingsbetegnelsen *pave*, hvad let vil kunne forklares som en banalisering (jf. bl.a. Κογῶ Κλημοις πάπα Ρῶμοις Mercati 1901: 240, *Je Climens, qui fui apostoiles de Rome* Veselovskij 1875: 333, *Sanctus clemens then fierdhe pawe i rom* Nielsen 1963: 441). Undtagelsen er et middelnedertysk vidne i Hamburg-håndskriftet Petri 30b (hvorom Brandis & Maehler 1967: 66 ff.); det har *paues clemens van rome* (fol. 29r), hvis *van rome* både kan referere til *clemens* og til *paues* (*clemens*);

2) fordi det giver en specifik kildehenvisning der ikke er helt ved siden af. Klemens siger om sit fund af fastebudskabet: *Inueni in canonibus apostolorum, quod Dominus dixit ad beatum Petrum magistrum meum de duodecim diebus ueneris, in quibus omnes christiani [...] ieiunare debent*, og *Canones Apostolorum* samt tvillingskriftet *Constitutiones Apostolorum* er vitterlig apokryfer der ifølge eget udsagn stammer fra apostlene, af traditionen har været tillagt Klemens (som redaktør), efter alt at dømme dog med urette, og indeholder omtale af stationsfasten, d.v.s. faste på bestemte ugedage (onsdage og fredage) da kristne i særlig grad skulle være på deres post (*statio*) (jf. bl.a. v. Funk 1884, v. Drey 1884, Heusser 1886). Bortset fra et par sene og folkesproglige vidner der har en tilsvarende formulering (*Canones Apostolorum* i de tyske bondepraktika trykt i Augsburg 1508, jf. Hellmann 1896 u.s., og i *apostola skipilsom* i et fornsvensk vidne i Uppsalahåndskriftet C 213, jf. Geete 1900: 292), er kildeangivelsen ellers anderledes upræcis, for så vidt som

den overhovedet optræder: *Apostlenes Gerninger*, hvor der vel at mærke ikke gives nogen instruks om faste, *apostlenes bog, de guddommelige skrifter* og lign., alt let forståeligt som mulige udspringer af *Canones Apostolorum* (jf. bl.a. ἐκ θεῶν γραφῶν Mercati 1901: 240, *negli atti degli apostoli* Amati 1866: 5, *in der apostolen boke* Lüneburg Theol. 2° 83 (hvorom Fischer 1972: 159 ff.) fol. 190v, *i appostel gemyngher oc bøgher* Kroon et al. 1993: 106).

Man kan naturligvis ikke udelukke at disse træk skyldes en forholdsvis veluddannet persons forbedringsforsøg og altså er sekundære ("en forholdsvis veluddannet persons forbedringsforsøg" er netop hvad der ndf. vil blive hævdet om fredagsteksten i A 58); men det virker trods alt mindre sandsynligt at nogen latiner med kirkehistorisk indsigt skulle have fundet en naiv tekst fra den religiøse subkulturs overdrev omarbejdselsværdig, end at et fingeret åbent brev, hvis forfatter sikkert gerne har villet forsyne sit produkt med et skær af autenticitet, i tidens løb har mistet sine mere esoteriske indslag (om Vat. lat.-tekstens karakter af fiktion Mercati 1901: 80).

Som det af de kendte latinske tekstvidner der står A 58-vidnet nærmest, er Vat. lat.-teksten trykt i bilag 2 ndf. Hvis den virkelige skulle repræsentere oversættelsesforlægget, er så meget sikkert: sproget i oversættelsen kan ikke have sit særpræg af den grund som Johannes Bureus gav da han karakteriserede Buddes Suso-oversættelse som "den wärsta Svenska som finnes skal": "quia verbalis sepe translatio" (her citeret efter Laurén 1972: 13 f.).

Imidlertid rummer A 58-teksten træk der ikke kendes fra latinen, men nok fra andre dele af traditionen, nordligere og rent folkesproglige, hvilket taler imod at oversættelsesgrundlaget faktisk skulle have været (kun) latinsk. Det drejer sig vel at mærke ikke om træk der viser hen til et enkelt muligt direkte forlæg, men om træk med spredte paralleller.

Det mest iøjnefaldende blandt disse træk er belønningsserien i A 58.

Der udloves mange slags belønninger rundt omkring i overleveringen, i al fald i den klementinske gren, som interessen her er samlet om. Mest rimeligt (autentisk ?) virker Vat. lat.-vidnets løfte om at den fastendes sjæl i dødsstunden vil blive mødt og opvartet af engle; for det alluderer til den analoge episode i Jesu efterfølgelsesværdige liv, da han havde holdt stand mod djævelens fristelser, skønt udpint efter fyrre døgn faste i ørkenen (Matt 4,11). I Vat. lat. siges om den tappert fastende at *in exitu anime sue accedent angeli et ministrabunt ei*, og i

Vulgata tilsvarende om den af fristeren forladte Jesus: *ecce angeli accesserunt, et ministrabant ei.*

Dette løfte går igen i mere eller mindre udsporet og udbroderet form i stort set alle de tekstvidner der omtaler lønnen for at holde fredagsfaste; men det suppleres navnlig i nordligere vidner med andre løfter, enten sådan at der foruden hovedbelønningen udloves specialbelønninger for fredagsfaste i et nærmere angivet åremål (jf. fx Geete 1900: 292), eller sådan at belønningen 'sjælens frelse (ved englehjælp)' indrangeres i en hel belønningsserie (fx Reiterer 1905: 96–97), der nogle steder kun gælder fredagsfaste i tolv år (fx Nielsen 1963: 441). Efterhånden kommer sjælfrelsemotivet til at fortone sig noget, fordi der også stilles verdslige begunstigelser i udsigt, formentlig stik imod selve fasteideen. I så henseende hører A 58-vidnet til de mest rundhændede i traditionen.

Der kendes ikke nogen nøjagtig parallel til dets firleddede belønningsserie; men et engelsk (Lenihan 1868: 330) og to nytyske vidner (Reiterer 1905: 96–97 og 1907: 449–450) — alle af uvis, men tilsyneladende relativt sen dato — har bestanddele, ligeledes nummererede, der i høj grad ligner A 58' to første belønninger. A 58' løn nr. 1 — *Then førstæ lønen ær At hon [d.v.s. ethvert menneske som overholder fredagsfasten] scal faa ok hafwa ympnit godz ok æghædela til skelligit liffuene swa lenge hon liffwer* (l. 11–12) — svarer til helligåndsgave (sic) 3 i de to tyske tekster (*die dritte Gab ist, dass er in keine grosse Armut kommen kann* Reiterer 1905: 97 resp. *3tens dass er in keine Armuth kommen wird* [..] Reiterer 1907: 449). Løn nr. 2 — [..] *at hon alder scal døø aff pestilencia eller braadh dødh, vtan scal faa fore syna vtferdh gudz verdoga lichame, helga øyelse ok alla helge kirkenne sacramenta* (l. 13–15) — svarer til den første gift i den engelske tekst — *First, he shall not die a sudden death, nor he shall not die without the holy rites of the church* (Lenihan 1868: 330), helligåndsgaverne 2 og 1 i den ene tyske tekst — *Die erste Gab ist, dass er ohne hochwürdigem Sakrament nicht verschieden mag; die zweite Gab ist, dass er in keinen bösen Tod nicht sterben werde* (Reiterer 1905: 97) — og helligåndsgaverne 1 og 4 i den anden — *1tens dass er keines bösen Todes sterben wird* [..] *4tens dass er ohne das hochwürdigste Sakrament nicht sterben wird* (Reiterer 1907: 449). Løn nr. 3 i A 58 — [..] *At hon ther medher fortienæ ma jnnerligaste gudz hyllist ok venscapp ok bewara hona fore alla verldzliga skam ok obrygdilse* (l. 16–17) — har knap nogen modsvarighed i den øvrige overlevering, nærmest kommer måske det generelle løfte *Swer siu* [d.v.s. fastedagene] *vastet ze brot und wazzer, der chumt nimmer in chain not, im helf got dar auz*

(Veselovskij 1875: 330) i et middelhøjtysk vidne. Løn nr. 4 derimod — [...] *At gud vill henne gifwa eeth wthmerkt sæthe j blandh alla syna wth valda vener j hymmerikis rike* (l. 18–19) — må være identisk med den gennemgående saligheds- eller Paradisbelønning, blot uden det karakteristiske moment 'englehjælp', men til gengæld øjensynlig udsat for Jöns Buddes snakkesalighed; hertil findes paralleller, skønt ikke særlig nærliggende, flere steder i overleveringen, jf. [...] *in paradiso n'andrà alla sua fine* Amati 1866: 6, [...] *lanima sua sia portata in paradiso* i det ovennævnte Firenze-håndskrift, [...] *dass die Seel von seinem Leib genommen und in die ewige Freud geführet werde* Reiterer 1905: 97 og [...] *dass sie [d.v.s. die seligste Mutter Gottes mit allen Heiligen] seine Seele in das ewige Leben führen wird* Reiterer 1907: 449.

Da lignende nummererede belønninger sikkert går igen i mangfoldige folketrosprægede tekster (jf. først og fremmest Szövérfy 1958: 4 f.), er det selvfølgelig muligt at belønningerne i A 58 er hentet fra andre kilder end fastedagstekstens egen overlevering; men når der nu findes paralleller i den, er det også mest sandsynligt at de er kommet derfra til A 58.

For afhængighed af folkesprogstraditionen taler endnu nogle træk. De er ikke i sig selv så signifikante som belønningerne; men sammen med dem og hinanden er de nok egnede til at gøre hypotesen om et latinsk (eneste) forlæg tvivlsom. Blandt de vigtigste skal disse fremhæves, i den rækkefølge hvori de optræder i teksten:

1) epitetet *gylden* brugt om fastefredagene, der i øvrigt også bærer andre epiteter: Firenze-håndskriftet kalder dem *li .xij. venardi generali* (fol. 164r), hvad vist bedst kan oversættes 'de tolv hovedfredage', det middelhøjtyske omtaler dem som de tolv udvalgte eller udmærkede fredage (*aus genommen* Veselovskij 1875: 330), Augsburg-trykket af 1508 som de tolv gode fredage (*Von den .xii. gueten Freytagen* Hellmann 1896 u.s.) og hele fem vidner som de tolv gyldne do. Foruden A 58 er det det engelske (*The Golden Fridays of the Year* [...] *Whosoever fasteth on the Golden Fridays* [...] Lenihan 1868: 330), tre tyske (*Erklärung der hlg. zwölf goldenen Freitag* [...], *so hat Christus der Herr selbst die zwölf goldenen Freitage gesetzt* Reiterer 1905: 96, *hir volghet na de nuttegheyt vnde be dudinghe der xij ghuldenen vrigdaghe* Hamburg Petri 30 b fol. 29r, *Nota van den guldenen vrigdaghen* Lüneburg Theol. 2° 83 fol. 190v) og et gammeldansk (*her vpp regneß the xii gyldhen fredaghen* Simonsen & Nordentoft 1970: 238). Når man kan drage trækets signifikans i tvivl, skyldes det at *de tolv gyldne fredage* muligvis har været det navn hvorunder teksten var

alment kendt (om brugen af adjektivet *gylden* i den folkeligere ende af den middelalderlige andagtslitteratur jf. Szövérfy 1958: 13 f.).

2) fravær af bemærkningen om at Klemens har beredt sine medmenesker evigt liv. Foruden i Vat. lat. 3838 ([...] *parau i vobis uitam eternam*) findes den alt i alt kun tre steder i overleveringen, så vidt denne nu er kendt (*Ich wil eüch machen ewigs leben* Hellmann 1896 u.s., *jch wil machen ekynnenn* [sic] *wech tzo dem ewigen leuen* Darmstadt Hs 968 fol. 305r og *Clemens* [...] *han rädh oss eth ewärdeligith liffwerne* Geete 1900: 292). Hvad der især gør signifikansen tvivlsom, er ytringens provokerende karakter. Skrivere og oversættere kan tænkes at have udeladt den uafhængigt af hinanden, som den åbenlyse overtrædelse af den gode kristelige dyd *modestia* den jo er. Hos udgiveren af Vat. lat. 3838, den senere kardinal Giovanni Mercati, kender forargelsen ingen grænser: "Con temerità od inabilità intollerabile il falso Clemente, in vece d'una salutatione o d'altro, dice tondo tondo, quasi fosse Dio: *parau i vobis vitam eternam*" (1901: 80).

3) omtalen af Klemens' kilde som *Sancti petri bøker ok lærdom* (I. 7). Paralleller hertil er vel udtryk som [...] *dem buch das da haissett Canones Apostolorum* (Hellmann 1896 u.s.), [...] *der Apostel boeche* (Darmstadt Hs 968 fol. 305r), [...] *der apostolen boke* (Lüneburg Theol. 2° 83 fol. 190v) og [...] *apostel gernyngher oc bøgher* (Kroon et al. 1993: 106). Bortset fra at paralleliteten ikke er særlig fremtrædende, kunne den tænkes at være tilfældig for så vidt som det muligt oprindelige *Canones Apostolorum* jo sikkert er oplagt offer for banalisering, jf. ovf.; men ordvalget *bog/bøger*, hvortil *lærdom* i A 58 sikkert blot skal forstås som en dublering, jf. ndf., er næppe det mest nærliggende og i al fald ikke det eneste mulige banaliseringsresultat (jf. ovf. om *Apostlenes Gerninger*), derfor næppe heller helt uden signifikans.

4) fravær af oplysningen om fastens varighed (jf. latinens *usque ad uesperas*). Den savnes i mange tekstvidner, bl.a. det engelske (Lenihan 1868: 330), det middelhøjtytske (Veselovskij 1875: 330), det i Augsburgstrykket (Hellmann 1896 u.s.), det i håndskriftet Darmstadt Hs 968 (fol. 305r) og de to af Reiterer udgivne nytyske (1905: 96 og 1907: 449). Den kan også siges at være undværlig for så vidt som fastevarigheden dels formentlig har ligget implicit i ordet *faste* (jf. Andrén 1959: 183 om forholdet i fornsvensk), dels vel været nogenlunde alment kendt. Dette træk har altså meget ringe beviskraft; når det overhovedet næv-

nes, skyldes det at det er fælles for en lille gruppe tekstvidner, hvori blandt A 58, som også har enkelte andre træk tilfælles og altså måske udgår fra en fælles hyparketype. Det må dog generelt siges at være en delikat sag at ræsonnere stemmatisk over for så dynamisk eller livlig en overlevering som fredagstekstens (om termen dynamisk Andersson 1993: 16 ff., livlig Rubow 1938: 102).

Trods visse usikkerhedsmomenter turde det hermed være sandsynliggjort at den fredagstekst eller den kollektion af fredagstekster der dannede udgangspunkt for bearbejdelsen i A 58, snarere har været (nordligere) folkesproglig end latinsk — i det mindste at den (nordligere) folkesproglige tradition har været bearbejderen bekendt. Man kan desværre kun gisne om hvilken (folke)sprogform den har været ham bekendt i. Mange af paralleltrækkene befinder sig i (høj)tyske tekster, og kulturudvekslingen mellem omverdenen og Sverige og Finland gik gerne over tysk område i senmiddelalderen. Derfor vil tysk være et rimeligt gæt, hvilket i øvrigt ikke udelukker Jöns Budde som bearbejder (jf. bl.a. Laurén 1972: 13) (om det enkeltstående latinske indslag *et vnum adoravit* ndf. pass.).

Det er med velberåd hu at der ovf. er talt om bearbejdelse og bearbejder, ikke bare oversættelse og oversætter; for hvor grundigt man end støver rundt i krogene af den kendte fredagstekstradition, så finder man højst dækning dér for ca. halvdelen af hvad der står i A 58' fredagstekst. Det spørgsmål som herefter står til overvejelse, er hvad resten er for stof og hvor det er kommet fra.

At Jöns Budde interfererede med sit oversættelsesgrundlag, er først og fremmest påvist for én teksts vedkommende, oversættelsen af Mechtild von Hackeborns *Liber specialis gratiæ*, der er emne for Christer Lauréns doktorafhandling (1972). Christer Laurén har desuden undersøgt oversætterens friheder i fru Karin-teksten i A 58, med omtrent samme resultat (1973: 47–54, 69 f.).

Nogle af Mechtild-oversættelsens — mere eller mindre markante — Budde-træk genfinder man i fastedagsteksten i A 58.

Blandt de tillæg med speciel tilknytning til prædikestilen som Christer Laurén har fundet karakteristiske for Mechtild-oversættelsen (1972: 72 ff.), synes der i al fald at være en mulig modsvarighed til typen 'citerat (med påfølgende oversættelse)' (jf. Laurén 1972: 76 ff.): *et vnum adoravit Ok dyrkædhe all enan* (l. 37–38) (om citatets proveniens nærmere ndf.). Både Christer Laurén (1972: 76 ff.) og Lars Wollin (1981: 38)

har fremhævet brugen af latinsk citat (plus oversættelse) som særlig yndet af Budde. Christer Laurén har desuden påvist at den både optræder i de oversatte og i de frit tilføjede passager i Mechtild-oversættelsen, og at den har sine stort set eneste paralleller i postillerne — og det sikkert i betydelig videre omfang end de af Klemming og/eller Geete 1880, 1893 og 1905–1906 udgivne samlinger lader ane; for her er de latinske citater som bekendt udeladt “såsom för oss aff ingen nytta” (Klemming 1880: 304). Når ordene *et vnum adorauit* ikke er forsynet med kildehenvisning som tilsvarende oftest er det i Mechtild-oversættelsen (jf. Laurén 1972: 76 ff.), kunne det bl.a. tænkes at bero på at strukturen i fredagsteksten sætter grænser for vidtløftigheden.

Et par af de Budde-træk i Mechtild-oversættelsen som ifølge Christer Laurén (1972: 105 ff.) er uden speciel tilknytning til prædikestilen, genfindes tilsyneladende også i fastedagsteksten. Det er dog træk der til dels minder om de forskellige typer sproglig ekspansion som Roger Andersson har observeret i det sekundære lag østnordiske postiller af den såkaldte ß-redaktion, og som han regner for populariserende (1993: 111 ff.), altså træk der i al fald ikke er utypiske for prædikestilen:

1) den hyppige brug af adjektivet *hellig* (især) lagt til ord der betegner foretelser med direkte eller indirekte forbindelse med guddommen (jf. Laurén 1972: 108 f.): *alla helge kirkenne sacramenta* (l. 14–15), *helga prophetanom helyas* (l. 22), *helga berghet oreb* (l. 23), *helge propheten jeremias* (l. 25) etc.; karakteristisk er formentlig også adjektivbrugen i forbindelser som *myns kereste mestæres [...] bøker* (l. 6–7), *medh [...] jinnerliga ødhmyukt* (l. 9–10), *gudz verdoga lichame* (l. 14), *jinnerligaste gudz hyllist* (l. 16–17) og *thet menlösæ lambet jhesum christum* (l. 29) (jf. Laurén 1972: 110 f.).

2) brug af glosserende tillæg og af forklaringer i anden form, herunder sammenligninger (jf. Laurén 1972: 113 ff., 119 ff.): *Then fyerde ær næst fore vaars herres opferdh til hymbla som kallas Ascensionis* (l. 30–31), *Then fempte ær fore penthecostes som kallas pingxdagha høgtidh* (l. 33), (*[...] nar han saagh tre men gonga fram om sik ther han sath et vnum adorauit Ok dyrkædhe all enan*) *Som ok vi dyrkom enfaldogan gud fader ok son ok then helga j trøm personis* (l. 37–39), *swa som gullet owergar allan malm* (*Swa ouerga thenna xij friedaga alla andra*) (l. 2–3).

3) brug af med (interpretatorisk) *åller* og især *oc* forbundne tautologier (jf. Laurén 1972: 133 ff.): *pestilencia eller braadh dødh* (l. 13), *funnet ok*

understondet (l. 6), *mestæres ok døpefaders* (l. 6–7), *bøker ok lærdom* (l. 7), jf. ovf., etc. etc.

I lyset af Mechtild-parallellerne er det nærliggende at tilskrive Jöns Budde disse indslag i fastedagsteksten i A 58.

De nævnte indslag er imidlertid at regne for rene krusninger på overfladen i forhold til tekstens mest iøjnefaldende særstof, der synes at være uden Mechtild-parallel. Det skal omtales her under betegnelsen det typologiske stof.

Ligesom i den ovennævnte elefterianske traditionsgren er hvert led i opregningen af fastedage forsynet med oplysning om at en bestemt begivenhed skulle have fundet sted den pågældende fredag; men bortset fra korsfæstelsen på langfredag, som jo dels er selvindlysende, dels overtallig i A 58, er begivenhederne vidt forskellige de to steder. I den elefterianske tradition er de som sagt overvejende negative og normalt uden gennemskuelig sammenhæng med fastedagens placering i kirkeåret. I A 58 har de derimod en særdeles sindrigt udtænkt sådan, og der skal de formentlig forstås rent positivt. De danner (bortset fra korsfæstelsen) en slags typologiske paralleller til, eller er præfigurationer af, de begivenheder som kirken fejrer på de helligdage hvorefter fasten bestemmes (om typologi se fx Bläser 1965, Lausberg 1990 § 901).

I godt halvdelen af tilfældene finder man umiddelbart forståelige, regulære typologiske paralleller i A 58-teksten:

fastedagen forud for Mariæ bebudelse (2. fredag) siges at være den dag da profeten Jeremias blev dannet og helliget i moders liv (jf. Jer 1,5);

langfredag (3. fredag) siges at være den dag da Abraham ofrede Isak (jf. 1 Mos 22,9 ff.);

fastedagen forud for helligtrefoldighedsfest (6. fredag) siges at være den da Herren sammen med to engle åbenbarede sig for Abraham i teltdøren (jf. 1 Mos 18,2 ff.);

fredagen før (den første pave) Peters (og Pauls) dag (8. fredag) siges at være dagen da (Israels første ypperstepræst) Aron blev indsat i sit embede (jf. 3 Mos 8,1 ff.);

fredagen før Marias fødselsdag (9. fredag) skulle være dagen for blomstringen af Arons stav (jf. 4 Mos 17,23; om Arons stav som et velkendt gammelt Mariasymbol bl.a. Dahlby 1985 § 82);

fredagen før Mikkelsdag (10. fredag) — festdagen for ærkeengelen Mikael, der ifølge Det Nye Testamente går i åben og sejrrig konfrontation med djævel og drage (jf. Jud 9 og Åb 12,7 ff.) — siges at være dagen da ærkeengelen Rafael løste Sara *aff diefulskapet*, d.v.s. den gang da Rafael fik lempet Sara og Tobias frelst gennem bryllupsnatten, efter at hendes syv første mænd i samme situation var blevet ombragt af en ond ånd, alt ifølge den populære gammeltestamentlige apokryf Tobits bog (hvorom bl.a. Asmussen 1970);

fredag i tamperdagene før jul (11. fredag) skulle være den da Gud åbenbarede sig for Moses i den brændende busk (jf. 2 Mos 3,2 ff.; om den brændende tornebusk som symbol for Jesu fødsel bl.a. Dahlby 1985 § 32).

I et par tilfælde synes fantasien at være sluppet op, for så vidt som paralleliseringen holdes inden for Det Nye Testaments horisont og altså ikke kan kaldes egentlig typologisk: fastedagene før Kristi himmelfart og pinse (henholdsvis 4. og 5. fredag) omtales kun som udmærkede ved at Jesus på dem forudsagde henholdsvis sin himmelfart (jf. Joh 20,17) og pinseunderet (jf. ApG 1,5 ff. og Luk 24,48 f.). "Profeten" Enoks optagelse i himmelen, der her noget gådefuldt er henlagt til fredagen forud for Johannes Døbers dag (7. fredag), havde ellers været passende typos på himmelfarten, skulle man tro (jf. bl.a. Dahlby 1985 § 371q om typologisk brug af Enoks optagelse i *Biblia Pauperum*). Men sidestillingen af Enok og Johannes er nok alligevel fuldt tilsigtet og tituleringen af Enok næppe blot et udslag af den fra postillerne kendte tilbøjelighed til at smykke enhver påberåbt bibelsk autoritet med profetnavn (jf. Ejder 1976: 186 f.). I Judas' Brev, der antagelig også indeholder nøglen (eller en af nøglerne) til sidestillingen af Mikael og Rafael (jf. ovf.), viser det sig at urfaderen Enok citeres for forudsigelser og straffeord af ganske samme art som Johannes Døbers velkendte i ørkenen (jf. Jud 14 f. og (bl.a.) Matt 3,7 ff.). Når det lidt vildledende er Enoks optagelse der nævnes i teksten, behøver forklaringen ikke at være anden end at optagelsen er den eneste begivenhed Det Gamle Testamente meddeler fra hans tid (1 Mos 5,24), og altså nødvendigvis den eneste hvorved Gud kunne vise ham sin særlige gunst (jf. videre ndf.).

Mens synkronismen fredag før Johannes Døbers dag — Enoks optagelse altså ved nærmere eftersyn næppe er en fejl, så må der med sikkerhed være noget galt med tekstens første og sidste synkronisme. 1.

og 12. fredag er ikke alene anbragt på tidspunkter som falder uden for det klare mønster i andre tekster, nemlig henholdsvis på tamperdag i advent mod tamperfredag (ell. lign.) i fasten og på fredag før Peters fængsel (1/8) mod normalt fredag før jul. De er også anbragt sådan at der kommer kronologisk kludder i tekstens egen fredagsrække, idet tamperdag i advent også er angivet som 11. fastedag, og den angivne 12. fastedag kalendermæssigt ligger imellem den 8. og 9. fredag (henholdsvis fredag før Peter og Pauls dag, 29/6, og fredag før Marias fødselsdag, 8/9). Endelig er de to dage synkroniseret med begivenheder der har særdeles uklar affinitet til de angivne tidspunkter: dels nedsendelsen, ved englelig mellemkomst, af vand og brød fra himmelen til profeten Elias, så han kunne vandre fyre dage og fyre nætter i ørkenen (1 Kong 19,5 ff.), dels Salomons dom (i striden mellem de to synderinder, 1 Kong 3).

Da beretningen om Jesu fyre dage og nætters vandring i ørkenen hører kvadragesimalfasten til, er det nærliggende at tro at der i det første tilfælde kan være sket sammenblanding af faste og advent, måske fordi bearbejderen/afskriveren automatisk er begyndt med begyndelsen af kirkeåret i stedet for med begyndelsen af det gamle romerske kalenderår (med nytår til marts, altså i fastetiden); det er tydeligvis det sidste der oprindeligt danner rygrad i fredagsremsen (jf. Frederiksen u. udg.). I øvrigt er det måske ingen tilfældighed at en i flere østnordiske postiller optrædende prædiken til 4. søndag i advent faktisk omtaler historien om Elias' overlevelse i ørkenen (jf. nærmere ndf.). — Fejlen i det sidste tilfælde er betydelig sværere at udrede. Et forslag er forveksling af Peters stol (18/1 eller 22/2) med Peters fængsel, idet Salomons trone, der vel også var det sæde hvorfra han afsagde sine domme incl. dommen par excellence, kunne tænkes at være tolket som gammeltestamentlig modsvarighed til den pontifikale stol (der er forbundet med dømmende myndighed, jf. bl.a. Dahlby 1985 § 125). — Med disse forklaringsforslag opstår der ganske vist mulighed for sammenfald af sidste fredag (før 22/2) og første fredag (fredag før første søndag i fasten, der kan falde fra og med 14/2). Fakultativt sammenfald af fastedage er imidlertid mangfoldigt repræsenteret i teksttraditionen (jf. Frederiksen u. udg.); så det er i al fald ikke nødvendigt at forkaste forslagene af den grund.

Mens den første af de påviste inadvartenser måske blot kunne være udtryk for bearbejderens intentionsspaltning, gør den sidste det svært at regne fredagsteksten i A 58 for en originalbearbejdelse. Er Jöns Budde bearbejderen, har han altså sandsynligvis her skrevet af efter et

forlæg der direkte eller indirekte går tilbage til ham selv; men det er vel heller ikke utænkeligt, så meget mindre som man har haft grund til en tilsvarende formodning om andet stof i Jöns Buddes bok (jf. især Noreen 1944: 6 m. henvisn. til Hultman 1895: XV).

Modsæt synkronismerne i den elefterianske tradition kommer synkronismerne i A 58-teksten ikke som lyn fra en klar himmel, men er omhyggeligt indvarslet. Varslet ligger gemt i den for teksten specifikke forklaring af epitetet *gylden* (l. 2-4): fredagene kaldes gyldne fordi de overgår alle andre fredage om året p.gr.a. de *størstæ verdogheter*, '(den) meget store hæder og ære' (jf. Söderwall 1884-1918 s.v. *värdoghet*), som Gud har bevist verden på dem, ligesom guldet overgår alt (andet) malm, d.v.s. metal. For hvad er fredagsremsens typologiske begivenheder andet end meget store hædersbevisninger fra Gud til verden? Den guddommelige medvirken fremgår i næsten alle tilfælde direkte (fx *tha openbaradhe sik gud moysi j brinmande buskan* l. 49-50) eller indirekte (fx *tha løste raphael engelen* [selvsagt sendt af Gud, jf. Holm-Nielsen et al. 1970: 84] *saram aff diefulskapet* l. 47-48), og hvor den ikke gør det — fx i omtalen af Arons indvielse til yppersteprest og af Salomons dom —, der har den solid bibelsk hjemmel, jf. 3 Mos 8,1 ff. og 1 Kong 3,5 ff.; 28.

I en af Jöns Buddes frihåndstilføjelser til Mechtild-oversættelsen bruges også en sammenligning med guld: [...] *mz kärlekenom hwilkin dyrast är j dygdhomen som gullit j malmenom* (her citeret efter Laurén 1972: 120). At en tilsvarende altså findes indvævet i det typologiske stof i fastedagsteksten i A 58, taler ikke ligefrem imod at Jöns Budde skulle være stoffets ophavsmand, men næppe heller afgørende for. Dertil er sammenligningen for banal. Ifølge Söderwall (1884-1918 s.v. *malmber*) er den også belagt andetsteds i den fornsvenske litteratur, ganske vist i en tekst fra Buddes eget miljø, en Birgitta-åbenbaring: *mällan al the thingh som iak skapadhe äru min ordh* [...] *wärdogast swa som gul owir alla malma* (her citeret efter Söderwall loc. cit.).

Til gengæld taler det utvetydigt for Jöns Buddes paternitet at A 58' typologiske stof står i nært slægtskab med den østnordiske prædikenkultur.

Typologisk skriftudlægning var én side af middelalderprædikenens firfoldige skriftudlægning (jf. især Riising 1969: 87 ff.) og dukker også jævnlig op i det middelalderlige østnordiske prædikenmateriale, for langt største delens vedkommende af formodet birgittinsk herkomst (jf. Andersson 1993: 24-25, 148 ff.). Det kan man bl.a. overbevise sig om v.h.j.a. det fremragende arbejdsredskab som Bertil Ejder har stillet

til forskningens rådighed med sin katalog over det bibelske materiale i de østnordiske postiller på folkesprog (1976).

Af fastedagstekstens bibelske paralleller finder man i al fald to typologisk brugt i det østnordiske postilmateriale — for så vidt som parallellerne er rigtigt identificeret ovf. I ét af afsnittene (H, uden sikkert påvist birgittinsk proveniens) i den formentlig gammeldanske postil i Uppsala-håndskriftet C 56 (jf. Andersson 1993: 24–25, 148–174, især 173) paralleliseres Jer 1,5 — Herrens ord om at han kendte Jeremias før han dannede ham i moders liv, og at han helligede ham før han kom ud derfra — med Lukasevangeliets beretning (1,1 ff.) om engelens forudsigtelse af Johannes Døbers fødsel (jf. Klemming 1893: 418 f.). I fredagsteksten i A 58 alluderes der som nævnt til Jeremias-stedet i forbindelse med en anden englelig fødselbebudelse, Gabriels til Maria om Jesu fødsel.

Den anden postilparallelisering, også i C 56 (i et afsnit, C, uden sikkert påvist birgittinsk proveniens, jf. Andersson 1993: 24–25, 148–174, især 173), er derimod af samme art som den fredagsteksten foretager: sidestilling af treenigheden med de tre mænd (Herren og to engle) der viste sig for Abraham i teltdøren (1 Mos 18,2), jf. Klemming 1893: 141: *Genesis sigher at thre unge män geste abraham hemma oc han fiöl them til foda oc badh til een sannan gudh, the thre men haffua at thydha fadher oc son oc then häli and thre j nampn oc een sanner gudh* og A 58 l. 35–39: *Then siette ær fore helgasta trefaldoghetz dagh tha openbaradhes helga patriarchanom habrae thes helgaste trefaldoghetzsens, eenheet ok trefaldoghet, nar han saagh tre men gonga fram om sik ther han sath et vnum adorauit Ok dyrkædhe all enan Som ok vi dyrkom enfaldogan gud fader ok son ok then helga j trøm personis.*

Dette sidste eksempel, hvor A 58-bearbejderen jo nær fortaber sig i ren prædikeiver, er bemærkelsesværdigt ved ikke alene at indicere åndeligt slægtskab mellem fredagstekst og postil, men muligvis også genetisk. Postillens og fredagstekstens enstemmige påstand om at Abraham kun tilbad én, viser sig nemlig at være uden hjemmel i Vulgata, jf. Gn 18,2: *Cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum. Quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, et adoravit in terram.*

Endnu en tilsyneladende frihed som fredagsteksten og postillitteraturen er fælles om, ligger i omtalen af det brød hvormed Elias klarede sig fyrrer døgn i ørkenen ifølge 1 Kong 19,5 ff.

Stedet er ganske vist ikke typologisk udnyttet i postillerne, sådan som i fastedagsteksten; men der alluderes til det et par gange i anden

sammenhæng, og hvor det gøres, kaldes brødet *askeblandet* ligesom i A 58 (l. 22). I de utvivlsomt indbyrdes beslægtede prædikener til 4. søndag i advent i henholdsvis AM 787 4to, Uppsala C 56, del A og GkS 1390 4to — postiller/postildele der alle tilhører den såkaldte α -tradition (Andersson 1993: 24, 150) med veldokumenteret birgittinsk proveniens (Andersson 1993: 153) — tales således *Vm heliam hulkin som aat asko blandat brödh ok drak vatn oc fastadhe fyratighi dagha swa at han änkte aat, teknas atirhald aff math ok dryk [...] (Klemming 1879: 23; dette sted henvises der ikke til hos Ejder 1976, men derimod hos Söderwall 1884–1918 s.v. asko blandadher) / Helias han aat asko blandat brödh, oc gik xl dagha oc nättir vdan mat, Mz hwilkom som teknas aderhald [...] (Klemming 1893: 26) / [...] Helyam hwilken som aat askablandæt brödh ok drak watn ok fastadhe firitighe daghæ, swa at han ængtæ aat, thet teknær aterhald aff mat ok dryk [...] (Brandt 1865: 24). I prædikenen til 25. søndag efter trinitatis i postillen i Uppsala C 35 — formentlig også med birgittinske rødder (jf. Andersson 1993: 173 m. henvisn.) — fortælles at Elias *waknade og sag sig vm kringh Ok fik see widh sit howud eth aska blandat brödh [...] ok [...] swa som scriffuat star han gik mädh täs brödzins starkhet ok mädh täs makt j xl daga ok xliiij nätter Ok aat täs j mällan jngen annan math til täs han kom til thät bärgit oräb som kallas gudz ägit bärg ok stader [...] (Klemming & Geete 1905–1906: 275).**

Vulgata (3 Rg 19,6) kalder derimod brødet *subcinericius*, hvilket betyder 'prepared under the ashes', specielt om brød 'baked under ashes' (jf. Lewis & Short 1969 s.v. *succinericius*). Fornsvensk *blanda* kan godt bruges i betydningen 'tillstålla, åstadkomma' (Söderwall 1884–1918 s.v.), men efter Söderwalls sparsomme eksempelmateriale at dømme udelukkende ved udvidet anvendelse af betydningen 'blande eller sammensætte (en drik ell. lign.)'. Så *askeblandet*, der kun synes kendt fra disse alt i alt fem steder i den østnordiske middelalderlitteratur (jf. Söderwall 1884–1918 *asko blandadher*, GO *askeblandeth*), må i al fald kaldes en højst særpræget gengivelse af *subcinericius*, om ikke en regulær fejl. Gammeldansk Bibel oversætter altid Vulgatas *subcinericius* med *askebaketh* (ifølge GO), og hvor de østnordiske postiller i øvrigt gengiver ordet, sker det med glosen *undiraskadher* (jf. henvisningerne under 2 Mos 12,39 hos Ejder 1976).

De påviste fælles friheder kan dårligt skyldes at fastedagsteksten i A 58 er afhængig af postilteksterne; for i begge tilfælde indeholder A 58 momenter af mere ordret overensstemmelse med Vulgata end postillerne gør. Fx stemmer A 58' *nar han saagh tre men gonga fram om sik*

(l. 37) lidt bedre end C 56' *thre wnge män geste abraham hemma* med *Cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres vires stantes prope eum. Quos cum vidisset* [...] Gen 18,2, og ordene [...] *ambulavit in fortitudine cibi illius quadraginta diebus et quadraginta noctibus usque ad montem Dei Horeb* 3 Rg 19,8 har lidt præcisere parallel i A 58' [...] *brødh medh hulkers størk han gik j xl dagha jn til helga berghet oreb* (l. 22–23) end i nogen af de ovf. citerede postilkontekster.

Forbindelsen mellem postillerne og fastedagsteksten synes altså at måtte tilskrives fælles kildebrug. I det første af de to tilfælde kunne kilden tænkes blot at være et alment udbredt homiletisk hjælpemiddel på latin (om de middelalderlige homiletiske hjælpemidler bl.a. Andersson 1993: 13 f. m. henvisn.), d.v.s. at forbindelsen mellem A 58 og postilpassagen (uden sikkert erkendt birgittinsk oprindelse) kan være særdeles fjern. En velkendt middelalderlig storleverandør af prædikestof, Petrus Comestors *Historia Scholastica*, har faktisk belæg for postillens og fastedagstekstens påstand om at kun én blev tilbedt da Abraham fik besøg i teltet: *Cumque elevasset oculos, vidit tres viros, et occurrens illis, unum ex eis adoravit* (PL 198: 1098C). Tolkningen er dog ikke den samme hos Petrus Comestor som i C 56 og A 58 — Comestor siges i øvrigt i det hele taget at have været forsigtig med typologisk udlægning (Astås 1987: 182) —, så han er måske ikke direkte kilde her. I de Bede-prædikener som det pågældende C 56-afsnit synes beslægtet med ifølge Roger Andersson (1993: 151 m. henvisn.), er der ingen hjælp at hente da de ikke dækker stedet.

Med det andet tilfælde, læsemåden *askeblandet*, kommer postillerne (alle formentlig birgittinske) og fredagsteksten betydelig tættere på hinanden, idet den indicerer at fælleskilden må have haft nordisk sprogform, in casu antagelig svensk p.gr.a. den birgittinske oprindelse. Det er svært at forestille sig at omtydningen til 'askeblandet' skulle have latinsk baggrund når den ikke er gået ud over roden *-ciner-* 'aske(-)' i *subcinericius*. En omtydning på hjemlig grund fra et *askebagt* ell. lign. til *askeblandet* er derimod én mulighed. En anden går vejen om ad middelnedertysk *ascherich*.

I den med hånd 3 skrevne del af glossaret i Ups. C 20, hvis tidligere og noget anderledes indrettede dele har været tilskrevet Jöns Budde, om end med tvivlsom ret, jf. bl.a. Wollin 1993, forklares opslagsordet *Subcinericius* som *panis sub cinere coctus*, og det oversættes til middelnedertysk *ascerikbrot* (Tjäder 1994: 45), med en afledning til substantivet *asche* 'aske' som førsteled, jf. Schiller & Lübben 1875–1881 "*ascher, ascherich*, adj. in od. auf Asche gebacken" (s.v.). En svensk-

sproget person der står over for forklaringen *ascerikbrot* — hvad enten den nu er opsøgt i Ups. C 20 eller et lignende hjælpemiddel — kunne nok tænkes at have analyseret *ascerik-* som sammensætning af substantivet *aske* og adjektivet fornsvensk *riker* 'rig', i betragtning af at der også stedvis oversættes fra latin til fornsvensk i hånd 3 af C 20, og fra *askerig(t brød)* til *askeblandet (brød)* er springet næppe langt.

Uanset hvordan man vil forklare omtydningen til *askeblandet* — og her er blot nævnt et par mere eller mindre rimelige muligheder —, taler sandsynligheden for at den først er indtrådt ved oversættelse til nordisk/svensk. Følgelig må man også antage en nordisk-/svensk-sproget fælleskilde for postiller og fastedagstekst, og da vel snarest et birgittinsk homiletisk hjælpemiddel (bibelkommentar eller sågar -oversættelse, leksikalsk ordnet opslagsværk, prædikensamling ell. lign.); indbyrdes uafhængig benyttelse af glossarforklaringen *ascerikbrot* er ikke sandsynlig, eftersom *ascerik-* jo på ingen måde nødvendiggør oversættelsen *askeblandet*, højst gør *askerig* nærliggende.

Når det hermed påviste slægtskab mellem A 58' typologiske stof og den østnordiske, herunder birgittinske, prædikenkultur klart peger mod Jöns Budde, skyldes det at hovedbestræbelsen bag hans frie traktering af Mechtild-teksten netop synes at være (birgittinsk-)homiletisk, og at ingen af hans oversætterkolleger har tilnærmet sig de fornsvenske postiller på samme måde eller i samme grad, jf. Laurén 1972 pass., især p. 154: "[tilnærmelsen til prædikestilen] är ett överraskande grepp av en översättare, och jag känner inte till någon annan fsv. översättare som går till väga på ett liknande sätt"; titelen på Christer Lauréns 1972-afhandling er sigende nok "Predikanten som översättare". Den homiletiske bestræbelse skal sikkert ses i lyset af den birgittinerbrødrene påhvilende forpligtelse til udadvendt virksomhed (jf. især Andersson 1993: 193–204 m. henvisn.), hvis den da ikke ligefrem er resultat af at Jöns Budde var præsteviet og altså prædikant i embeds medfør (jf. Laurén 1972: 103–105).

Om tilskyndelsen fra fredagstekstens egen tradition til at bringe stoffet har omfattet andet end epitetet *gylden*, er temmelig uvist. Forskellige former for synkronisering eller analogisering mellem faste-fredage og begivenheder ell. lign. kendes ganske vist andetstedsfra; men analogiseringerne er aldrig af samme art som A 58' (bortset fra korsfæstelsen), og de analogiseringer der ligner A 58' mest, optræder i den elefterianske tekstgren der kun er overleveret i slavisk og rumænsk progform (jf. Veselovskij 1875 og Gaster 1883: 388–392). Så nogen nærliggende inspirationskilde for Jöns Budde kan i al fald ikke ud-

peges. Hans tekst måtte i påkommende tilfælde nærmest forstås som en slags opbyggelig kontrafaktur, der antyder hele den kristne forløsningshistorie v.h.j.a. typologiske analogier.

Det resterende særstof i fredagsteksten i A 58 er ikke omfangsrigt: en bemærkning om mådehold i mad og drikke kilet ind mellem belønnings- og fastedagsopregningen, *Maatelliga æthit ok drukkit ær altid væll fastat Nota* (l. 19–20), og en afsluttende oplysning dels om at sankt Gregor pave har givet stort aflad til den der overholder fredagsfasten, dels om at den fastende også skal bede et vist antal pater noster og ave Maria hver fredag, *pa synom knæom stondandes* (l. 53–57). Med Gregor menes højst sandsynligt Gregor den Store, hvis navn ofte forbindes med afladsbevillinger (jf. bl.a. Szövérfy 1958: 24 ff. m. henvisn.).

Intet udelukker at dette for en nutidig betragtning noget dubiøse stof kan skyldes bearbejderen; han må jo have vidst hvad han gjorde da han kastede sig over en folketrospræget tekst og accepterede dens — også for en nutidig betragtning noget dubiøse — budskab.

Har fastedagstekstens øvrige tradition ikke afladsløfter, så har den dog stedvis opdukkende bønneinstrukser, især i tekstvidner nord for Alperne, fx det ovennævnte Hamburg Petri 30b, hvor der i fugen mellem fredagsteksten og en variant af teksten om pater noster for Jesu bloddråber (jf. ovf. p. 128) gives det råd at *wen du wilt eten so spreke xij pater noster vnde aue maria* (fol. 29v); jf. desuden Veselovskij 1875: 331, Lenihan 1868: 330, Darmstadt Hs 968 fol., fol. 306v, Reiterer 1905: 97, Nielsen 1963: 452. Så de sidste linjer er måske alligevel traditionsafhængige, i det mindste i den forstand at de kan være udløst af selve atmosfæren omkring denne dynamiske tekst (jf. ovf. p. 127, 134 m. henvisn. til Andersson 1993).

De formodninger om et folkesprogligt forlæg og om en hjemlig bearbejders — formentlig Jöns Buddes — vidtgående medforfatterskab til fastedagsteksten i A 58 som det er søgt at begrunde ovf., kunne synes at modsiges af syntaksens umiskendelige islæt af lærd latinstil, også i de partier der er regnet for bearbejderens egne bidrag. Herhen hører bl.a. brug af fornsvensk *hvilikin* som bestemt relativt pronomen (jf. bl.a. Lindblad 1943: 132–136): *Tolff gyllene friedagha æræ j Aareno hulke thy kallas gyllene* [...] (l. 2), *Aff hulkom Sanctus Clemens* [...] *Scrifuer* [...] (l. 4–5), [...] *Aska blandat brødh medh hulkers stork han gik j xl dagha* [...] (l. 22–23) etc. Endvidere brugen af præsens participium-konstruktion med futural betydning (jf. bl.a. Ahlberg 1942: 116 f.): *tha kungiorde*

herren jhesus synom apostolis ok discipulis at han opfarande var til sin helga fadher (l. 31–32), og en række meget sene placeringer af det finitte verbum, fx denne i en hovedsætning der fungerer som samordnet eftersætning (jf. Larsson 1931: 48 f.): (*pa then dagen offradhe helge patriarchen Habraam, ysaac syn son*) *Ok gud fader pa sama dagh offradhe sin eende son [...]* (l. 27–29).

Først og fremmest Carl Larssons og Märta Ahlbergs sammenlignende studier af Jöns Buddes latinske forlægstekster og hans oversættelser (1931 resp. 1942) har imidlertid til overmål godtgjort at Jöns Budde ikke holdt sig tilbage for at latinisere mod latinen, og at han altså sandsynligvis har været smittet af “den så att säga allmänna infektion, med vilken hans [d.v.s. oversætterens] latinkunskaper och ofta ringa stilistiska färdighet ständigt hota den svenska språkkänslan” (Larsson 1931: 49, jf. Ahlberg 1942: 191 f., 194, 221 f., jf. desuden Laurén 1973: 55–68). Intet er vel heller mere plausibelt, når den overlevering der forbindes med navnet Jöns Budde, i al fald hovedsagelig består af latinoversættelser og diplomer, d.v.s. tekster støbt over en helt igennem latinsk model. Carl Larsson (loc. cit.) nævner også (neder)tyisk påvirkning som mulig forklaring på Buddes ofte udskældte syntaks — der dog selvfølgelig bør forstås på sin egen tids præmisser, som fremhævet af O.F. Hultman og Lars Wollin i hver sin kronologiske ende af Budde-forskningen (1895: XVI resp. 1983: 160). Märta Ahlberg tilslutter sig Carl Larsson med den modifikation at svensk på Buddes tid var så alment tyskpåvirket at man næppe behøver at forudsætte mere direkte nedertysk indflydelse for at forklare germaniserende træk i sproget (1942: 114). Uanset påvirkningskilde er syntaksen i fredagsteksten altså ikke nødvendigvis et argument mod Buddes medfatterskab, så lidt som mod folkesprogligt forlæg.

Da det mildest talt ikke er enhver beskreven stump fra middelalderen der er overleveret, er det ikke sikkert at udseendet af forlægget for fastedagstekstformen i A 58 nogen sinde bliver kendt. Efter det ovenstående kan man dog nok gøre sig en lidt præcisere forestilling om dette forlæg end hvad der hidtil har været antaget, vist i rent forbigående: at det skulle være latinsk.

Skelettet må have været det samme som i alle kernetekster inden for den klementinske tradition: et løfte om frelse til gengæld for faste på tolv årlige fredage og en opregning af fredagene ledsaget af en autorisation i fire trin, yderst ude fra Jesus, dernæst fra apostelen par excellence, Peter, så et apostolsk skrift og endelig pave Klemens Romeren.

Fra fastedagstekstens overlevering genkendes nogle træk i A 58 som der kun er folkesprogligt belæg for, først og fremmest serien af supplerende belønninger. De gør det sandsynligt at bearbejderen har benyttet et — ikke nærmere definerbart — folkesprogligt forlæg, og intet forbyder at antage at han kun har benyttet et sådant (eller flere sådanne).

Måske har han selv suppleret med et par detaljer der ligger i forlængelse af traditionen. Først og fremmest har han dog indvævet et stof af ganske anden beskaffenhed end det anonyme, folketrosprægede traditionsstof. Supplementet er åndeligt nærbeslægtet med det østnordiske postilmateriale, og det indeholder i al fald én detalje (*askeblandet*) som synes at vidne om genetisk forbindelse til det birgittinske homiletiske miljø. Bearbejderens bestræbelse har således haft samme retning som Jöns Buddes i Mechtild-oversættelsen (i henhold til Laurén); nogle af de af Christer Laurén påviste Budde-træk genkendes ydermere herfra, som det mest signifikante trækket 'latincitat (plus oversættelse)'.¹

Som det skulle være fremgået, er resultatet af denne undersøgelse en støtte til den gamle hypotese om at Jöns Budde skulle have bearbejdet teksten om de tolv gyldne fredage i A 58. Men uanset bearbejderens navn, og hvad hans dybere mening end har været, så er det bemærkelsesværdige ved teksten vel først og fremmest dens vidnesbyrd om hvordan det i birgittinsk miljø har været fundet umagen værd at forvandle en kedsommelig anonym tekst med præg af det "volkskundliche" — Szövérflys term (1958) for tilsvarende stof i de danske bønnebøger — til et stykke betydelig pynteligere litteratur med prædikenpræg.

Korrekturnote: Efter afslutningen af dette arbejde er det dels lykkedes at finde frem til den p. 128 omtalte fredagstekst med begyndelsesordene *Clemens episcopus servorum Dei Romanorum dixit quod invenerat in actibus* (Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Palatino 763 fol. 160v), dels at finde endnu en latinsk fredagstekst (Alba Iulia (Rumænien), Bibliotheca Batthyanyana R II 64 fol. 392v, inc. *Ego papa Clemens doceo vos acquiri vitam eternam*). Disse fund giver ikke anledning til modifikation af konklusionerne ovf.: at teksten i A 58 har flere ligheder med andre folkesproglige tekstvidner end med latinske sådanne, og at den har en særegen islæt af birgittinsk prædikenkultur. For så vidt som de latinske vidner viser sig at være lige så indbyrdes forskelligartede som de folkesproglige, antyder fundene dog at distinktionen mellem folkesprog og latin er kunstig i denne sammenhæng.

Benyttede håndskrifter:

Biblioteca Palatina (nu: Biblioteca nazionale centrale), Firenze: cod. XIX, ord. II, cl.I.

Hessische Landes- und Hochschulbibliothek Darmstadt: Hs 968 fol.

Ratsbücherei der Stadt Lüneburg: Theol. 2° 83.

Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg: Petri 30b.

Bibliografi

- Achten, G. & Knaus, H. 1959: *Deutsche und niederländische Gebetbuchhandschriften der hessischen Landes- und Hochschulbibliothek Darmstadt*. Die Handschriften der hessischen Landes- und Hochschulbibliothek Darmstadt [1]. Eduard Roether Verlag, Darmstadt.
- Ahlberg, M. 1942: *Presensparticipet i fornsvenskan. En syntaktisk studie*. Stockholm Studies in Scandinavian Philology 3. University of Stockholm, Lund.
- Ahlbäck, O. 1952: "Jöns Buddes språk och landsmannskap". *Studier i nordisk filologi* 41, p. 1–148.
- Amati, G. 1866: *Ubbiè, ciancioni e ciarpe del secolo XIV*. Scelta di curiosità letterarie inedite o rare dal secole XII al XVII 72. Gaetano Romagnoli, Bologna.
- Andersson, R. 1993: *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Sällskapet Runica et Mediaevalia, Stockholm.
- Andrén, Å. 1959: "Fasta". *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder* 4. Rosenkilde og Bagger, København, col. 182–189.
- Asmussen, J. 1970: "Indledning til Tobits Bog". S. Holm-Nielsen et al. (ed.), *Bibelen i kulturhistorisk lys* 6. Politikens Forlag, København, p. 51–62.
- Astås, R. 1987: *Et bibelverk fra middelalderen*. *Studier i Stjörn* 1–2. Novus Forlag, Oslo.
- Bläser, P. 1965: "Typos in der Schrift". *Lexikon für Theologie und Kirche* 10. Verlag Herder, Freiburg, col. 422–423.
- Brandis, T. & Maehler, H. 1967: *Die Handschriften der S. Petri-Kirche Hamburg. Die Handschriften der S. Jacobi-Kirche Hamburg*. Katalog der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg 4. Dr. Ernst Hauswedell & Co., Hamburg.
- Brandt, C.J. (ed.) 1865: *Kirkeårets Søndags-Evangelier med Udlæggelse*. G.E.C. Gad, København.
- Dahlby, F. 1985: *Symboler i kirkens billedprog*. G.E.C. Gads Forlag, København.
- Drey, J.S. v. 1884: "Constitutiones Apostolorum". *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon* 3. Herder'sche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, col. 1026–1031.
- Ejder, B. 1976: *Det bibliska materialet i de östnordiska postillorna på folkspråken*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 250, Lund.

- Fischer, I. 1972: *Handschriften der Ratsbücherei Lüneburg* 2. Die theologischen Handschriften 1. Folioreihe. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Frederiksen, Britta Olrik (u. udg.): "Til den klementinske tekst om de tolv gyldne fredage".
- Funk, F.X. v. 1884: "Clemens I". *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon* 3. Herder'sche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, col. 449–458
- Gaidoz, H. 1888–1889: "La recommandation du vendredi". *Mélusine. Recueil du mytheologie, littérature populaire, traditions & usages* 4, col. 133–135.
- Gaster, M. 1883: *Literatura populară română*. Ig. Haimann, Bucuresti.
- Geete, R. (ed.) 1900: *Svenska Kyrkobruk under Medeltiden*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 119. Stockholm.
- GO = Gammeldansk Ordbog, under forberedelse af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Adresse: Njalsgade 80, 2300 København S.
- Hellmann, G. (ed.) 1896: *Die Bauern-Praktik* 1508. Neudrucke von Schriften und Karten über Meteorologie und Erdmagnetismus 5. A. Asher & Co., Berlin.
- Heusser, A. 1886: "Fastenzeiten". *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon* 4. Herder'sche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, col. 1258–1273.
- Holm-Nielsen, S. et al. (ed.) 1970: *Bibelen i kulturhistorisk lys* 6. Politikens Forlag, København.
- Hultman, O.F. (ed.) 1895: *Jöns Buddes bok. En handskrift från Nådendals kloster*. Skrifter utgivna av Svenska Literatursällskapet i Finland 31, Helsingfors.
- Klemming, G.E. (ed.) 1879: *Svenska medeltids-postillor* 1. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 73, 74. Stockholm.
- (ed.) 1880: *Svenska medeltids-postillor* 2. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 75, 76. Stockholm.
- (ed.) 1893: *Svenska medeltids-postillor* 3. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 101, 102, 106. Stockholm.
- Klemming, G.E. & Geete, R. (ed.) 1905–1906: *Svenska medeltids-postillor* 4. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 128, 129. Stockholm.
- Kroon, S. et al. (ed.) 1993: *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century* (Cod. AM 76,8°) 1. Lund University Press, Lund.
- Larsson, C. 1931: *Ordföljdsstudier över det finita verbet i de nordiske fornspråken* 1. Uppsala universitets årsskrift 1931. A.-B. Lundequistska Bokhandeln, Uppsala.
- Laurén, C. 1972: "Predikanten som översättare. Mechtilds uppenbarelser i Jöns Buddes fornsvenska version — handskrift och översättningsteknik". *Folkmålsstudier* 21, p. 1–162.
- 1973: "Den fornsvenska legenden om den heliga fru Karin". *Folkmålsstudier* 24, p. 3–78.
- Lausberg, H. 1990: *Handbuch der literarischen Rhetorik*. 3. Auflage. Mit einem Vorwort von Arnold Arens. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Lenihan, M. (ed.) 1868: "Prayer found in the tomb of Our Saviour". *Notes and Queries* 4,2, p. 330.

- Lewis, C.T. & Short, S. 1969: *A Latin Dictionary Founded on Andrews' Edition of Freund's Dictionary*. Oxford University Press, Oxford.
- Lindblad, G. 1943: *Relativ satsfugning i de nordiska fornspråken*. Lundastudier i nordisk språkvitenskap 1. Håkan Ohlssons boktryckeri, Lund.
- Martinof, P. 1858: *Les manuscrits slaves de la Bibliothèque impériale de Paris*. Julien, Lanier, Cosnard et Ce, éditeurs, Paris.
- Mercati, G. 1901: *Note di letteratura biblica e cristiana antica*. Studi e testi 5. Tipografia Vaticana, Rom.
- Meyer, P. 1883: "Notice du ms. A 454 de la bibliothèque de Rouen". *Bulletin de la Société des anciens textes français* 9, p. 76–111.
- PL = J.-P. Migne (ed.): *Patrologiæ cursus completus. Series latina* 1–221. Paris, 1844–1864.
- Nielsen, K.M. (ed.) 1949: *Middelalderens danske Bønnebøger* 2. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København.
- (ed.) 1963: *Middelalderens danske Bønnebøger* 4. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København.
- Noreen, E. 1944: "Studier i Jöns Buddes ordforråd". *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* 6, p. 1–72.
- Palermo, F. 1953: *I manoscritti palatini di Firenze ordinati ed esposti*. I. & R. Biblioteca Palatina, Firenze.
- Reiterer, K. 1905: "Die zwölf goldenen Freitage". *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 15, p. 96–98.
- 1907: "Die zwölf goldenen Freitage". *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 17, p. 449–450.
- Riising, A. 1969: *Danmarks middelalderlige Prædiken*. G.E.C. Gads Forlag, København.
- Rubow, P.V. 1938: *Den kritiske Kunst. En Afhandling om filologisk Litteraturforskning*. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København.
- Schiller, K. & Lübben, A. 1875–1881: *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 1–6. Sändig Reprints Verlag, Vaduz.
- Simonsen, A. & Nordentoft, M. (ed.) 1970: *Lægebøger — Bondepraktika, Griseldis*. Duplikeret til brug for Ordbog over det ældre danske Sprog. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København.
- Szövérfy, J. 1958: *Volkskundliches in mittelalterlichen Gebetbüchern. Randbemerkungen zu K.M. Nielsens Textausgabe*. Historisk-filosofiske Meddelelser udgivet af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 37,3. Munksgaard, København.
- Söderwall, K.F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* 1–2. Supplement v. Söderwall et al. 1953–1973. Berlingska boktryckeriet, Lund.
- Tiisala, S. 1993: "Jöns Budde och Heliga Fru Karin. Adverb och textattribution". L. Wollin (ed.), *Studier i svensk språkhistoria* 3. Förhandlingar vid Tredje sammankomsten för svenska språkets historia, Uppsala 15–17 oktober 1992. Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Uppsala, p. 211–218.

- Tjäder, B. (ed.) 1994: *Latinskt-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20, hand 3*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 261, Lund.
- Veselovskij, A. 1875: "Skazanie o dvenadcati pjatnicach". *Žurnal ministerstva narodnago prosveščnija*. 185,2, p. 326–367.
- Wollin, L. 1981: *Svensk latinöversättning 1. Processen*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 251, Lund.
- 1983: *Svensk latinöversättning 2. Förlagan och produkten*. Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 252, Lund.
- 1993: "Hat Jöns Budde im 'Catholicon' geblättert? Niederdeutsches Lehngut in einem mittelalterlichen schwedischen Wörterbuch". Elmevik, L. & Schöndorf, K.E. (ed.), *Niederdeutsch in Skandinavien III. Akten des 3. nordischen Symposions 'Niederdeutsch in Skandinavien' in Sigtuna 17.–20. August 1989*. *Zeitschrift für deutsche Philologie. Beiheft 6*, p. 77–99.

Bibelhenvisningar på dansk gælder seneste danske autoriserede bibeloversættelse (1992), på latin *Biblia Sacra Vulgatae editionis*. Marietti, Rom 1965. Opløste abbreviaturer i håndskriftcitater er ikke markeret med kursiv.

Bilag 1

1 Aff xij gyllene friedagom

Tolff gyllene friedagha æræ j Aareno hulke thy kallas gyllene friedaga At swa
3 som gullet ouergar allan malm Swa ouerga thenna xij friedaga alla andra j
størstæ verdogheter som A thøm gud verldenne bewist hafuer. Aff hulkom
Sanctus Clemens næste pafwe effter sancte pedher ok hans discipulus Scrifuer
6 j swa maattho. Jak hafuer funnet ok vnderstondet j myns kereste mestæres
ok døpefaders Sancti petri bøker ok lærdom At herren jhesus til hanom
9 fasta Ok huar een menniskæ som thøm gernæ fastar medh kerlek ok
jinnerliga ødhmyukt Hon scal faa thessæ iiij effterscrefnæ løner

The førstæ lønen ær At hon scal faa ok hafwa ympnit godz ok æghædela til
12 skelligit liffuærne swa lenge hon liffwer.

The andre lønen ær at hon alder scal døø aff pestilencia eller braadh dødh,
vtan scal faa fore syna vtferdh gudz verdoga lichame, helga ølyelse ok alla
15 helge kirkenne sacramenta.

The tridhie lønen ær At hon ther medher fortienæ ma jinnerligaste gudz
hyllist ok venscapp ok bewara hona fore alla verldzliga skam ok obrygdilse.

18 The fyerde ok øperste lønen ær At gud vill henne gifwa eeth wthmerkt
sæthe j blandh alla syna wth valda vener j hymmerikis rike, Maatelliga æthit
ok drukket ær altidh væll fastat Nota

21 Den første gyllene friedagh ær j *quatuor tempora* j Aduentet pa then dagen
sendes aff hymblenom helga prophetanom helyas, Aska blandat brødth medh
hulkers størk han gik j xl dagha jn til helga berghet oreb.

24 Den anner gyllene friedagh ær fore jumfru marie Annunciacionis om
fastona tha vart helge propheten jeremias afflader ok helgader j sins modhers
lifwe.

27 Then tridhie ær fore paaschana som vj kallom longa friedagh pa then dagen
offradhe helge patriarchen Habraam, ysaac syn son Ok gud fader pa sama
dagh offradhe sin eende son thet menløsæ lambet jhesum christum.

30 Then fyerde ær næst fore vaars herres offerdth til hymbla som kallas
Ascensionis tha kungiorde herren jhesus synom apostolis ok discipulis at han
opfarande var til sin helga fadher

33 Then fempte ær fore penthecostes som kallas pingxdagha høgtidh Tho
loffuadhe herren jhesus synom Apostolis at sendæ thøm then helga andha.

Then siette ær fore helgasta trefaldoghetz dagh tha openbaradhes helga
36 patriarchanom habrae thes helgaste trefaldoghetzsens, eenheet ok
trefaldoghet, nar han saagh tre men gonga fram om sik ther han sath et
vnum adorauit Ok dyrkædhe all enan Som ok vi dyrkom enfaldogan gud fader
39 ok son ok then helga j trøm personis

Then syunde ær fore sancti johannis baptiste dagh Tha vart helge propheten
enoch opförder j paradys

- 42 Attande friedagen ær fore *sancti pedhers* ok *sancti pauals* dagh tha vart helga *propheten Aron* keyster ok ophøgder til høgxtæ *prestens verdoghet* ok embete.
- 45 Nyonde friedagen ær næst fore *jumfru marie* fødzslo dagh om høsten Tha blomstradhe *aarons quister*
Then tyonde ær fore *sancti michaelis* dag tha løste *raphael engelen* saram
48 aff diefulskapet.
Then ellefte ær *hymmerfriedagh fore julena* tha openbaradhe sik *gud moysi* j brinnande buskan
- 51 Then tolfte gyllene friedagh ær fore *sancti peders* dagh Ad vincula tha saat konungh *salomon* domen mellan the twa syndoga *quinnonar*
Hwar een thennæ xij *friedagana* fastar om aaret Ther til hafuer *Sanctus*
54 *gregorius* pafue gifuit stort *Afflat Som* ær M aar Ok vij aar Ok xxij *karena* Ok huar helzt thom fastar tha scal han pa huan *friedagen* gudliga læsæ pa *synom knæom* stondandes I *pater noster* Ok I *Aue maria* gudhi til loff ok æræ
57 ok at foruerfwa *thetta afflat* ok *andra thessæ* forscreffna nadher *AmeN*

(uændret optryk efter Hultman 1895: 187–188)

Bilag 2

Ego Clemens romanus pontifex parau i uobis uitam eternam. Inueni in canonibus apostolorum, quod Dominus dixit ad beatum Petrum magistrum meum de duodecim diebus ueneris, in quibus omnes christiani in pane et aqua ieiunare debent usque ad uesperas.

Primus dies in mense Marci:

Secundus ante annunciationem sancte Marie.

Tercius in parasceue.

Quartus ante ascensionem Domini.

Quintus ante pentecosten.

Sextus in quatuor temporibus in mense Iunii.

Septimus ante natiuitatem sancti Iohannis baptiste.

Octauus ante festiuitatem apostolorum Petri et Pauli.

Nonus post festum sanctorum Iacobi et Christofori.

Decimus primus in mense Septembri.

Vndecimus primus in mense Decembri.

Duodecimus ante natiuitatem Domini.

Hoc sciatis, fratres et sorores, quia quisque istos dies in pane et aqua bene obseruauerit, in exitu anime sue accedent angeli et ministrabunt ei. Amen.

(optryk efter Mercati 1901: 81, blot med et par uvæsentielle ændringer)

LARS WOLLIN

Helgonlegender och klosterkultur

Jonas Carlquist: De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö. I: Svenska Fornskriftsällskapets Samlingar. Häfte 262, band 81. Stockholm 1996. ISBN 0347-5026. ISSN 91-971745-6-4.

Legenden är en av vår medeltids viktigaste litterära genrer. Det sammanhänger med dess centrala ställning i det litterära systemet, i skärningspunkten mellan de dominerande religiösa och profana sfärernas uttrycksbehov, som var djupt olikartade men ändå ibland konvergerade. Med rötter i mäktiga kontinentala, latinspråkiga traditioner slog legenderna viktiga broar till folkspråksburna kulturfärer — i folkspråklig form kunde legenderna knyta an till ärvda berättarmönster och föra vidare inhemska episka traditioner, språkligt och stilistiskt omsatta i passande kristlig utstyrsel. I mycket är legendgenren funktionellt ekvivalent med nyare skedens berättande och underhållande fiktionslitteratur.

Genrens betydelse vilar också på dess livslängd och omfattning. Legender importerades till Sverige i latinsk språkdräkt under hela medeltiden, och de omsattes tidigast på svenska, sannolikt i dominikansk miljö, under sent 1200- och tidigt 1300-tal. Den folkspråkliga traditionen fortsatte — såväl genom översättning av nytt material som genom avskrift av gammalt — under folkungatiden, och den fördes vidare under unionstiden i delvis förnyade former både i och utanför Vadstena kloster. Legender skrevs och skrevs av medeltiden ut.

Härmed är också sagt att Jonas Carlquist med sin här recenserade monografi om den medeltida svenskspråkiga helgonlegenden rör sig på ett centralt fält inom vårt skriftspråks äldsta historia.

Bakgrund

Den vetenskapliga bearbetningen av det fornsvenska legendmaterialet inleddes i större skala och i mera systematiska former i mitten av förra århundradet. Med början 1847 publicerade engelsmannen George Stephens den tryckta sammanställningen av en väldig, kronologiskt ordnad legendsamling, som han kallade — och som efter honom kallats — *Fornsvenska legendariet* (i det följande omtalat under förkortningen FL). Stephens utgåva motsvarar inte moderna krav på filologisk akribi, men den tillhandahåller lika fullt den för nutida läsning alltfjämt enda praktiskt tillgängliga och någorlunda fullständiga fornsvenska legendtexten.

En i flera avseenden banbrytande insats i den medeltida svenska legendtraditionens utforskning markeras av Valter Janssons doktorsavhandling 1934, ägnad de tre stora handskrifterna bakom FL. Dessa omtalas oftast under inarbetade beteckningar: Codex Bureanus (A 34) från mitten av 1300-talet, den omkr. hundra år yngre Cod. Bildstenianus (C 528), samt den ytterligare ett par decennier yngre Cod. Passionarius (E 8900). Jansson visar framför allt att ingen av dessa kan vara direkt avskrivet efter någon av de andra utan att alla tre — oberoende av varandra och i ett ganska komplicerat mönster — måste härledas till en i dag förlorad, gemensam svensk förlaga. Tillkomsttiden för denna hypotetiska svenska urtext fastställs till sent 1200-tal. En ingående och skarpsinnig utredning ägnas frågan om textens geografiska proveniens och dess språkform. På dialektgeografiska kriterier förlägger Jansson legendariets ursprungsmiljö till götiskt område: dominikankonventen i Skänninge och Skara framstår båda som möjliga tillkomstorter.

Valter Janssons metod i denna undersökning anses ha blivit mönsterbildande i vårt sekels svenska medeltidsfilologi. Det handlar kort uttryckt om just den *filologiska* inriktning som avlöste pionjärskedet, då bl.a. Stephens verkade; man hade då framför allt varit upptagen med att göra texterna tillgängliga i någorlunda tillförlitlig tryckt form. Kring 1920 var i stort sett all handskrivet svensk medeltidstext utgiven. Då tog filologerna över scenen: språkforskare som just Valter Jansson examinerade texterna i ljuset av den då mäktiga språkhistoriska forskningstraditionens betydande landvinningar. Med tidigare okänd precision kunde man nu yttra sig över såväl språkformen i texterna som handskrifternas relationer. I det mönstret förvaltades en filologisk tradition genom ett par forskargenerationer i svensk nordistik. — Vad man möjligen kunde kalla den tredje fasen i denna filologis

moderna utveckling inleddes för något decennium sedan, med den forskningsriktning som Carlquist och många med honom talar om som den *nya filologin*.

Utgångspunkten i denna "nya" filologi är — för att citera Carlquists egen variation av en central formulering i ett arbete av Suzanne Romaine (1982) — insikten att "varje unik handskriftsupptecknings språkliga och innehållsliga utformning är ett resultat av det kommunikativa sambandet mellan sändare och mottagare och skall sålunda kunna tolkas socialt" (s. 15). "Varje texts placering i en viss handskrift har en social förklaring", heter det också (ibid.). Omsatt i den filologiska forskningens konkreta verklighet betyder detta att den enskilda handskriftens unika utformning — i grafiskt arrangemang, piktur, språkform o.s.v. — bär vittne om produktionens och receptionens villkor i den miljö och i den konkreta situation, där det specifika dokumentet tillkom. Varför nedtecknades just detta dokument just där och just då? Vem eller vilka hade intresse av att det skedde, vem eller vilka drog nytta av det, och hur? För att bedöma sådant duger inte de sentida texteditionerna — om aldrig så omsorgsfullt utarbetade. Forskaren måste utgå från själva handskriftsdokumentet och ta ställning till alla karakteristika i deras utformning. Man måste m.a.o. aktualisera ett *kodikologiskt* perspektiv. De teoretiska riktlinjerna för sådan filologi har dragits upp, och de praktiska metoderna utvecklats, främst i Belgien, Frankrike och Nederländerna, senare också på bl.a. rysk, tysk, angloamerikansk — och även svensk — botten. Carlquist meddelar en stor mängd viktiga referenser till den internationella nyfilologiska litteraturen.

I Sverige har denna nya filologi odlats med särskild intensitet i Stockholm, i kretsen kring Barbro Söderberg. Den har — gärna vinklad mot reflexion kring medeltidens generella bok- och skriftkultur, dess s.k. *literacy* — varit grundtemat vid ett flertal tvärvetenskapliga begivenheter under 1990-talet. En viktig empirisk insats inom denna teoretiska ram markeras av Roger Anderssons studie över svenska medeltidspostillor (Andersson 1993). Den homiletiska genren är ju nära besläktad med legendlitteraturen, och postillorna intar också en mycket central position i det medeltida genresystemet. Carlquists legendmonografi ansluter sig värdigt till den just öppnade nya traditionen.

Hypoteser och syften

Den ledande hypotesen i Carlquists studie dikteras av den nya filologins inriktning mot socialt bestämda förklaringsfaktorer. På ett mycket generellt plan formulerar förf. hypotesen (s. 18) "att legendens utformning beror på dess ursprungs- och användningsmiljö".

Det sociala perspektivet handlar här om legendernas uppteckning och användning i skilda bruksmiljöer. Den viktiga skiljelinjen markeras av murarna kring *Vadstena kloster*. Utanför denna mäktiga, i det senmedeltida Norden dominerande kulturinstitution tänks legendgenren ha odlats på radikalt andra premisser än innanför: en lekmanpublik i sekulär miljö ställde rimligtvis helt andra krav på sin lektyr än det fromma klosterfolket. En "monastisk" särart i både innehåll och stil bör kunna avläsas i de senmedeltida vadstenadokumentens utformning, mer eller mindre distinkt olik både den som möter i det äldre skedets handskriftsdokument, tillkomna i FL:s gamla "folkliga" tradition, och i de samtida dokument som utanför klostermurarna kan antas föra denna tradition vidare med viss kontinuitet.

Lika viktig i undersökningens perspektiv är tidsdimensionen. Den fornsvenska legendgenren odlades i en levande tradition under drygt två sekel (1300- och 1400-tal). Det är rimligt att anta att förändringar inträffade — dels på linje med större, historiskt bestämda skeenden under nordisk och europeisk senmedeltid, dels, och i undersökningens perspektiv framför allt, i samspel med de omtalade skiftningarna i tillkomst- och bruksmiljöer.

Samspelet mellan dessa dimensioner i tid och rum ger ramen för prövning av den ledande hypotesen. Carlquist förelägger sig (s. 16 ff.) tre syften för sin studie över den fornsvenska legendgenren: en källkritisk översikt, en kronologiskt och socialt orienterad stilanalys, samt en diskussion kring Vadstena klostrets bidrag till svensk medeltida skriftkultur.

Det första syftet, den källkritiska översikten, fyller kap. 2. Det andra, stilanalysen, är temat för kap. 3, 4, 5 och 6. Under det övergripande stilkonceptet urskiljer Carlquist här tre s.k. textdimensioner: textens tillkomstprocesser (d.v.s. överflyttningen från latinska och avskrivningen från svenska förlagor; kap. 3), informationsstrukturen (stora delar av kap. 4) samt syntaxen (delar av kap. 4 samt kap. 5); det hela kompletteras i en studie av interpunktionen (delar av kap. 4 samt kap. 6). Det tredje syftet, diskussionen kring vadstenakostrets betydelse, fyller kap. 7.

Den "stilistiska" infallsvinkeln upptar alltså en helt dominerande del av boken (kapitelsviten 3–6 fyller omkr. 160 av drygt 200 sidor argumenterande text). — Det behöver knappast påpekas att förf. håller sig med ett vidsträckt stilbegrepp. Stil är för Carlquist "en faktor som genomsyrar både innehåll, struktur och språk. Stilen ingår i ett samspel mellan tradition och aktualitet förmedlat genom en social gemenskap." (S. 16.) Detta "oinskränkta" stilbegrepp ligger väl på linje med nyfilologins problematisering; Carlquist förankrar det explicit genom referens (s. 17) till en klagörande formulering av Barbro Söderberg (1996).

Legendkällorna

Kap. 2 meddelar alltså en källkritisk översikt, d.v.s. en grundläggande inventering av de medeltida folkspråkliga legendkällorna. Det handlar om den fornsvenska legendlitteraturens spridning i tiden, liksom dess lokalisering i det medeltida Sverige, om förändringar och variationer i helgonlegendens innehållstypologi och yttre tillkomstbetingelser — alltså en kartläggning av själva källmaterialet.

Carlquist börjar med att precisera själva legendbegreppet (22 f.); detta har han i det föregående mer eller mindre tagit för givet. I termen *legend* ligger ursprungligen, i relation till medeltidens eget språkbruk, förutsättningen att texten skall läsas på ett helgons festdag i almanackan. Denna kalendariska restriktion är inte aktuell i föreliggande undersökning. I stället urskiljer förf. fyra kriterier: (1) en medeltida helgonlegend är alltid *personrelaterad*, (2) huvudpersonen är alltid *ett helgon*, (3) legenden är alltid *narrativ*, och (4) en legendtext är alltid *grafiskt avgränsad* i textbärande handskrifter. Genom dessa restriktioner blir det möjligt att utesluta texter ur allsköns besläktade eller snarlika men inte identiska genrer. Helgonlegenden har beröringspunkter på skilda plan med t.ex. krönika, predikan och meditativ text — men bara beröringspunkter.

Informationsbasen i kap. 2 — och på sitt sätt i hela boken — är en systematiskt genomförd beskrivning av källorna (s. 25–36). Här meddelas uppgifter efter ett schema: handskrifternas datering, proveniens och innehåll samt antalet ingående helgonlegender; därtill kommenteras viktiga särdrag i dokumenten. — Översikten är mycket nyttig. En irriterande brist är dock avsaknaden av uppgifter om *utgåvor*. Förf.:s prioritering av själva handskriftsdokumentet må vara aldrig så väl

underbyggd av hans nyfilologiska syfte; för läsaren kvarstår ändå de tryckta textutgåvorna som de i normalfallet enda tillgängliga textversionerna, därmed också som den enda kontroll- och referensinstansen gentemot förf.:s framställning.

Totalt består Carlquists medeltida legendmaterial (några eftermedeltida dokument har bara marginell betydelse) av 31 handskrifter och två tryck; antalet legender är 255, antalet legenduppteckningar 423 (s. 24).

Carlquist preciserar de fyra delperioder han vill urskilja i medeltidslegendens drygt tvåhundraåriga blomstringstid (s. 36–38). Den första av dessa perioder täcker skedet från de äldsta bevarade folkspråkliga legenduppteckningarna kring 1300 fram till vadstenaklostrets grundande på 1380-talet (senare folkungatid). Under denna period förvaltas FL-traditionen, och bara två handskrifter är bevarade; den större och viktigare är Bureanus, som inrymmer 29 av periodens 31 legenduppteckningar. Den andra perioden omfattar vadstenaklostrets tidigare blomstring: ungefär till mitten av 1400-talet (den tidigare unionstiden, fram till växlingen mellan kungarna Kristoffer och Karl Knutsson 1448). Perioden räknar tio handskrifter och 215 uppteckningar. De tredje och fjärde perioderna täcker senare unionstid, fram till reformationen; det bortre gränsåret anger Carlquist till 1523. Andra halvdelen av 1400-talet (till abbedisseskiftet i Vadstena 1501, då klostrets storhetstid traditionellt anses avslutad) tillhör period 3; till denna period hör elva handskrifter och 117 uppteckningar — de senare har alltså blivit färre, handskrifterna mera "legendfattiga". Period 4 räknar åtta handskrifter och två tryck samt 60 uppteckningar.¹

Källornas *proveniens* skiftar. I en del fall är den svårbestämd och omdebatterad. Men, konstaterar Carlquist (s. 38 f.), Vadstena kloster dominerar både som tillkomst- och användningsmiljö för fornsvenska legendhandskrifter: huvuddelen av beståndet (ett drygt tjugotal handskrifter) tänker han sig (s. 44 f.) antingen både tillkomna och använda i Vadstena kloster eller åtminstone nedtecknade "i birgittinsk miljö" om också inte använda i Vadstena. De senare betecknas ibland (något ologiskt, då termen ju har vidare räckvidd) "birgittinska" handskrifter; de kan ha använts i sekulär miljö eller vara helt anknutna till filialen i Nådendal i Finland. — Särskilda proveniendiskussioner förs kring Lin-

¹ Viss inkongruens föreligger i relationen mellan dateringsuppgifterna i den systematiska källbeskrivningen och den grafiska illustrationen i Figur 2 (sid. 37). De tre viktiga handskrifterna C 528, A 108 och A 9 har i figuren placerats för långt fram på tidsaxeln; de i texten anförda dateringarna (sid. 32, 28 resp. 26) är de vedertagna.

köpingscodexen A 54 (s. 39 ff.) samt den notoriskt omdebatterade A 34 Bureanus (s. 41 ff.).²

Carlquist ägnar en serie delavschnitt i kap. 2 åt precisering av legendmaterialets typologi i några olika dimensioner. Det gäller kategorier som handskrifter, helgon och legender.

En dominerande handskriftskategori (s. 45–47) är FL-traditionens textvittnen: de nämnda tre stora handskrifterna jämte en mindre. Enbart dessa fyra innehåller tillsammans mer än hälften av materialets legenduppteckningar. Begreppet 'legendarium' är vedertaget men problematiskt; det inrymmer flera undertyper, och det svenska FL:s *kronologiska* disposition är internationellt sett tydligen säregen. Dominerande i den senare legendtraditionen är *samlingshandskriften*, som uppträder i dels en *religiös* variant av heterogen uppbyggelsekaraktär, dominerande i birgittinsk miljö, dels en mera sporadiskt förekommande *världslig*, där legenduppteckningar blandas med profant material. En säregen typ är slutligen *lektiehandskriften*, med innehållet arrangerat för bordsläsning i vadstenaklostrets refektorium; två representanter för typen möter, båda i period 4.

De helgonlegenderna handlar om (s. 48–52) framträder i tre typer: *martyrer*, *bekännare* och *apokryfiska* helgon. Martyrerna dör för sin tro, medan bekännarna lever vidare i föredömlig fromhet; apokryfhelgonen har biblisk anknytning. Typernas fördelning är tydlig: martyrerna dominerar i FL-handskrifterna, bekännarna i religiösa samlingshandskrifter och därmed i Vadstena, apokryfhelgonen i någon mån i världsliga samlingshandskrifter. — Carlquist preciserar ingående de kvantitativa relationerna i de behandlade helgonens representation inom skilda delar av legendmaterialet. Han fastslår sålunda att 104 helgon omvittnas i legendkällor inom FL-traditionen, 116 i källor utanför samma tradition. Han namnger också dessa helgon (i notform). Läsaren får på grundval av denna genomgång den vädefulla möjligheten att

² Debatten kring den senares historia tillför Carlquist delvis nytt stoff. Han hävdar ett samband mellan den slutförda uppteckningen av Birgittas *Revelationes extravagantes* i den enda i dag bevarade handskriften, från sent 1400-tal, och ett fragment av samma text på A 34:s s.k. spegelblad, fastgjort på pärmens insida. Förf. tänker sig att en handskrift med tidigare uppteckning av Birgittatexten, efter den nyare, nu bevarades färdigställd 1487–96, blivit överflödigt och därför på sedvanligt sätt slaktats och fått släppa till ett blad som pärmförstärkning i A 34. Denna skulle i sin tur ha blivit "omodern" efter den något tidigare tillkomsten av Cod. C 528 Bildstenianus. Operationen skulle ha skett i samband med den ombindning av A 34 som uppenbarligen skett redan i medeltiden, och som ställts i samband med dess fragmentariskt bevarade skick. Ombindningen skulle därmed kunna tidfästas något säkrare.

placera varje legenduppteckning i hela den föreliggande fornsvenska traditionen i en hagiografiskt adekvat kategori.

Slutligen typologiseras också själva legenderna (s. 52 f.). Den vanligaste typen är *miraklet*, en berättelse om underverk, särskilt ymnigt förekommande i FL-traditionen. Andra högfrekventa typer är *levnadsbeskrivningen (vitan)*, dominerande i Vadstena, och *lidandesbeskrivningen (passionen)*. Typerna kan kombineras inom samma legend; Carlquist betecknar då legenden som *utbyggd*. Sådant är vanligt i FL-traditionens många marty- och apokryflegender, mindre vanligt bland de birgittinska vita-legenderna. En besläktad variabel är den grafiskt utmätta *textlängden*. Den är relativt sett hög i FL-legenderna, väl främst just på grund av dessas tendens till "utbyggnad", medan den är markant lägre i de äldsta och lika markant högre i de yngsta birgittinska legenderna. Förlängningen av texterna i det sista skedets birgittinska legender, som alltså inte kan skyllas utbyggnad, förklarar förf. som en expansion av de drag i den teologiska framställningen som, i förklarande och utläggande syfte, är riktade till en lekmanpublik.

Sammanfattningsvis konstaterar Carlquist (s. 53–56) att källmaterialet visar en klar skillnad mellan birgittinskt stoff och icke-birgittinskt. Det förra är mera enhetligt, präglad av en konsekvent anpassning till monastisk ideologi. På det innehållsplan som är aktuellt i detta kapitel är anpassningen märkbar i fokuseringen på ideologiskt viktiga helgon av bekännartyp och i prioriteringen av beskrivning av fromma levnadsbanor. Den yttrar sig också i den flitiga uppteckningen av — efterhand allt längre — legender i en rik uppsättning olika handskrifter, liksom antagligen i den medvetna sammanställningen av legender med annat uppbyggligt textmaterial i de religiösa samlingshandskrifterna. Den icke-birgittinska legendtraditionen är mindre enhetlig, även om en anpassning till profana målgrupper är tydlig nog. Underhållningsvärdet prioriteras i urvalet av martyrhelgon, som skildras mera dramatiskt och med starkare tonvikt på det yttre händelseförloppet, därtill utan någon tendens till textförlängning. FL-traditionens handskriftskällor är få, även om uppteckningarna är många; den senare icke birgittinskt anknutna legendtraditionen är fattig på såväl handskrifter som uppteckningar.

Legendtextens tillkomstprocesser

Iakttagelserna i kap. 2 kring variationer i textlängd i anslutning till legendtypologin pekar direkt vidare mot den första av de "stilistiska textdimensionerna", den som avhandlas i kap. 3. I fokus står här de två processer vari svensk legendtext nyskapades under genrens livstid. Det handlar dels om vad Carlquist kallar *överflyttningen*, varmed avses den totala transporten av innehållsstoff från latinska förlagor till svenska produkttexter, dels om *avskrivningen* av svenska legendtexter i nya svenska versioner.

Med *överflyttning* avser Carlquist ett vidare komplex av textförändrande strategier än det vi i dag normalt förknippar med termen *översättning*. Den senare är ju normalt "matrisbunden": kravet på "ekvivalens" mellan källtext och måltext på innehållsplanet är strängt. Översättaren förutsätts respektera förlagans representation av väsentliga innehållsenheter och är också förpliktad att efterbilda textens arrangemang av dessa "på makroplanet", d.v.s. åtminstone ned till den grammatiska meningens nivå; större tillägg, strykningar och omflyttningar är i normalfallet otillåtna. De latinspråkiga medeltidslegendernas omplantering i svensk språkform var inte på detta sätt principiellt matrisbunden. Carlquist registrerar *strykning* och *tillägg* av väsentliga innehållsenheter (alltså ofta större än meningar) samt *ordningsskifte* mellan sådana enheter. Vidare laborerar han med den problematiska kategorien *byte*, d.v.s. ersättning av en innehållsenhet med en annan; kriterierna för åtskillnad i tvetydiga gränssfall mellan "byten" och kombinerade stryknings- och tilläggsstrategier redovisas tyvärr inte. — Saknas inslag som dessa i ett givet dokument, jämfört med dess förlaga, talar Carlquist om *bunden*, annars om *fri*, överflyttning. Samma grundläggande motsättning är aktuell inom avskrivningen.

Överflyttning och avskrivning behandlas först i period 1, d.v.s. i FL-traditionen, därefter i de tre yngre perioderna i vadstenatraditionen. Spridningen i det senare avsnittet över både bruksmiljöer och tid möjliggör systematisk åtskillnad mellan det sociala och det kronologiska perspektivet. Utfallet är — sådant det presenteras — tämligen distinkt.

Överflyttningen av FL-legenderna (s. 64–71) var väsentligen fri. Som särskilt påfallande nämns strykningar av teologiskt och lärt gods, som kan ha varit tyngande för lekmanpubliken (abstrakta utläggningar, referat till namngivna auctores, namnetymologier). "Relativt intakt" överflyttades däremot tydligt de mera rätlinjigt händelserelaterande avsnitten. FL-överflyttningen kan därmed sägas ha accentuerat legen-

dens narrativa stilprägel, forcerat berättelsens tempo. Carlquist vill se detta som "ett populariserande drag".

FL:s huvudkälla är ju Jacobus de Voragine's berömda verk *Legenda aurea* (s. 61 ff). Carlquist konstaterar att den moderna latinska standardeditionen av detta arbete (Graesse 1890/1969) trots grava brister faktiskt är användbar för detta slags tvåspråkiga textkomparationer. Svårare är att välja adekvat svensk version för en sådan jämförelse. Bör man föredra den bureanska eller den bildstenianska codexen, eller kanske någon kombination av dessa och den tredje, Passionarius? Bureanus representerar tidsskedet, medan den vadstenabaserade Bildstenianus av Valter Jansson påvisats förete den bästa läsningen. Det är dock, påpekar Carlquist med rätta (s. 59 f.), oklart i vilken utsträckning det senare förhållandet verkligen återspeglar närmare kontakt med FL-arketypen (vilket skulle tala för Bildstenianus' prioritet som referensmaterial) eller skvallrar om sekundär textförbättring, utförd i klostret (vilket skulle tala mot samma prioritet). Den senare möjligheten föranleder förf. att stanna för den säkert kloka lösningen att låta FL-traditionen representeras av den gemensama texten i de tre handskrifterna. Innebörden av ett sådant postulat har vi ju trots allt, främst på grundval av Valter Janssons utredning, en betryggande god uppfattning om.

Det sist antydda problemet anknyter till Carlquists behandling av relationen mellan dessa tre stora FL-handskrifter, analyserad i avskrivningsperspektivet (s. 72–83). — I förhållande till den hypotetiska urtexten återgår samtliga FL-handskrifter på avskrifter som måste betecknas som fria, hävdar förf. (s. 82). Han jämför i tur och ordning Bureanus och Bildstenianus, Bureanus och Passionarius samt Bildstenianus och Passionarius. Skillnaderna mellan dem är så pass stora, hävdas det, att de bara kan förklaras som utslag av medvetna strävanden i olika riktningar. Tesen beläggs statistiskt: Bureanus visar sig förete 155 innehållsenheter som saknas i Bildstenianus och 151 enheter som saknas i Passionarius, medan å andra sidan Bildstenianus kan uppvisa 282 enheter som är exklusiva gentemot Bureanus, Passionarius 277 enheter. Det är alltså uppenbart att de två yngre dokumenten företer mer innehållsrika textvarianter än Bureanus — vare sig nu detta betyder att de yngre har flera tillägg till eller Bureanus flera strykningar i arketypens text.

Gentemot varandra räknar de båda yngre handskrifterna 497 resp. 527 exklusiva enheter. De jämförelsevis höga värdena är intressanta, då de visar att Bildstenianus och Passionarius faktiskt utvecklats ganska

distinkt i var sin riktning från arketypen. Det är självfallet lätt för Carlquist att häri se den sociala dimensionen i avskrivningens skilda strävanden. Bildstenianus företer sålunda en monastisk tendens, som yttrar sig i "ett närmande till den latinska källtexten" som det något oklart formuleras (s. 82), liksom i "en tendens till betoning av de teologiska inslagen"; det senare, heter det, "kan tolkas som ett uppbyggligt drag". I Passionarius sägs förekomma både förtydligande tillägg och förenklande, "handlingsförstärkande" strykningar, bl.a. konsekvent utmönstring av latinitat — allt drag som pekar bort från den monastiska sfären. Därmed blir det också meningsfullt att jämföra Bureanus och Passionarius i tidsdimensionen; den senare uppges förete ett modernare språk, särskilt i ordvalet.

Dessa iakttagelser kring de tre stora FL-handskrifternas relationer kan bidra till viss ytterligare skärpning och nyansering av Valter Janssons klassiska utredning och är såtillvida mycket värdefulla. Man beklagar bara att Carlquist inte avvinner sitt kvantitativa material det fulla informationsvärdet. Hade han gjort sig mödan att precisera i vilken utsträckning avvikelserna mellan vardera av de två yngre handskrifterna och Bureanus *sammanfaller* med avvikelserna samma yngre handskrifter *sinsemellan*, hade utfallet av hans hypotesprövning framstått ännu klarare än det nu gör. I synnerhet ett högt värde för detta sammanfall (alltså med innebörden att avvikelserna i de yngre handskrifterna mot Bureanus väsentligen utgör delmängder av avvikelserna dem emellan) skulle ju avsevärt skärpa konturerna av den socialt och funktionellt betingade uppsplätning av legendtraditionen som Carlquist vill belägga. Nu avstår han från denna precisering, och läsaren får nöja sig med en förvisso intressant bild, som dock, med rimligtvis ganska ringa möda, hade kunnat göras skarpare.

Den monastiska överflyttningen i de tre senare skedena undersöker Carlquist först synkront i ett socialt perspektiv: legender i fyra handskriftsdokument från period två jämförs med sina latinska förlagor (s. 84-93). Tre grupper urskiljs: handskrifter tillkomna och brukade i Vadstena (nedan kallade vadstenahandskrifter), handskrifter tillkomna i birgittinsk miljö men ej brukade i Vadstena (nedan kallade birgittinska handskrifter), samt handskrifter som icke tillkommit (och synbarligen inte heller brukats) i vare sig Vadstena eller annan birgittinsk miljö (nedan kallade icke-birgittinska handskrifter).

Som entydig vadstenahandskrift mobiliseras den viktiga Cod. A 110 (Oxenstiernianus) från klostrets första decennier i slutet av 1300-talet, ett av de allra äldsta vadstenadokumenten. Den är sammansatt av

flera, sekundärt sammanbundna partier. Carlquist har valt tre fristående stycken: *Järteckensbok* (överflyttad från samlingen *Vitae patrum*) samt legenderna om *Juliana* och *Clara* (överflyttade från *Legenda aurea* resp. den snarlika samlingen *Acta Sanctorum*). Det visar sig att det förstnämnda stycket är fritt överflyttat, medan Juliana- och Clara-legenderna, intressant nog, företer en ganska strikt bunden överflyttning. Snarast tycks det röra sig om något som liknar modern, matrisbunden *översättning*, inte olik den som möter i den samtida stora försvenskningen av Birgittas uppenbarelser, som man tänkt sig färdigställd till nunnekonventets invigning 1384. Denna avviker egentligen föga från en nutida romanöversättning.

Den brytning mellan en fri och en bunden överflyttningspraxis som därmed framträder i de äldsta vadstenadokumenterna har ingen giltighet i texter från samma period brukade utanför klostret (s. 88 ff). Såväl Margareta- som Marialegenden i de birgittinska handskrifterna A 54 resp. D 4 som Erikslegenden i den icke-birgittinska Reg. 525 är fritt överflyttade — låt vara på delvis skilda sätt, generellt också med lägre grad av frihet än i FL-traditionens överflyttning. Särskilt i de båda birgittinska dokumenterna handlar det dock, hävdar Carlquist, om en populariserande publikanpassning liknande den i FL: det yttre händelseförloppet prioriteras, inslag av lärdom och uppbygglig utläggning tonas ned.

Kronologiskt blir det nu spännande att följa utvecklingen av överflyttningen i Vadstena under senare perioder. Fortsätter den intressanta brytningen mellan fritt och bundet förhållningssätt? Carlquists resultat (s. 93–108) antyder väl ett garderat positivt svar. Fri överflyttning möter i Hieronymuslegenden i Cod. A 10 från period 3, mera bunden däremot i Nereuslegenden i A 9 från samma period. I period 4 betecknas samtliga undersökta överflyttningsföretag — legenderna om Briccius i Vadstenalektionariet i Cod. A 3 samt om Sju sovare, Stephanus påve och Otilia, samtliga i B 70 a — som tämligen eller i hög grad bundna. I den sistnämnda handskriften möter också överflyttningar från medellågtysk förlaga; sådana har tidigare karakteriserats som mera bundna än överflyttningar från latinet (Bengtsson 1947), och Carlquists analys av den från lågtyska överflyttade Annalegenden bekräftar detta.

Carlquist kan därmed formulera den tänkvärda slutsatsen (s. 107 f.) att överflyttningstraditionen i Vadstena kloster förändras med tiden. De fria överflyttningarna tillhör ett äldre skede, då de uppträder jämte bundna, men de senare blir efterhand allena rådande. Period 3 beskrivs som ett övergångsskede — något oegentligt. Skall man tala om ett så-

dant bör det rimligtvis omfatta hela 1400-talet, då ju Cod. A 110 i period 2 dateras före 1400 och A 9 och A 10 i period 3 kring 1500. Vad förf. tecknar är i verkligheten inte en kontinuerlig övergång utan en diskret kontrast mellan två lägen, skilda åt av ett drygt sekel. Hur "övergången" närmare gestaltat sig under loppet av detta sekel får vi inte veta.

Iakttagelsen är dock intressant nog. Carlquist uppfattar den självfallet i sitt socialt funktionella perspektiv: bunden överflyttning kan vanligen tolkas "som ett utslag av en monasticerande publikanpassning" (s. 118). Skildringar av klosterideologiskt centrala helgongestalter, liksom teoretiska diskussioner kring det andliga livets företrädaren framför det världsliga, var avsedda för klostrets eget folk och tarvade föga av popularisering. Detta gods kunde då också utan våda för tillgängligheten återges i mera latinbunden form. Förklaringen förutsätter förstås att sådant "monastiserande" stoff verkligen blir allmänt vanligare med tiden i klostrets interna skrivelser — ett förhållande som väl är för handen i det anförda materialet, men som förf. egentligen aldrig argumenterar kring. Blir klosterfolket verkligen alltmera självbespeglade i sin hållning till verkligheten? Eller vilar intrycket bara på de få texter som förf. valt — och valt efter i sammanhanget helt ovidkommande kriterier? (Det främsta urvalskriteriet tycks ha varit den plågsamt sparsamma tillgången till säkert fastställbar latinsk originaltext.) Frågan tål att ställas, särskilt som den föregivna utvecklingen i det svenska vadstenaklostret tydligen, enligt de internationella referenser förf. själv anför (t.ex. s. 57) eller antyder (s. 117), avviker från motsvarande tendenser i kontinental överflyttning av latinskt legendmaterial till medeltida folkspråk.

Det är frestande att föreslå en alternativ eller kompletterande förklaring. Carlquist antyder den faktiskt själv, dock först i sin avslutande sammanfattning (s. 227) och där helt summariskt. Den hade förtjänat att utvecklas närmare redan i överflyttningsskapitlet. — Förklaringen utgår från den spänning som rimligtvis måste ha varit för handen i vadstenaklostret mellan en äldre och en yngre skriftkultur. Den äldre var präglad av en förmonastisk parafrastadition, d.v.s. den "fria överflyttning" som Carlquists bok till väsentlig del handlar om. Den hade odlats under folkungatiden i bl.a. just FL, och det är väl ganska naturligt om den gärna oreflekterat fortsattes i ny legendöverflyttning i senare skeden. Den yngre traditionen var den strikt matrisbundna *översättning*, som kommit till med vadstenaklostret självt och först blivit omsatt i den ovan nämnda stora försvenskningen av Birgittas uppen-

barelser. Denna moderna tradition odlades flitigt under klostrets litterära blomstringstid i den välkända och omfattande översättningen av religiös litteratur inom ett vidsträckt genrespektrum.

Den *legendöverflyttning* som man uppenbarligen också ägnade sig åt i klostret skilde sig från den modernare översättningen om inte annat just däri att den var förankrad i ett äldre, folkspråkligt skrivsätt. Detta hade i ett tidigare skede varit det enda naturliga vid återgivning på svenska av latinsk text. Att sådan legendöverflyttning i en sentida klostertutformning kunde färgas av båda traditionerna är knappast märkligt. Inte heller behöver man väl förvåna sig över att den moderna, formellt striktare översättningstraditionen med tiden tog överhand som föredöme. Det var ju under alla förhållanden den som hörde framtiden till.

Innanför klostermurarna skulle alltså utvecklingen inom legendgenren av det Carlquist kallar överflyttning kunna skrivas in i ett mönster som generellt sett är mycket vanligt i alla kultursammanhang: en syntes mellan gammalt och nytt, som fortskrider i tiden på det nyas villkor. — Analogt kan den friare legendöverflyttningen utanför klostermurarna förklaras med det större avståndet till den vid denna tid ännu ganska exklusivt monastiska moderna översättningstraditionen.

Den antydda alternativa förklaringen styrks möjligen indirekt av Carlquists bild av *avskrivningens* variationer i legendgenren. Här framträder ett helt annat mönster än i överflyttningen.

I det sociala perspektivet (s. 108–112) liknar bilden av avskrivningen det synbarligen klara utfallet av jämförelsen mellan de tre stora FL-handskrifterna. I period 2 skrivs FL-legender av i vadstenacodexen A 110, i period 3 skrivs legender i A 108 (Själens tröst) av i Cod. C 923, och i period 4 återkommer A 110 som förlaga för legendavskrifter i Cod. C 61. I samtliga fall är avskrivningsförhållandet fritt. Åtminstone i det första och det tredje fallet vill Carlquist förklara detta socialt: som anpassning efter avvikande behov i en bruksmiljö som avviker från tillkomstmiljön. — Vid avskrivning för bruk inom *samma* miljö som tillkomstmiljön, där det kronologiska perspektivet i någon mån kan renodlas, är mönstret ett annat (s. 112–116). I period 2 skrivs Gregoriuslegenden av i Vadstena i ett obetydligt yngre vadstenadokument (Codd. Mh 20 resp. A 49).³ I period 4 skrivs FL-legender i den bildstenianska codexens vadstenapräglade tappning av i det s.k. Vadstenalektionariet (Codd. A 3 och B 70b). Kopistens förhållningssätt i båda dessa fall av intern vadstenaavskrivning är mycket bundet. Det-

³ De båda handskriftfiftern har olyckligtvis bytt plats i Figur 7, s. 61.

samma är förhållandet vid avskrift i period 4 av Mariamiraklet mellan två dokument som båda saknar påvisad vadstenaanknytning (Codd. D 3 och Saml. 1a).

Det förefaller alltså som skulle frihet i avskrivning betingas av ambitioner att anpassa texten till andra brukargrupper än de ursprungligen tillämnade. Saknas dessa ambitioner, som i den interna vadstenaavskrivningen, uteblir också avvikelserna. Någon kronologiskt betingad avskrivningsvariation i Vadstena, liknande den som var så framträdande i överflyttningen, kan man inte tala om. Det skulle rimligtvis betyda att Carlquists socialt orienterade förklaringsmodell åtnjuter en mera självklar hegemoni i relation till avskrivning än till överflyttning. I det senare perspektivet återstår en kronologisk variation att förklara. Det är kanske inte så konstigt: som textskapande process är överflyttning en verksamhet av vidare dimensioner än avskrivning. Behovet av andra förklaringar än social anpassning anmäler sig — och de behöver alltså inte heller vara så avlägsna.

Informationsstrukturen

Den andra "stilistiska textdimensionen" aktualiserar motsättningen *narrativ*: *ideologisk*, och därmed legendens informationsstruktur, avhandlad i dominerande delar av kap. 4. — Denna struktur bör väl i helgonlegenden alltid kunna återföras på ett narrativt grundmönster, ett sådant tillhör ju basen i en episk genre, som Carlquist också framhåller (s. 125 f.). Men därutöver uppvisar de olika dokumenten varierande förekomst av *ideologiskt* laddade innehållselement, och dem vill Carlquist inte oväntat koppla särskilt till legendernas uppteckning och användning i skilda bruksmiljöer. Det är i de klosterbundna legenderna som den monastiska ideologin kan förväntas på skilda sätt lysa igenom i informationsstrukturen. Det är också rimligt att anta att de narrativa dragen i strukturen är svagare i dessa legender, att det rappa berättandet dominerar i texter som riktar sig till en bredare och mera profan publik.

Carlquist väljer här ut fyra legender för närläsning, en från varje period. Äldst är legenden om *Bartholomeus* i Cod A 34 Bureanus, alltså inom FL-traditionen i ett förmonastiskt textvittne. Den tidigare nämnda, bundet överflyttade legenden om *Clara* i Cod. A 110 från sent 1300-tal får representera det äldsta legendskiktet i Vadstena, och legenden om *Margareta av Skottland* i Vadstenalectionariet i Cod. A 3

från 1502 ett betydligt yngre skikt; tidsavståndet omspannar som synes, liksom vid överflyttningsanalysen, hela 1400-talet. Det allra yngsta skiktet i klostrets legendtradition företräder legenden om *Rakel* i Linköpingslegendariet i Cod. B 70a från 1520-talet.

Analysen av informationsstrukturen föregår i flera steg. Det första avser det s.k. *narrativschemat*, här uppfattat på grundval av William Labovs teorier (främst enligt Labov 1977). Detta schema upprättar man genom segmentering av texten i innehållsbestämda sekvenser. De viktigaste i Carlquists medeltida legendperspektiv benämner han *orientering*, *förveckling*, *evaluering* och *upplösning*. Förvecklingen bär upp det yttre händelseförloppet och är som sagt självskriven i en episk genre. Dess relativa utrymme antas samvariera med graden av underhållande ambition, medan uppbyggelsesträvan kan förväntas prioritera främst orientering och evaluering, vilka är mera ideologiskt laddade.

Nu är ju olikheterna mellan Labovs undersökning och Carlquists förvisso många och djupgående. Labov beskriver, på grundval av bl.a. inspelade intervjuer, den amerikanska negerbefolkningens subsociala variant av icke standardiserad engelska — en språkform som, efter vad han visar, är rik på adekvata uttrycksresurser, i viss mening ett kulturspråk med fast och väl etablerad struktur. Carlquist nämner den teoretiska och metodiska komplikation som ligger i skillnaden mellan analys av talspråk och av skriftspråk; han hänvisar till några svenska forskare som framgångsrikt skall ha överbryggat denna klyfta i Labovinspirerade skriftspråksstudier (s. 124). Men steget till de fornsvenska helgonlegenderna är längre. Labov själv betonar uttryckligen att han undersöker (muntliga) framställningar av "events which (it is inferred) actually occurred" (1977, 359 f.). Carlquists position hade nog inte undergrävts om han åtminstone kort diskuterat just *fiktions* teoretiska problematik i relation till en medeltidsgenre, vars receptionsförutsättningar hos den samtida publiken vi trots allt vet ganska litet om. Trodde man på legenderna? — Risken för anakronistiska felslut, grundade på förhastad kopiering av undersökningar, som styrts av helt andra syften och baserats på helt andra materialtyper, är inte försumbar.

Ändå måste man uppfatta Carlquists orädda mobilisering av modern textlingvistisk teoribildning som ett friskt grepp. I sig självt är det ägnat att berika de språkhistoriska perspektiven och verka livgivande på medeltidsfilologin. Detta framstår särskilt klart i de övriga infallsvinklar han väljer i studiet av legendtexternas informationsstruktur.

Ett viktigt moment i analysen gäller sålunda arten av personintro-

duktion. Här avgränsas *relation* från *monolog* och *dialog*; de senare anses medverka till att händelseflödet stannar upp och berättelsens tempo blir långsammare.

Informationsanalysen innefattar också försök att mäta graden av *ideologisk laddning i remat*. Konkret utmynnar detta i urskilning av olika element i satsernas innehållsbärande, syntaktiskt underordnade partier, främst s.k. innehållsadverbial, som vittnar om budskapets ideologiska inriktning, särskilt dess betoning av kristen förkunnelse och uppbyggelse.

En nära besläktad variabel — förmodligen lättare att mäta — är fördelningen på olika *verbtyper*. Här ställer Carlquist framför allt de s.k. *handlingsverben*, de viljestyrda och medvetet agerande subjektens predikatsverb, mot *händelse-* och *tillståndsverb*. De senare står för det som "bara händer" — i legendernas värld ofta genom Guds outgrundliga ingripande — respektive för vilande tillstånd. Förf. menar att andelen av dessa båda senare verbtyper bör indicera "ideologiska inslag, här avstannar ju berättelsen" (s. 125). Formuleringen är delvis tvivelaktig — även s.k. händelseverb måste ju sägas "föra handlingen framåt", låt vara längs andra vägar än de av subjekten kontrollerade. Frågan är väl vad man vill mäta: berättelsens narrativa dynamik, varvid rimligtvis de statiska tillståndsverben står ensamma mot de två övriga typerna, eller (som förf. uppger vara syftet) den ideologiska laddningen. I det senare fallet blir väl gränsdragningen gärna en annan. Avser man den styrande viljans fördelning på de agerande personerna respektive den gudomliga försynen, tycks, åtminstone vid första påseende, det rimligaste förfarandet vara att skilja mellan "handlings"- och "händelseverben" och lämna den tredje, statiska typen å sido.

Resultatet av de fyra valda legendernas närläsning efter detta analys-schema avtecknar sig inte utan vissa konturer. I Bartholomeuslegenden upptar förvecklingen inemot 90 % av textmassan och handlingsverben 61 % av verben. I Claralegendet⁴ upptar förvecklande textinslag bara omkring halva texten, och handlingsverben utgör också bara 50 % av verben. I Margaretalegenden har motsvarande värden sjunkit ytterligare, till så litet som en femtedel av texten respektive 45 % av verben. I Rakelslegenden noteras däremot förvecklingsandelen till inemot 70 % av texten, medan andelen handlingsverb håller sig kvar på den lägre nivån, med 47 % av verben.

⁴ D.v.s. i ett av Carlquist närmare undersökt parti av Claralegendet. Analysen av denna legend redovisas irriterande oklart, bl.a. utan de tabellariska uppställningar som väsentligt underlättar läsningen av de tre övriga legendanalyserna.

Så långt är utfallet som synes i stort sett positivt i relation till hypotesen. Mot de dramatiska kastningarna i förvecklingsandelen kontrasterar skarpt den påfallande stabila verbtypsfördelningen. Den senare variabeln är dock inte okänslig i relation till det väntade utfallet, och den rör sig också helt efter förväntningarna; sannolikt är den det säkrare måttet på de textkvaliteter Carlquist är ute efter. Rakelslegenden uppvisar en oväntat stor textandel förveckling, men värdet för verbtypsfördelningen kan nog tolkas i korrigerande riktning: "förvecklingen" i Rakelslegenden har förmodligen något annan karaktär än i FL-legenden. Den förväntade bilden av en narrativt lugnare klosterlegend, med starkare inslag än FL-legenden av utläggning och värdering, har i alla händelser bekräftats. — Den bekräftas i stort också av Carlquists uppgifter om ideologiska inslag i "remat", vilka dock är något osystematiskt framställda och svåra att referera stringent.

Inemot hälften av textmassan i Bartholomeuslegenden upptas av monolog och dialog (huvudsakligen det förra). För Claralegenden undanhålls läsaren irriterande nog de exakta uppgifterna, men Carlquists mera allmänna uttalanden ger intrycket att relationen dominerar stort. Det gör den i Margareta- och Rakelslegenden också: i båda dessa texter är mindre än femtedelen av textmassan monolog eller dialog. — Mönstret kan möjligen förvåna. Inslag av monolog och dialog tänktes ju dämna upp händelseflödet, bromsa berättelsens tempo, vilket man väntar mindre av i en "populariserande" texttyp som FL än i en "monastiserande". Tyngre väger dock uppenbarligen monologens och dialogens *dramatiserande* potential, som är väl förenlig med uttrycksbehoven inom all brett publikanpassad berättarkonst. Det är väl närmast detta som Carlquists resultat här gör uppenbart, och det hade kunnat sägas tydligare.

Syntaxen

Den tredje textdimensionen är alltså syntaxen, en även i mera traditionell mening entydigt "stilistisk" variabel. Dess pendlingar på skalan *enkel* : *komplex* kopplar Carlquist främst till överflyttningen. Syntaxens problematik diskuterar han inledningsvis i kap. 4 (s. 126–28). Tämmligen tentativt berörs sedan vissa syntaktiska fenomen i samma fyra särstudier i kap. 4 som dem vilka låg till grund för den informationsstrukturella analysen. Därefter analyseras den syntaktiska strukturen på ett bredare underlag och mera systematiskt kvantitativt i kap. 5.

Utgångshypotesen kan summariskt formuleras enligt den polära kontrasten mellan å ena sidan *enkel* syntax, *fri* överflyttning och *folklig/icke-monastisk* stil, och å andra sidan *komplex* syntax, *bunden* överflyttning och *monastisk* stil. Det innebär att syntaxen kan förväntas vara enklare i FL-traditionens äldsta, fritt överflyttade legendtexter (representerade främst av Cod. Bureanus) än i de senare skedenas vadstenabaserade, mera latinbundna upppteckningar, likaså enklare i de senare skedenas icke-birgittinska legendtext än i den birgittinska. Vidare bör den med tiden alltmer bundna karaktären av vadstenaklostrets legendöverflyttning gynna en utveckling mot ett syntaktiskt alltmera komplext svenskt klosterspråk.

Först måste väl då sägas att det ovan refererade grundpostulatet för jämförande studier i ett latinöversatt/latinöverflyttat fornsvenskt textmaterial kanske är litet i enklaste laget. Carlquist diskuterar det överhuvudtaget inte. Han konstaterar bara att "en komplex [syntax] bör visa på en mer latininspirerad skriftspråkssyntax" (s. 126). Syntaxen i latinska textkällor förutsätts alltså a priori vara komplex. Analogt heter det också att "en enkel syntax bör vara fri från främmande drag". — En sådan oreflekterad sammanställning av syntaktisk komplexitet och "främmande inflytande" är inte lyckad.⁵ Detta till trots fungerar hypotesen.

De variabler som figurerar i den syntaktiska analysen är alla lika välkända som väl beprövade i modern svensk språkforskning. Den grundläggande enheten är *makrosyntagmen* (MS). Dennas typologi ägnar Carlquist tyvärr bara förstrött intresse,⁶ dess viktigaste typ är naturligtvis (den syntaktiskt, inte grafiskt, avgränsade) *meningen*, särskilt i dess *påstående* huvudfunktion. Meningens *längd* mäts, som sedvanligt i termer av *ordmängd*. Vidare urskiljs *fundamentet* i huvudsatsen; dess *satsdelsfördelning*, *längd* (likaså i ordantal) samt relativa *andel* av

⁵ Sammanställningen bär tycke av den syn på relationen "inhemskt" : "främmande" som länge och ofta tagits för given i svensk nordistik. Explicit formulerad bildar den en viktig utgångspunkt i t.ex. Gösta Holms (i sitt slag förträffliga) stilhistoriska pionjärverk *Epoker och prosastilar* (Holm 1967). Ett sådant traditionellt tankemönster bör inte utan diskussion godtas som premiss i "den nya filologins" argumentarsenal.

⁶ Det är beklagligt därför att Carlquist i sin redovisning av "tomt" fundamentfält (i tabellerna 16, 21 och 26, respektive s. 179, 185 och 191) inte särskiljer vanliga frågesatser, som ju definitionsmässigt har tomt fundamentfält, från de påståendesatser i vilka ett tomt fundamentfält faktiskt har stilistisk relevans (bl.a. fall av inversion efter *och*). De sammanslagna värden förf. uppger för dessa båda kategorier är av ringa intresse och saknar jämförelsematerial i andra undersökningar. Den "äkta" inversionens frekvens specificeras visserligen i texten, för vadstenahandskrifterna (tabell 26) dock endast ofullständigt.

meningen meddelas. "Underordningsfrekvensen" (Carlquists term) avser här dels *underordnade satser* (US), dels *koordinationsfraser* (KF). Vidare redovisas bruket av vissa satsförkortningar: *ackusativ med infinitiv* samt s.k. *satsbärande presens participkonstruktioner*. Också andelen *inhållsadverbial* beräknas. — Fyra av dessa variabler kan förväntas samvariera på komplexitetsskalan: meningslängd, fundamentlängd, frekvens av underordnade satser samt frekvens av participkonstruktioner. Höga värden signalerar här hög grad av syntaktisk komplexitet.

Teoretiskt återgår denna typ av syntaktisk analys på strukturellt inriktad språkvetenskap; en viktig utgångspunkt är Paul Diderichsens positionsgrammatik (Diderichsen 1962). Metoden är kodifierad i två s.k. manualer (Loman & Jörgensen 1971 resp. Teleman 1974), båda flitigt använda i senare decenniernas forskning kring modernt och i viss utsträckning också äldre svenskt och nordiskt språk. På fornsvenskt material har modellen tillämpats ett par gånger tidigare (Platzack 1980, Wollin 1981, 1983).

I de fyra närlästa texterna i kap. 4 samvarierar de båda första av de ovannämnda fyra variablerna i texterna från de tre första perioderna, medan den yngsta texten bryter mönstret. Både meningslängd och fundamentlängd företer sålunda jämförelsevis låga värden i Bartholomeuslegenden från period 1: 14,4 ord/MS resp. 2,9 ord/fund. I Claralegenden från period 2 har dessa värden — som man kunde vänta — ökat till 17,4 resp. 5,0; i Margaretalegenden från period 3 sjunker de ånyo till 14,8 resp. 3,4, vilket onekligen går mot hypotesen. I Rakelslegenden från period 4 noteras ånyo ett högt värde för den ena variabeln, 18,0 ord/MS, ett lågt för den andra, 3,0 ord/fund. Den tredje av de fyra variablerna, det relativa frekvensvärdet för underordnade satser, uppträder helt efter hypotesen och bryter därmed delvis samvariationen: värdet är för de fyra texterna respektive 82, 94, 99 och 99 US/100 MS. Detsamma gäller (så långt förf.:s redovisning överhuvudtaget meddelar information i kvantitativa termer) den fjärde variabeln: de latiniserande participfraserna tycks vara jämförelsevis mindre vanliga i FL-legenden, betydligt vanligare i vadstentexterna.

Likaså enligt vedertagen förväntan uppvisar frekvensen av koordinationsfraser ett mönster diametralt motsatt det för underordnade satser: respektive 54, 20, 21 och 22 KF/100 MS. Här avses uteslutande s.k. predikatskoordination (typen *han spelade OCH SJÖNG*), ett språkbruk som ju snarare drar åt den andra polen på komplexitetsskalan.

Detta garderat positiva utfall av hypotesprövningen i kap. 4 upprepas i större skala i kap. 5. Här ställs ett representativt urval vad-

stenalegender från perioderna 2, 3 och 4 mot samtida text: dels icke-birgittinsk, d.v.s. legendtext både producerad och använd i sekulär miljö (s. 177–83), dels "birgittinsk" men inte entydigt vadstenabunden (s. 183–88). Skillnaderna är genomgående störst mellan de båda senare kategorierna och går helt med hypotesen: 12,1 resp. 16,7 ord/MS, 2,8 resp. 3,8 ord/fund., 63 resp. 90 US/100 MS. Vadstenatexterna (s. 188–98) inordnar sig i stort mellan dessa nivåer; det är alltså den "birgittinska" texttypen som företer den mest komplexa syntaxen. Det förvånar inte: texttypen företräds bl.a. av den s.k. Jöns Buddes bok (Cod. A 58), vars upphovsman också i tidigare undersökningar påvisats förete en höggradigt komplex syntax i sin latinöversättning. Mycket riktigt företer Jöns Budde också de allra högsta värdena i Carlquists redovisade material: 21,5 ord/MS, 5,2 ord/fund. och 123 US/100 MS.

I den interna vadstenakronologin möter en fördelning som i allt väsentligt — och utan större dramatik — bekräftar hypotesen om ökad syntaktisk komplexitet. I period 2 räknar genomsnittet av de studerade texterna 15,7 ord/MS; i de två senare perioderna är motsvarande värde 14,6 resp. 18,8. Den genomsnittliga fundamentlängden är respektive 3,2, 4,2 och 4,2 ord; de underordnade satserna räknar respektive 96, 98 och 120 förekomster på 100 MS. För predikatskoordinationen noteras väsentligen en analogt inverterad serie: respektive 44, 21 och 27 KF/100 MS.

På det hela taget bekräftar alltså dessa kvantitativa iakttagelser i legendsyntaxen Carlquists styrande hypotes. Det är förvisso ett intressant resultat.

Särdeles problematisk bland de syntaktiska variablerna är *satsdelsfördelningen* i de påstående huvudsatsernas *fundamentfält*, normalt mätt i den genomsnittliga andelen subjekt. I de fyra närlästa texterna i kap. 4 är denna andel högst i FL-legenden, lägre i de tre senare vadstenalegenderna: 51 resp. 18, 30 och 34 % (resp. s. 134, 145, 155 och 164).⁷ I kap. 5 inrättar sig detta värde i det allmänna mönstret: 49 resp. 32 % i icke-birgittinsk resp. birgittinsk text, samt respektive 47, 29 och 32 % i de tre periodernas vadstenatext. Värdet är alltså negativt korrelerat med komplexiteten: låg subjektsandel i fundamentet betyder

⁷ För Bartholomeuslegendens procentsats (51) måste den reservationen göras, att förf. inte uttryckligen uppger detta värde. Det heter bara (s. 134) att "51 ms har subjekt i fundamentet", ett uttalande utan skönjbar rimlig innebörd. Då just procentsatsen subjekt i fundamentfältet uppges på motsvarande plats i argumentationen för de övriga närlästa texterna i kapitlet, föredrar jag att läsa förf.:s kryptiska formulering i analogi härmed.

normalt hög adverbialsandel, vilket i sin tur indicerar hög grad av utbyggnad med normalt "rematiskt", innehållstungt och därmed meningsförlängande (och i förekommande fall alltså även fundamentförlängande) stoff. Dessa relationer kan Carlquist givetvis koppla till sina hypoteser om starkare inslag av "ideologiska" element i monastisk än i icke-monastisk legendtext, liksom om en ökning över tid av sådana inslag i vadstenalegenden. Hans resultat är såtillvida entydigt och likaså mycket intressant.

Problemet ligger i den allmänna nivå där dessa värden konstateras. Den är i ett vidare språk- och stilhistoriskt perspektiv anmärkningsvärt låg. I nusvensk normalprosa pendlar subjektsandelen i fundamentfältet mellan 60 och 80 %; runt en tredjedel brukar vara adverbial. Dessa proportioner har enligt utförda undersökningar (t.ex. Wieselgren 1971) varit någorlunda stabila åtminstone de senaste två seklen. Svensk medeltidstext har numera också undersökts på tämligen bred front (före Carlquist främst av Wollin 1983). Bilden avviker entydigt och radikalt från den moderna: subjektsandelen i det fornsvenska fundamentfältet överstiger sällan, och då bara obetydligt, 50 %; normalt varierar den i skiktet mellan 30 och 50 %. — Någon gång i äldre nysvensk språkutveckling har alltså en förskjutning drabbat den subtila balansmekanik som reglerar fundamentfältets syntax. Åtminstone om man ser till det kvarstående resultatet, har förskjutningen varit dramatisk. Dess datering, genreförankring och närmare förlopp — liksom naturligtvis dess orsak — återstår för språkhistorikerna att utreda.

När Carlquist inte med ett ord berör dessa större sammanhang, behöver det väl inte klandras. Men hans framställning hade inte förlorat på en påminnelse om de vidare perspektiv som material och resultat så påtagligt aktualiserar.

Den syntaktiska analysen i kap. 5 inrymmer ytterligare två problem, och då av mera metodologisk karaktär. — Det ena gäller också fundamentet. Carlquist uppfattar fall av s.k. dubbling i fundamentfältet (typen *när jag kom hem, Då tog jag mig ett bad*) som "dubbelt", d.v.s. tvåledat fundament. En sådan analys är helt oortodox i den tradition förf. verkar i och undergräver värdet av hans resultat vad gäller omfattningen av faktiskt "dubbelt fundament" (d.v.s. fall av verkligt disparat satsdelskombination i fundamentfältet). De värden han nu redovisar för denna kategori (i tabellerna 16, 21 och 26, respektive s. 179, 185 och 191) blir orimligt höga och undandrar sig varje meningsfull jämförelse med motsvarande beräkningar i andra undersökningar.

Det andra problemet gäller den statistiska redovisningen. I den

vällovligen avsikten att översiktligt karakterisera en hel textkategori eller en hel period i relation till en given variabel vill Carlquist ofta slå samman de enskilda texterna inom kategorin/perioden och för den aktuella variabeln uppge ett värde, som tänks representera samtliga texter. Han väljer då att summerna de enskilda texternas *absoluta* frekvenstal och räkna fram ett relativt frekvensvärde för denna totalitet. Emellertid varierar ofta de enskilda texternas storlek. Denna variation är i flera fall mycket vidsträckt (sommiga texter är mångdubbelt större än andra). Rimligtvis är skillnader i textstorlek ointressanta i relation till förf.:s frågeställningar. Ändå återspeglas naturligtvis denna variation i totalvärdet och färgar detta på ett i sammanhanget helt ovidkommande sätt. De totalvärden förf. räknar fram blir suspekta och duger i princip inte för den åsyftade jämförelsen mellan hela kategorier eller hela perioder. — Det skall påpekas att de medelvärden jag ovan uppger i mitt referat av kap. 5 är framräknade av mig själv, baserade på summan av samma texters *relativa* frekvenstal (som förf. alltid ordentligt uppger). Totalpopulationen beskrivs därmed på grundval av konstituerande delpopulationer, men skillnaden i storlek mellan de senare är neutraliserad.⁸

Härmed är ju också indirekt sagt att följderna av Carlquists arbetsätt inte på något sätt blir katastrofala. I realiteten är nämligen skillnaden mellan hans "totalvärden" och mina medelvärden i flertalet fall måttlig. Hypoteserna fungerar ändå, som vi såg. Carlquist slirar betänkligt på den enklare statistiken, men (oförtjänt nog måhända) hotar detta inte på allvar hans mycket värdefulla resultat.

Interpunktionen

En i svenskt medeltidsspråk mindre ofta uppmärksammas dimension är interpunktionen. Carlquist underkastar ett urval av sina legendhandskrifter en relativt ingående analys med sikte på det system av tecken som användes — av författaren själv, av kopisten eller, i en tredje fas, av en korrektör eller bearbetare; denna arbetsfördelning är oklar och kommenteras inte närmare — för att markera textflödets segmentering i lämpliga enheter.

Enligt Carlquists utgångshypotes, som han stöder på ett par

---

⁸ Självfallet är steget fortfarande långt till en mera nyanserad statistisk beskrivning. Framför allt ville man ju komplettera bilden med beräkning av *spridningen* i materialet.

åberopade studier i såväl modernt som (icke-svenskt) medeltida språk-material, avgränsas sådana textenheter dels efter avsedd pausering, dels syntaktiskt. Interpunktionen syftar till att underlätta både god högläsning och läsförståelsen vid enskild begrundan av texten. Normalt sammanfaller naturligtvis dessa funktioner. — Legendtexternas interpunktionsstruktur i skilda bruksmiljöer och perioder bör, tänker sig förf., återspegla de variationer i användningen och de förändringar över tid som belagts i tidigare avsnitt av hans undersökning.

Interpunktionen berörs redan i kap. 4, men sin egentliga analys redovisar Carlquist i kap. 6. Textunderlaget är detsamma som i det föregående syntaxkapitlet. De interpunktionstecken som urskiljs är *majuskel*, *alinea* (§), *virgula* (/), *punctus* (. ; även "upphöjda" punctus-varianter förekommer) samt *punctus elevatus* (:).

Det visar sig, intressant nog, att ett väl utvecklat system för bruk av dessa tecken möter redan i Cod. Bureanus, FL-traditionens äldsta bevarade stora textbärare. Majuskel och alinea används här regelbundet och frekvent, ofta i kombination, för markering av nytt stycke eller för avskiljning av större syntaktiska enheter, främst makrosyntagmer och huvudsatser, medan virgula och punctus utöver dessa funktioner också finner flitig användning i markeringen av smärre enheter inom huvudsatsen, som koordinationsfraser och underordnade satser. — Vadstenahandskrifternas interpunktion är snarlik den i Bureanus, men den används ännu mera frekvent, därtill med större konsekvens. Interpunktionstecknens förekomster är här flera, teckentyperna däremot färre. Systemet har i viss mening förenklats, men även hierarkiserats: typernas fördelning på skilda funktioner, relaterade bl.a. till textuell och syntaktisk hierarki, verkar vara striktare. En viss accentuering över tid av denna tendens kan dessutom iakttas i jämförelsen mellan ett par vadstenahandskrifter. Carlquist tolkar naturligtvis detta som ett utslag av en strävan att med interpunktionens hjälp "underlätta förståelsen av en alltmer komplex syntax" (s. 211). — Icke-birgittinska handskrifter från period 2–4 uppvisar en betydligt sparsammare, därtill mera nyckfullt utförd interpunktion.

Interpunktionen faller alltså prydligt in i det större mönster som Carlquist tecknar och som han i detta sena skede av sin studie kan referera till. Hans konklusion kan utan svårighet ges mycket klara konturer. Ett fast system för interpunktion övertogs, sannolikt efter kontinentala förebilder, redan med den äldsta FL-traditionens första svensk-språkiga nedteckning — alltså påfallande tidigt. Detta system gynnade "både djupförståelse och högläsning". De senare vadstenadokumentet

företer ett snarlikt men ännu mera elaborerat system — om övertaget från FL-traditionen eller från nya kontinentala latinmönster diskuterar förf. icke. Precisionen och den funktionella hierarkiseringen i vadstenasystemet, som tycks sakna egentlig motsvarighet i samtida icke-monastiska handskriftsdokument, antyder en institutionellt baserad standard. Rimligtvis har denna vadstenastandard verkat bestämmande på det svenska interpunktionssystemets utveckling i senare språkskeden. — Iakttagelsen utmynnar i bokens avslutande stilhistoriska översikt.

Stilen och vadstenalitteraciteten

Carlquists omfattande inventering sammanfattas och dess resultat preciseras i det mycket intressanta sjunde och avslutande kapitlet.

Stilistiskt konkretiserar Carlquist här skillnaden mellan den "legendariska stilen" och den "hagiografiska" (s. 223–30). Den förra präglar FL-traditionen i det äldsta skedet, samt den senmedeltida legendupp-teckningen utanför monastisk miljö. Den senare odlas i Vadstena kloster under unionstiden. Skillnaden mellan de båda stiltraditionerna vill Carlquist i första hand beskriva på linje med sina styrande hypoteser och väsentliga resultat. Det gäller alltså överflyttningen: fri resp. bunden; informationsstrukturen: övervägande narrativt präglad resp. med ett markant inslag av monastisk ideologi; syntaxen: relativt enkel resp. komplex. Vad gäller omsorg om den grafiska strukturen märks en viss, kronologiskt betingad brytning i den legendariska stiltraditionen: det jämförelsevis strikta interpunktionssystemet i folkungatidens FL-uppteckningar är i stort sett upplöst i senmedeltida icke-birgittinska texter. Inom vadstenaklostret accentueras däremot den hagiografiska stilens karakteristika över tid, även i interpunktionen.

Till sist tangerar Carlquist de stora frågorna kring Vadstena klostrets bidrag till medeltidens svenska bok- och skriftkultur, dess "litteracitet" (s. 230–35).⁹ Utgångspunkten är en skiktning av medeltida skriftbruk på tre nivåer: professionellt, kultiverat resp. pragmatiskt skriftbruk. Modellen har Carlquist hämtat närmast i M.B. Parkes teorier kring medeltida lekmannalitteracitet (Parkes 1978). För det "professionella"

---

⁹ Termen *litteracitet* är en försvenskning, lanserad av uppsatsförfattaren, av den engelska standardtermen *literacy* (se senast Söderberg 1994, 361).

bruket stod främst de boklärdade och internationellt orienterade munkarna, som tillgodogjorde sig och reproducerade bl.a. latinsk litteratur. I vadstenamiljön handlar det om t.ex. den väldiga homiletiska skriftproduktionen på latin. Kring dessa munkar framväxte och odlades det folkspråksbundna "kultiverade" skriftbruket, i t.ex. uppbyggelse- och underhållningslitteratur för nunnor och adelsdamer. Det "pragmatiska" skriftbruket dikterades av administrationens praktiska behov, i Sverige t.ex. i diplom- och tänkebokslitteraturen.

Carlquist reflekterar kring vadstenalitteracitetens skilda dimensioner. Han ser ett professionellt skriftbruk väl företrätt och konsekvent odlat av bröderna, medan systrarnas skriftkompetens är mera svårbedömd och sannolikt varierade. I huvudsak var den väl av den "kultiverade" typen, även om "pragmatiskt" orienterade skrivvanor torde ha odlats av flera litterata kategorier bland klosterfolket; Uppsala universitetsbiblioteks bestånd av vadstenauskunder inom det s.k. regelverket (statuter, reglementen o.s.v.) är omfattande. Carlquist tror också att professionaliseringen av skriftkompetensen inom systrakonventet ökade med tiden: källorna omtalar tydligen allt flera kvalificerade skriftinsatser bland nunnorna.

Carlquist berör i korthet de historiska konsekvenserna av vadstenaklostrets litteracitet. De båda viktigaste är väl framväxten av en modern, matrisbunden översättningstradition samt utvecklingen av en viss språkbruksstandard, tillämpad på ortografi, morfologi, syntax och — inte minst — interpunktion. I kraft av sådana novationer bestämde klostret åtskilligt av senare svensk skriftspråsutveckling.

Teori, metod, redovisning: övergripande synpunkter

Carlquists teoretiska problemuppfattning förefaller på vissa punkter föga genomreflekterad. Det gäller t.ex. hans sätt att beskriva och behandla den grundläggande relationen mellan "överflyttning" och "översättning". Saken är omedelbart aktuell i kap. 3 (teoretiskt avhandlad främst s. 57 f.) men spelar en viktig bakgrundsroll också i resonemangen kring informationsstruktur och syntax i kap. 4 och 5. — Man störs här av den obekymrat självklara åtskillnaden mellan å ena sidan "språk", som sägs beröras i både överflyttningen och översättningen, och å andra sidan "innehåll", som skall beröras bara i överflyttningen. Frånsett det teoretiskt dubiösa i en syn på översättning som principiellt orelaterad till den översatta utsagans innehåll, är det väl också så,

att innehållet som en integrerad dimension av språket självt är ett ganska centralt koncept i nutida språkvetenskapligt tänkande, om inte annat efter Saussure. Åtminstone en kort problematiserande diskussion hade inte gjort förf.:s framställning på denna punkt sämre.

En annan svaghet, av kanske än större räckvidd, är en i vissa avsnitt oklar koppling mellan teoretiskt anslag och metodiskt utförande. Det framgår t.ex. inte med övertygande klarhet hur de många exemplen på skilda överflyttningsstrategier, som anförs i kap. 3, eller hur urskiljningen av innehållselement, som exemplifieras under kategorin "narrativschema" i kap. 4, *exakt* kan härledas till de teoretiska premisser som antyds i inledande resonering avsnitt. Exemplifikationen brister i utförlighet, konkretion och klagörande kommentar. Tvivel uppkommer därmed vad gäller de föregivna resultatens status. Är de verkliga resultat, eller bara ytterligare väl underbyggda hypoteser?

Ett starkt frustrerande element i läsarens upplevelse av Carlquists bok har sin grund i förf.:s obegripliga snålhet med *referenser* till det egna materialet.¹⁰ Av och till måste den kritiske — eller bara nyfikne — läsaren undra var alla de anförda exemplen skall kunna kontrolleras. Ofta meddelas inga som helst hänvisningar vare sig till den återopade fornsvenska texten i Stephens tryck eller i förekommande fall till den latinska texten (enligt t.ex. Graesses edition). Vart skall den läsande forskare gå som vill arbeta vidare med Carlquists material och resultat? Till handskrifterna? (Till dem refereras sporadiskt.) Det kan förf. inte gärna mena. — Referenser till förekommande tryckt edition (åtminstone till sida, gärna också till rad) hör dock till vedertagen sed i filologisk framställning.

Några formella missgrepp, främst i statistisk redovisning och syntaktisk analys, har berörts ovan.

Det har emellertid också påpekats — och det förtjänar att ytterligare understrykas — att dessa svagheter och missgrepp normalt på intet vis hotar förf.:s resultat. Carlquist ådagalägger nämligen en påfal-

¹⁰ Kommentar av J. Carlquist, Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet: Wollin efterlyser referenser till förekommande tryckta handskrifter. Jag vill kort motivera mitt tillvägagångssätt. I avhandlingens inledning visar jag att analyser av fornsvenska legender bör utgå från handskrifterna, eftersom tillgängliga editioner inte kan användas för närgranskning av produktions- och receptionsstrategier (s. 14 ff.). Mitt material är utan undantag hämtat direkt från handskrifterna, inmatat på dator och därmed öppet för sökningar. Databasen innehåller ej editionsuppgifter, vilket medför att mina exempel saknar referenser till editioner. Däremot redovisas handskriftssida. Den intresserade läsaren kan lätt få ta del av databasens material genom att kontakta mig.

lande säkerhet i sina läsningar och tolkningar, han förefaller på något sätt alltid "komma rätt ändå". Sannolikt är det en djup förtrogenhet med materialet som på detta tydliga osvikliga sätt leder honom framåt. Som läsare och uttolkare av medeltidslegender har Carlquist en del av sin styrka i ett icke oävet Fingerspitzengefühl.

Sammanfattande omdöme

Jonas Carlquists legendmonografi är ett ytterst innehållsrikt arbete. Den spänner över en hel genre, central i svensk medeltidslitteratur. Den inventerar i relation till denna genre ett brett spektrum av intressanta, delvis helt olikartade problem och mobiliserar till den änden så skilda områden som klassisk textfilologi, översättningsteori, textlingvistik, samt svensk och nordisk syntaxforskning — allt naturligtvis vid sidan av, och på linje med, de grundläggande nyfilologiska tanke-mönstren. Förf.:s beläsenhet är aktningvärd. Det är också hans förmåga att effektivt hantera ett mycket stort och sammansatt material och avvinna det intressant information i betydande mängd och i delvis väsensskilda dimensioner. Något liknande denna studie har inte utförts tidigare i svensk legendforskning. Avhandlingen flyttar på bred front vår kunskap ett stort kliv framåt.

Den tematiska mångfalden — som är arbetets främsta styrka, ganska ovanlig i en doktorsavhandling — har fått köpas till priset av ett ibland slintande grepp i både teoriutveckling, metodiskt utförande och redovisning. Besvärande är sålunda en viss suddighet i problemuppfattningen. Ett flertal egendomliga grepp i analys och utförande kan, utan att egentligen hota resultaten, ändå i en del fall försvåra deras fulla utvärdering och punktvis omintetgöra jämförelse med annat material. Ett otal uteblivna källhänvisningar utgör för forskaren, som vill gå vidare på den väg förf. visar, ett mycket besvärande hinder — och för övriga läsare en notorisk irritationskälla. Boken hade utan tvivel mått väl av en ytterligare kompletterande och avslipande genomgång.

Svaghetera förtar dock inte huvudintrycket av en undersökning som "bär". Carlquist lär oss som sagt ofantligt mycket som vi inte visste förut om den svenska medeltidslegenden, och det han lär oss är för det mesta mycket intressant. Hans bok kan förutspås en flitig och nyttobringande användning inom en bred vetenskaplig målgrupp.

Bibliografi

- Andersson, R. 1993: *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Sällskapet Runica et Mediævalia. Scripta minora I. Stockholm.
- Bengtson, A. 1947: *Nils Ragvaldi, Domareboken och Linköpingslegendariet*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 4. Lund.
- Diderichsen, P. 1962 (3. utg.): *Elementær dansk Grammatik*. København.
- Graesse, Th. (utg.) 1969 (faks. efter 3. utg. 1890): *Jacobi a Voragine, Legenda Aurea Vulgo Historica Lombardica dicta*. Osnabrück.
- Holm, G. 1967: *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stiltillhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 17. Lund.
- Jansson, V. 1934: *Fornsvenska legendariet. Handskrifter och språk*. Nordiska texter och undersökningar 4. Uppsala.
- Labov, W. 1977: *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Basil Blackwell, Oxford.
- Loman, B. & Jörgensen, N. 1971: *Manual för analys och beskrivning av makrosyntagmer*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap C 1. Lund.
- Parkes, M. B. 1978: "The Literacy of the Laity". D. Daiches & A. Thorlby (utg.), *The Medieval World*. London, s. 555-577.
- Platzack, Chr. 1980: *Meningsbyggnaden i några fornsvenska prosakrönikor*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap D 13. Lund.
- Romaine, S. 1982: "The reconstruction of language in its social context: methodology for a socio-historical linguistic theory." A. Ahlqvist (utg.), *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam, s. 293-303.
- Stephens, G. (utg.) 1847-58: *Ett forn-svenskt legendarium innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare från det I:sta till det XIII:de århundradet I-II*. Svenska Fornskrift-sällskapets samlingar 7: 1-2.
- Stephens, G. & Dahlgren, F. A. (utg.) 1865-74: *Ett forn-svenskt legendarium innehållande medeltids kloster-sagor om helgon, påfvar och kejsare från det I:sta till det XIII:de århundradet III*. Svenska Fornskrift-sällskapets samlingar 7: 3.
- Söderberg, B. 1994: "Medeltida literacy — ett nutida termproblem." *Språkbruk, grammatik och språkförändring. En festskrift till Ulf Teleman* 13.1.1994. Lund, s. 359-364.
- 1996: "Mellan raderna och orden. Om stil, stilistiska inferenser och litterär tolkning." O. Josephson (red.), *Stilstudier. Språkvetare skriver litterär stilistik*. Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 27. Uppsala, s. 66-84.
- Teleman, U. 1974: *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap C 6. Lund.
- Wieselgren, A.M. 1971: *Carl-Johans-tidens prosa. Språkliga studier i texter från den moderna prosaberättelsens framväxttid*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 21. Studentlitteratur, Lund.

- Wollin, L. 1981: *Svensk latinöversättning. I. Processen*. Lundastudier i nordisk språkvvetenskap. A 34. Lund.
- 1983: *Svensk latinöversättning. II. Förlagan och produkten*. Lundastudier i nordisk språkvvetenskap. A 35. Lund.

Litteraturkrönika 1996

Av B. Pamp, C. Platzack och B. Söderberg

Björn Beskow, Torbjörn Lager och Joakim Nivre, Elementa i generativ grammatik. 104 s., Lund 1996 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-61621-X. I denna bok presenteras den klassiska frasstrukturgrammatiken, som i mer utvecklade versioner har spelat en roll som hjälpmedel i generativa grammatikbeskrivningar de senaste fyrtio åren. Förf. ser sin bok som en praktisk, hantverksmässig orientering och menar att den bör användas som ett komplement till andra läroböcker som ger de teoretiska övervägandena bakom den moderna grammatiksynen. Bokens centrala kapitel är alla försedda med övningsexempel, till vilka facit ges i bokens slut. I anslutning till boken har förf. också utvecklat ett datorprogram, "Phrase Structure Grammar Laboratory", som beskrivs i boken. C.P.

Generative Perspectives on Language Acquisition. Empirical Findings, Theoretical Considerations and Crosslinguistic Comparisons. Utgiven av Harald Clahsen, XXVII + 500 s., Amsterdam och Philadelphia 1996 (John Benjamins). (Language Acquisition & Language Disorders 14.) ISBN 90-272-2480-3 (Eur.). ISBN 1-55619-777-2 (US). Artiklarna i denna volym är baserade på föredrag hållna vid ett möte i University of Essex 1994, där syftet var att sammanföra forskare som studerar språktillägnet från ett generativt perspektiv och diskutera de senaste empiriska och teoretiska landvinningarna. Förutom en inledning av utgivaren innehåller volymen 13 uppsatser om tillägnet av engelska, tyska, baskiska, holländska, italienska, franska och svenska; bland förf. finns Harald Clahsen, Maria Teresa Guasti, Liliane Haegeman, Nina Hyams, Jürgen Meisel, Christer Platzack, Thomas Roeper och Ken Wexler. Flera av artiklarna behandlar det infinitiva stadiet i tidigt barnspråk, men här finns också studier av interrogativer, kongruensförhållanden, klitiska fenomen och lexikal inläring. C.P.

Stephen Howe, The Personal Pronouns in the Germanic Languages. A study of personal pronoun morphology and change in the Germanic languages from the first records to the present day. XXII + 390 s. Berlin, New York (Walter de Gruyter). (Studia Linguistica Germanica 43.) ISBN 3-11-014636-3. Detta är den tryckta versionen av författarens doktorsavhandling från University of London 1995, där formen och utvecklingen hos de personliga pronomina i alla de germanska språken studeras, från de äldsta källorna till idag. Boken innehåller kapitel om de personliga pronomina i gotiska, i inskrifter med den 24-typiga futharken, i engelska, frisiska, holländska, afrikaans, langobardiska, högtyska, lågtyska, jiddish, svenska, danska, norska, färöiska och isländska. Förutom syftet att registrera den totala variationen med avseende på germanska personliga pronomen har förf. ambitionen att utifrån sitt pan-germanska material utveckla en teori för hur personliga pronomen förändras. Ett viktigt resultat här är att förändringar i ett språks substantivböjning är av betydelse för pronominas utveckling: i språk som modern isländska och nyhögtyska som bevarat den nominala böjningen uppvisar också de personliga pronomina fler formella distinktioner än i språk som t.ex. svenska, danska och norska, där substantivens böjningssystem förenklats. En viktig iakttagelse är att det i första hand är rent grammatiska kategorier som kasus som på detta sätt följer substantivets utveckling; för en semantisk kategori som person eller naturligt genus kan knytningen till den verkliga världen göra att en distinktion bevaras hos pronomenet även om den försvunnit hos substantivet. Ett annat viktigt område för förändring rör vad förf. kallar *funktionell reinter-pretation*, som t.ex. när tyskans 3. pers. pl. *sie* används med andrapersonsreferens: *Können Sie mir sagen ...?*. Förf. diskuterar också s.k. *terapeutisk förändring*, d.v.s. förändringar som t.ex. har sitt upphov i ett fonologiskt sammanfall (valet av dativ i stället för akkusativ som direkt objektsform i 3. pers. mask. sg. i svenskan, *honom* i st. f. ack. *hann*, som i samband med nominativändelsens bortfall sammanfallit med nominativ.)

Howes monografi är ett betydande verk som knappast kan förbigås av forskare som i framtiden ger sig i kast med de personliga pronomina i något germanskt språk. C.P.

Ellen-Petra Kester, The nature of adjectival inflection, XVIII + 327 s. Utrecht 1996 (OTS). (OTS dissertation series.) ISBN 90-5434-054-1. ISSN 0929-0117. Adjektivets kongruensböjning i germanska och romanska

språk står i centrum för denna avhandling, skriven inom ramen för modern generativ grammatik. Data från de skandinaviska språken spelar en viktig roll i författarens resonemang, och hon tar bl.a. upp frågan om hur dubbel definithet (*den stora hunden*) ska förstås. Ett annat område av central betydelse är de substantiverade adjektiven, typen *den lille*, *de gamla*. Sammanfattningsvis ger Kesters bok en modern beskrivning av samspelet mellan adjektivets syntaktiska och morfologiska egenskaper som knappast kan förbigås i den framtida forskningen.

C.P.

Fredrik Otto Lindeman, Studies in Comparative Indo-European Linguistics. Presented on the Occasion of his Sixtieth Birthday March 3, 1996. Edited by Helge Lødrup and Inger Moen, IV+215 s. Oslo 1996 (Novus Forlag). ISBN 82-7099-254-2. Denna festskrift till en av världens ledande indoeuropeiska forskare innehåller omtryck av 27 uppsatser av festföremålet själv, varigenom en representativ del av hans vetenskapliga författarskap blir lätt tillgängligt för dagens forskare. Huvuddelen av uppsatserna berör anatoliska och keltiska, som särskilt har intresserat Lindeman, men här finns också artiklar med mer direkt intresse för nordister och germanister, som t.ex. "Remarques sur le prétérit fort en germanique" från 1985 och "IE. **serg(h)*- 'waste away, be sick'", där förf. med argument bl.a. från gotiskan ifrågasätter Hamps förslag att t.ex. ett ord som *sorg* kan härledas ur en IE verbstam av formen *swergh- 'vara sjuk'.

C.P.

Studies in Comparative Germanic Syntax Volume II, edited by Höskuldur Thráinsson, Samuel David Epstein and Steve Peter. XXXIV + 302 s. Dordrecht, Boston, London 1996 (Kluwer). (Studies in Natural Language and Linguistic Theory 38.) ISBN 0-7923-4215-1. Jämförande synkron och diakron syntax har blivit ett populärt forskningsområde under de senaste två decennierna, och jämförande germansk syntaxforskning har hela tiden varit ett betydande inslag i denna forskning. I den här anmälda volymen publiceras tio uppsatser som bygger på föredrag hållna vid the Ninth Comparative Germanic Syntax Workshop som arrangerades vid Harvard i januari 1994; volymen innehåller dessutom en fyllig inledning, skriven av utgivarna, där bidragen presenteras och inplaceras i ett teoretiskt sammanhang.

Så gott som samtliga bidrag är av intresse för nordiska syntaxfors-

kare, och nästan alla uppsatserna tar i ett eller annat sammanhang upp nordiska problem. Detta gäller t.ex. Molly Diesings artikel "Semantic variables and object shift", Thórhallur Eythórsson's "Functional categories, cliticization, and verb movement in the Early Germanic Languages" och Christer Platzacks "Null subjects, weak Agr and syntactic differences in Scandinavian". Övriga bidragsgivare är Cynthia Allen, Anna Cardinaletti, Michal Starke, Marcel den Dikken, Jan-Wouter Zwart, Paul Kiparsky, Gertjan Postma och Johan Rooryck. Volymen avslutas med ett språkregister, ett namnregister och ett sakregister.

C.P.

*

Régis Boyer, *Histoire des littératures scandinaves*. 561 s. Fayard 1996. ISBN 35-9764-8-96-XI. Professorn i skandinaviska språk, skandinavisk litteratur och kultur vid Sorbonne, Régis Boyer, har med detta pionjärbete inte bara skapat en lärobok för sina franska studenter utan också en introduktion till Nordens litterära skatter för en bredare publik.

Ambitionen att täcka hela det nordiska språkområdet, inklusive det färöiska, isländska och finlandssvenska, liksom hela tidsperioden från runt till 1980-tal, medger självfallet inte några inträngande litterära analyser men i gengäld har Boyer försökt sammanföra de olika ländernas yttringar av skiftande litterära skeden i ett och samma avsnitt. Boyers europeiska utanförperspektiv har givit ett fruktbart grepp på ämnet. Register över verk och författare underlättar tillgängligheten, och en litteraturkronologisk tabell underlättar inplaceringen i ett europeiskt litteratursammanhang.

B.S.

Kurt Braunmüller, *Deutsch-Skandinavisch im Vergleich. Eine bibliographische Übersicht über linguistische und lexikographische Arbeiten (1945–1995)*. Revidierte, erweiterte und aktualisierte Neuauflage. 239 s. Oslo 1996 (Novus). (*Studia Nordica* 4.) ISBN 82-7099-263-1. Nio år efter det att Braunmüller gav ut en bibliografi över jämförande tysk-skandinaviska språkstudier publicerade under perioden 1945–1985 är det dags för en ny, utvidgad och fullständigt genomarbetad upplaga, som nu täcker perioden 1945–1995. Antalet titlar som förtecknas har ungefär

fördubblats; ökningen beror huvudsakligen på en kraftig tillväxt av litteraturen på området de senaste tio åren.

De förtecknade artiklarna presenteras alfabetiskt i tre huvudområden: bibliografier (26 arbeten), språkvetenskap (612), ordböcker (687). Andra ingångar till bibliografien ges i två register, ett språkregister och ett sakregister. C.P.

Gösta Holm, *Nordiska studier. Femton uppsatser om ord, namn, dialekter, filologi, stilhistoria och syntax. Festskrift till Gösta Holm på 80-årsdagen den 8 juli 1996. Redaktörer: Christer Platzack och Ulf Teleman. 199 s. Lund 1996 (Lund University Press). (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 48.) ISBN 91-7966-X. ISSN 0347-8971.* När f. professor i nordiska språk (1961–1981) vid Lunds universitet, Gösta Holm, fyllde 80 år hyllades han med den nyttiga typ av festskrift där jubilaren får välja ut ett antal egna artiklar som har varit svåråtkomliga men som väl förtjänar att ges ut igen. Etymologiska studier av både appellativ och namn dominerar samlingen. En del har räckvidd utöver ett enskilt ord; det gäller för t.ex. bidragen om ordbildningselementet *-tida* (i exempelvis *samtida*) och de germanska *-sta*-namnen. Därjämte finns bl.a. en studie över de nordiska dialekterna i Nordskandinavien och deras historiska bakgrund och ett betydande lärdomshistoriskt bidrag om Carl Johan Schlyter som textutgivare. En bibliografi över Gösta Holms tryckta skrifter 1976 (då han fick en festskrift med bibliografi till sin 60-årsdag) – 1996 samt person-, sak- och ordregister avslutar boken. B.P.

Christer Laurén och Marianne Nordman (red.), *Fackspråk i olika kontexter. Forskning i Norden. Leena Kylmänen (teknisk redigering), 129 s., Vaasa 1996. (Vaasan yliopiston julkaisuja.) (Proceedings of the university of Vaasa 13.) ISBN 951-683-636-4. ISSN 1238-7118.* Denna volym innehåller, förutom en inledande översikt av utgivarna, tio uppsatser presenterade vid ett minisymposium för nordiska fackspråksforskare, arrangerat av Inst. för nordiska språk i Vasa 1995. Ämnesmässigt spänner uppsatserna över ett vitt fackspråkligt fält: Randi Sæbøes och Odd Kjetil Rangness beskriver försöken att skapa en norskspråkig oljeterminologi, Lars-Erik Edlund ger en översikt över det fackspråksmaterial som ingår i de svenska dialektarkiven, Outi Järvi presenterar en studie av användargränssnitten i vissa Macintoshprogram, och Hans Land-

qvist undersöker skillnaden mellan svenskt författningsspråk i Finland och i Sverige. Nina Puuronens uppsats handlar om dynamiska fackbegrepp och deras språkliga uttryck och Øivin Andersens om teori och empiri och språkvetenskapens medel för generalisering och empiriska observationer. Volymen innehåller också en uppsats av Sigurður Jónsson om den isländska fackspråkliga språkplaneringen under 1900-talet, och en avslutande artikel där utgivarna diskuterar frågan hur exklusivt fackspråket egentligen är. C.P.

È. A. Makaev, *The Language of the Oldest Runic Inscriptions. A Linguistic and Historical-Philological Analysis. Translated from the Russian by John Meredig in consultation with Elmer H. Antonsen. 137 s. Stockholm 1996 (Gotab AB). (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Filologisk-filosofiska serien 21.) ISBN 91-7402-259-8.* Makaev publicerade under 60-talet en rad arbeten i germanistik, som p.g.a. språkbarriären aldrig blev tillgängliga för annat än ett fåtal i Västeuropa och Amerika. När nu Moskva-boken från 1965 om de äldsta runinskrifterna översatts till engelska efter mer än trettio år kunde man vänta sig att den vore helt föråldrad. Så är emellertid inte fallet annat än till dels. Boken har fortfarande mycket att ge, inte minst p.g.a. sina metodiska krav.

Inledningsvis går Makaev hårt åt delar av 60-talets runologi, i efterhand inte alltid helt rättvisande kan man tycka. I bokens andra kapitel hävdar han — mot en bakgrund av de germanska språkförhållandena under århundradena efter Kr.f. — att de äldsta 24-typiga runorna representerar en samgermansk koiné. I det tredje, i dag fortfarande mycket aktuella kapitlet behandlar han relationerna mellan fonem och grafem. Här fokuseras fr.a. skriftplanet, och detta hålls inledningsvis klart åtskilt från det språkliga för att först därefter relateras. Den runska paleografin jämförs med klassiska alfabet vad gäller tillämpningen av kolometriska principer, epentes, kombinationen /nasal+homorgan konsonant/, grafemens uni/multifunktionalitet, digrafi/bindrunor och ideografiskt teckenbruk. — Här som på många andra ställen efterlyser Makaev fördjupade undersökningar. Mycket av vad han begär har exekverats under tiden som gått och än mer är dessutom på väg. Kanske har Makaev indirekt bidragit till mycket i tiden: rungrammatiker, runlexikon, nya utgåvor etc. Men det är en annan fråga.

I bokens senare del redovisas det underliggande materialet: den då aktuella korpusen, både inskrifter och brakteater, namnen i korpusen,

dess grammatiska former samt dess ordförråd. Boken är också försedd med ett förord av Elmer H. Antonsen, som ju även biträtt översättaren John Meredig. B.S.

Mål i sikte. Studier i dialektologi tillägnade Lennart Elmevik. 459 s. Uppsala 1996. ISBN 91-85540-73-0. Den festskrift till professorn i nordiska språk vid Uppsala universitet, Lennart Elmevik, som anmäls här saknar uppgift om förlag eller distributör; däremot meddelas att allt utom tabula gratulatoria och den avslutande bibliografien över festföremålets tryckta skrifter 1962–1995 även ingår i *Svenska landsmål* 1995. Redaktionskommittén består av Maj Reinhammar, Gerd Eklund, Lena Peterson, Mats Thelander och Claes Åneman. En minoritet av bidragen är namnstudier; hit hör artiklarna av Lars-Erik Edlund, Lars Hellberg och Jan Paul Strid. Om växttermer skriver Gerd Eklund och om ordet *dialekt* och dess synonymer Gun Widmark. Åtskilliga uppsatser — alltför många för att kunna räknas upp — behandlar enskilda dialektord. Bland bidrag som avhandlar ett mer omfattande ämne kan nämnas Mario Alieni, "Theoretical aspects of lexical motivation", Erik Olof Bergfors, "Tilljämningen a > ä i dalmål och dalabergslagsmål", Inger Ejskjær, "Adjektivisk brug af nogle substantiver i danske dialekter", Christer Platzack, "Subjektsutelämning i älvdalsmålet", Maj Reinhammar, "Före-läsning. Mer om prepositionsbruket i de kasusböjande dialekterna", och Henrik Williams, "Till frågan om runsvenska dialekter". — Om ännu en festskrift till Lennart Elmevik se nedan s. 221. B.P.

Proceedings of the thirteenth Scandinavian conference of linguistics, ed. by Lars Heltoft and Hartmut Haberland, 495 s., Roskilde 1996 (Roskilde University). ISBN 87-90132-12-2. Den trettonde skandinaviska lingvistikonferensen hölls i Roskilde 1992; här publiceras nu 40 av föredragen, indelade i åtta teman: grammatik, språkhistoria, fonologi, sociolingvistik och antropologisk lingvistik, pragmatik och diskursanalys, kommunikation och textanalys, tillämpade studier och neurolingvistik. Bland artiklarna kan nämnas Peter Eisenbergs "Syntaktische Funktionen und semantische Rollen: Subjekt, direktes und indirektes Objekt im Deutschen", Peter Harders "On Content and Expression in Syntax", Jens Allwoods "On Dialogue Cohesion", Lars Heltofts "Topics in Danish and in Universal Pragmatics" och Elisabeth Ahlséns "Activity-

based Communication Analysis of Aphasia". Volymer är tillägnad minnet av en av deltagarna, Ludovica Koch, som avled blott 52 år gammal 1993. Hennes artikel "Fire kindles on Fire. Knowledge and Experience in the Poetic Edda" ingår bland de språkhistoriska arbetena. C.P.

Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden. Papers from the conference on the history of linguistics in the Nordic countries, Oslo, November 20–22, 1994. Edited by Carol Henriksen, Even Hovdhaugen, Fred Karlsson and Bengt Sigurd. 378 s. Oslo 1996 (Novus forlag). ISBN 82-7099-259-3. Denna bok är resultatet av ett symposium arrangerat på ett förberedande stadium av NOS-H projektet "The History of Linguistics in the Nordic Countries". Volymer innehåller 13 uppsatser om skilda delar av den nordiska lingvistikens historia; en övergripande och mer balanserad framställning kan förväntas i projektets slutrapport, som beräknas ligga klar 1998. Claes-Christian Elert redogör för studiet av ljudläran i Norden fram till 1900, en studie som kompletteras av Stig-Örjan Ohlssons artikel om Hiärnes insatser inom fonetiken. Den danska lingvistikens historia ägnas tre bidrag: Hartmut Haberland skriver om pragmatiken, och Michael Herslund om den generativa lingvistikens historia; därtill kommer en artikel av Inge Lise Pedersen om dansk dialektforskning. Från norsk horisont finns en översikt av Ernst Håkon Jahr om nynorsk språkforskning, en artikel av Andrew Robert Linn om stilistiska drag i Ivar Aasens verk, samt Brit Mæhlums översikt över norsk och nordisk sociolingvistik. Pekka Sammallahti beskriver den finno-ugriska språkforskningen i Norden. Utförligast är den isländska lingvistikens historia behandlad: Margrét Jónsdóttir skildrar perioden före 1800, Guðrún Kvaran 1800-talet, och Höskuldur Tháinsson 1900-talet; därtill kommer en artikel av Sigurður Pétursson om studiet av latinsk grammatik på Island. Boken avslutas med ett namnregister. C.P.

*

Egils Saga. Die Saga von Egil Skalla-Grimsson. Herausgegeben und aus dem Altisländischen übersetzt von Kurt Schier. 391 s. München 1996 (Eugen Diederichs Verlag). (Saga. Bibliothek der altnordischen Literatur. Island — Literatur und Geschichte.) ISBN 3-424-01262-9. Enligt förla-

gets uppgift är detta en "Vollständige Neubearbeitung der Ausgabe Die Saga von Egil. Düsseldorf/Köln 1978". Boken innehåller inga självständiga forskningsinsatser men torde väl tjäna sitt syfte att inför den tyskspråkiga allmänheten presentera ett av den fornisländska litteraturens storverk. Själva översättningen, som av stickprov att döma är invändningsfri, baserar sig huvudsakligen på Sigurður Nordals utgåva men har haft ett viktigt stöd i Rolf Hellers tolkning till tyska 1982. Skaldestroferna översätts ordagrant och får därefter en utförlig förklaring; därutöver meddelas i tysk översättning i ett appendix Egils tre viktigaste dikter: *Höfuðlausn*, *Sonatorrek* och *Arinbiarnarkviða*. Ett annat appendix ger utförliga kommentarer till översättningen, främst hämtade från Finnur Jónsson, Sigurður Nordal och artiklar i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Vidare finns, förutom en kort inledning, flera kartor, namn- och sakregister samt genealogiska översikter. Det kan noteras att släkttavlorna över "die wichtigsten Mitglieder des norwegischen Königshauses" förtecknar endast manliga medlemmar, vilket gör att en av sagans viktigaste kungliga personer, Erik Blodyx' hustru drottning Gunnhild, har förbigåtts. B.P.

Britta Olrik Frederiksen & Finn Hansen (eds.), Bibliotheca Arnsmagnæana. A Jón Helgason condita. Vol. XL. Opuscula Vol. X. 323 s. Köpenhamn 1996 (C.A. Reitzels forlag). ISBN 87-7421-992-8. Det mäktigaste bidraget i denna volym är Ole Widdings posthumt publicerade "Norrøna Marialegender på europæisk baggrund."

Här behandlas de viktigaste av de samlingar som bildade underlag för Ungers utgåva av Mariu Saga (1871). Författaren listar innehållet och undersöker miraklernas källor och kan därvid konstatera att direkta latinska förlagor för de olika samlingarna inte stått att finna. Samlingarna grupperas efter tre tillkomstsleden, där det första, som karakteriseras av korta, lokala legender, saknas i det isländska materialet medan det andra skedets sammansatta samlingar fortfarande har korta legender men nu med fokus på det övernaturliga. I det sista skedets klostersonsamlings är legenderna ordnade efter personernas rang. — Laura Tomassini, som bidragit till redigeringen av Widdings artikel, ansluter också med en egen artikel om Mariu saga.

Bland de övriga bidragen märks ytterligare två undersökningar av den latinska bakgrunden till isländskt stoff, författade av Svanhildur Óskarsdóttir respektive Wilhelm Heizmann samt två smärre textutgåvor av John Tucker respektive Jon Gunnar Jørgensen.

Jonna Louis-Jensen tyder *Marginalia poetica*, och andra kortare bidrag består av Mariane Övergaard, Finn Hansen, Brita Olrik Frederiksen och — posthumt — av Helle Jensen. B.S.

Hansische Literaturbeziehungen. Das Beispiel der Þidreks saga und verwandter Literatur. Herausgegeben von Suzanne Kramarz-Bein, XXIV + 315 s. Berlin, New York (Walter de Gruyter). (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 14.) ISBN 3-11-015022-0. Genom hansan överfördes delar av den (låg)tyska hjältesagetraditionen till Skandinavien. Ett exempel på detta är Didrikssagan, nedtecknad i Bergen vid mitten av tolvhundratalet. Denna saga, som brukar räknas till riddarsagorna eller fornaldarsagorna, behandlas i den här anmälda volymen utifrån flera olika infallsvinklar. Utgivaren ger i inledningen en översikt över den moderna forskningen runt hansans inflytande på den norröna litteraturen med utgångspunkt i Diderikssagan, bl.a. frågan om huruvida man bör betrakta denna och liknande texter som rena översättningar eller som kompilatoriska norröna original.

De fjorton uppsatserna i volymen är ämnesmässigt ordnade i fem olika delar. Alois Wolf och Thomas Behrmann ger den litteraturvetenskapliga och historiska bakgrunden till Didrikssagan, Edith Marold, Hans-Peter Naumann, Heinrich Beck, Gert Kreutzer, Ulrike Sprenger och Otto Gschwantler skriver om olika problem knutna till just Didrikssagan (berättelsestruktur, komik, dess karaktär av samtidsdiktning m.m.), Heiko Uecker och Suzanne Kramarz-Bein studerar det nordiska i Didrikssagan och jämför den med Karlamagnus saga, Peter Göhler och Hermann Reichert behandlar dess paralleller med Niebelungenlied och annan tysk hjältediktning, och Rudolf Simek och Stefanie Würth drar in besläktade norröna texter, Kungaspegeln och Alexanders saga. C.P.

Isländische Antiksagas. Band I. Die Saga von den Trojanern, Die Saga von den Britischen Königen, Die Saga von Alexander dem Grossen. Herausgegeben und aus dem Altisländischen übersetzt von Stefanie Würth. 342 s. München 1996 (Eugen Diederichs Verlag). (Saga Bibliothek der altnordischen Literatur.) ISBN 3-424-01261-0. Stefanie Würths tyska översättning av tre fornisländska sagor med latinska förlagor utgör den första volymen av en ny serie utgåvor i Kurt Schiers Saga Bibliothek. Serien har som motto "Unterhaltung und Gelehrsamkeit" och vänder

sig till en bred tyskspråkig publik i syfte att presentera Nordens medeltida bidrag till världslitteraturen. I den aktuella volymen återspeglas den inte mindre intressanta isländska receptionen av europeisk medeltidslitteratur. Här presenteras nämligen de isländska versionerna av tre i hela det medeltida Europa ytterst populära historiska romaner om trojanernas öden efter Trojas fall, om det brittiska rikets tidiga kungar och om Alexander den stores fantastiska dåd.

Översättningarna är tilltalande och kompletteras dessutom med en ytterst sakkunnig efterskrift. Där behandlas inte bara den filologiska och litterära bakgrunden vad gäller förlagor och skandinaviska översättningar. Här presenteras också översättnings- eller, kanske snarare, överföringstekniken och vad man ur den kan utläsa om den presumptiva publikens intressen och användningen av texterna. På typiskt medeltida sätt bearbetas de vid överföringen genom kortningar och tillägg, i det här fallet med resultatet att själva händelseutvecklingen kommer att betonas i en sakliga anda. Skrifterna har uppenbarligen uppfattats som historiska texter och tjänat inte bara underhållande utan också informativa syften. Det gör också Würths bok. B.S.

Jenny Jochens, Women in Old Norse Society. XIII + 266 s. + 1 pl. Ithaca and London 1995 (Cornell University Press). ISBN 0-8014-2260-4. Islänningasagorna, kungasagorna, samtidssagorna och de fornisländska lagarna utgör materialet för denna ambitiösa och omfattande fornvästnordiska studie, som kännetecknas av en skarp blick för vad man kan vänta sig finna och inte finna i den utnyttjade litteraturen ("The solitary tasks of spinning and weaving rarely led to conflicts, did not demand legal attention, and did not reach the ears of storytellers, and thus bequeathed nothing but silence to law and literature"). I fem kapitel analyseras den fornisländska kvinnans roll i giftermålet, sexuallivet, fritiden och arbetet, med ett speciellt avsnitt ägnat åt det som i stor utsträckning bar upp den isländska ekonomin, nämligen den ursprungligen helt kvinnodominerade ylletillverkningen, som var så väsentlig att vadmal blev en viktigare värdemätare än silvret. Kristendomens roll för kvinnans ställning analyseras ingående, likaså arvet från hedendomen. Jochens demonstrerar en suverän behärskning av det väldiga stoffet och formulerar sig engagerande och elegant. Det råder inget tvivel om att hennes arbete är ett oundgängligt tillskott till inte bara den fornnordiska genushistorien utan också den fornnordiska kulturhistorien över huvud taget. B.P.

Marianne E. Kalinke, *The Book of Reykjahólar. The Last of the Great Medieval Legendaries*. 322 s. Toronto, Buffalo, London 1996 (University of Toronto Press). ISBN 0-8020-0824-0/0-8020-7814-1. Strax före den isländska reformationen på 1530-talet kompilerade Björn Þórleifsson på gården Reykjahólar medeltidens sista stora legendarium, Reykjahólarboken. Syftet var uppenbarligen inte religiöst utan boken tillkom snarast ur ett perspektiv som kan jämföras med tidigare medeltida samlarprojekt som Snorre-eddan och Hauksbók. Här förenas alltså i högre grad lust med lärdom än moral med didaktik. Björn är vad Kalinke kallar en mytsamlare. Boken åsamkade också läsare som väntat sig uppbyggelse en viss besvikelse.

I en grundligt lärd och mycket underhållande utredning presenterar Marianne Kalinke inledningsvis den tyska legendtraditionen och dess senmedeltida utveckling samt inledningen till Islands reformationstid. Därefter behandlar hon legendariets lågtyska källor och studerar Björn som kopist, översättare, redaktör och kompilator.

I det femte kapitlet, *The communion of saints*, demonstrerar hon hur boken byggs upp genom en väv av intertextuella referenser och trådar som leder ut ur boken till legendtraditionen i stort. I det följande jämförs bokens versioner av legenderna om Kristoffer, St Görän, Hieronymus samt Johannes Crysostomos med motsvarande bevarade, betydligt knappare kontinentala legender. De isländska versionerna, utbroderade som de är med bl.a. folkliga sagomotiv, bör emellertid återgå på förlorade tyska original, och på så sätt bidrar de isländska legenderna till att komplettera bilden av den tyska legendtraditionen. Kapitel 7 behandlar på ett lika spännande sätt bl.a. det litterärt romantiska tillskottet i legenderna om Gregorius syndaren, om kejsarparet Henrik och Kunigunda samt om Osvald, kung av Northumbria. Dessa legender tillhör en typ som Kalinke med anknytning till Northrop Frye benämner "Sacral romances."

I det avslutande kapitlet analyseras Björns hållning till sitt stoff och bokens reception som den avspeglar sig i bl.a. marginalanteckningar o.d. Boken är försedd med register som underlättar sökandet i denna både roande och belärande skrift.

B.S.

Mats Malm, *Minervas äpple. Om diktsyn, tolkning och bildspråk inom nordisk göticism*. 299 s. Stockholm/Stehag 1996 (Brutus Östlings Bokförlag Symposion). ISBN 91-7139-290-4. Denna litteraturvetenskapliga doktorsavhandling studerar i nedslag den danska och svenska receptionen

av fornisländska dikter och sagor från och med renässansen till och med 1800-talets tidiga romantik. Det övergripande syftet är att skapa en teoretisk förståelse för brytningar i diktsyn och estetik och därmed förenade formella element som översättning och bildspråk, och då särskilt relationerna mellan allegori och symbol.

Centrala för undersökningen är begrepp som pragmatisk och metafysisk diktsyn (kap.2 Diktsynen), substitutiv och analog allegori (kap.3 Allegorin), formens och diktens innehåll (kap.4 Bildspråket).

I femte kapitlet, Översättningen, demonstreras inte bara hur översättandet av latinska respektive folkspråkliga forntexter skett över tiden utan också hur behovet att återge främmande versformer bidragit till uppkomsten av poetisk prosa och fri vers. Kapitlet har relevans långt utöver det nordiska stoffet — så författarens anspråk på resonemangens generella giltighet även för europeisk litteratur som helhet förefaller inte omotiverade.

B.S.

Lotte Motz, The King, The Champion and The Sorcerer. A Study in Germanic Myth. 148 s. Wien 1996 (Verlag Fassbaender). (Studia Mediaevalia Septentrionalia 1.) ISBN 3-900538-57-3. Med utgångspunkt i det norröna materialet behandlar Motz i tur och ordning Frej "The Sacred King", Tor "The Champion of Men" och Oden "The Wanderer". Avslutningsvis följer en jämförelse mellan vaner och asar som mynnar ut i en rekonstruktion av "the primitive Germanic pantheon".

Redan i inledningen deklarerar att det hävdvunna betraktelsesättet med vanerna som fruktbarhetsgudar och asarna som krigsgudar inte motsvaras av källornas vittnesbörd (s.9). Slutkapitlet visar att överlappningen är så stor att t.ex. Frej och Tor bör återgå på en och samma ursprungliga fruktbarhetsgud (s.22). Den nordiska gudatriaden skulle därmed — för att förenkla kraftigt — inte heller vara ett utflöde av en indoeuropeisk social triad utan snarare spegla både en nordlig-östlig schamanistisk tradition och ett sydligt inflöde. Motz utnyttjar förutom litterära källor också etymologier, teofora ortnamn, latinska auctorer och arkeologiska rön, tyvärr inte alltid de aktuellaste (litteraturlistan upptar förvånansvärt få arbeten från de senaste tio åren). Det är synd för boken driver intressanta teser i anknytning till ett mer kontextuellt synsätt än äldre strukturalism.

B.S.

Else Roesdahl and Preben Meulengracht Sørensen (eds.), The Waking of Angantyr. The Scandinavian past in European culture. Den nordiske fortid i europæisk kultur. 229 s. Oxford 1996 (Aarhus University Press). (Acta Jutlandica LXXI:1. Humanities Series 70.) ISBN 87-7288-435-5. I anslutning till den internationella utställningen Viking og Hvidekrist 1992–93 utgavs boken *Från vikingar till korsfarare* med Else Roesdahl som redaktör. Den vackert illustrerade *The waking of Angantyr* avser att komplettera denna genom att visa hur det fornnordiska integrerats i europeisk kultur. Boken består av tio föredrag från ett tvärvetenskapligt symposium på Sandbjergs slott i Jylland 1992. Titeln härrör från den engelska benämningen på en scen i *Hervararsagan*, vars första översättning till engelska f.ö. baseras på Olof Verelius svenska utgåva från 1672, den första tryckta utgåvan av sagan. Denna kom för övrigt att, via Björners Nordiska kämpadater, inspirera Tegnér till *Fritiofs saga*.

Boken behandlar receptionen av det fornnordiska i Europa, dels i inträngande filologiska analyser av den engelska (Christine E. Fell och David M. Wilson), dels i mer översiktliga exposéer, som Francois Xavier-Dillmans av den franska receptionen och Wilsons av den europeiska bildreceptionen. Också de europeiska återverkningarna på skandinavisk litteratur diskuteras (Bo Jansson). Därtill kommer ett bibliografiskt avsnitt av Hans Bekker-Nielsen och Jørgen Højgård-Jørgensen.

Den dominerande delen av boken rör den tyska receptionen och här inriktas analyserna framför allt på stoffets ideologiska funktioner. Pål Hougen skriver om kejsar Wilhelm och Norges heroiska forntid, Michael Müller-Wille om nazisternas missbruk av samma motiv, Inge Adriansen jämför danskarnas och tyskarnas ideologisering av materialet i kampen om Slesvig. Och Gerd Wolfgang Weber jämför i en något lång och ytterst temperamentfull uppsats det tyska och skandinaviska, och då framför allt svenska återbruket av forntiden i legitimerande eller chiliastiskt syfte.

B.S.

Völuspá. The Sibyl's Prophecy. Edited, Introduced and Annotated by Hermann Pálsson. 118 s. Edinburgh 1996 (Lockharton Press). ISBN 1-874665-06-0. Hermann Pálsson är professor emeritus vid Edinburghs universitet och har gjort sig känd som forskare i samt utgivare och översättare av fornvästnordiska texter. Han tar sig här an en av de viktigaste eddadikterna, *Völuspá* (det är störande att tryckeriet varken i

dikttiteln eller i andra fornisländska ord har klarat av att åstadkomma ett korrekt "o med hake": haken är genomgående vänd åt fel håll). I en fyllig inledning diskuteras Völuspá och andra relevanta texter, völvagastalten, kristna influenser, diktens olika naturscenerier, dess tillkomst samt handskrifterna. Texten, som återges normaliserad med utgångspunkt som sig bör i Codex Regius och kompletterad med ett flertal läsningar från Hauksbók, är försedd med knapphändig textkritiska synpunkter. I en kommentardel översätts dikten strof för strof till engelska och tolkas ingående. Detta, det förhållandet att den fornisländska texten som har nämnts är normaliserad och en glossar med elementära grammatiska upplysningar gör boken mycket lämplig för nybörjarundervisning i fornisländska. B.P.

*

Merete Anderssen, The Acquisition of Functional Categories. 166 s. Oslo 1996 (Novus Press). (Tromsø Studies in Linguistics.17.) ISBN 82-7099-265-8. Denna MA-avhandling tar sin utgångspunkt i Radford *Syntactic Theory and the Acquisition of English Syntax* (1990), som arbetar inom ramen för Chomskys *Principle and Parameter Theory*. Merete Anderssen går dock vidare i den generativa utvecklingen och genomför sin undersökning inom ramen för Chomskys *Minimalistic Program* (1992). Språkfilosofisk bakgrund och teorier presenteras utförligt liksom de datainsamlingstekniker som kan belysa inte bara barnens faktiska tal (performans) utan också deras kunskaper i grammatik (kompetens).

Undersökningen baseras på fyra barns utveckling med avseende på hjälpverb, subjekt-verb-kongruens, *do*-stöd, *to*-infinitiv, *wh*-frågor, ja- och nejfrågor, huvud- och bisatstyper. Data stöder utgångshypotesen att barnens tidiga grammatik är lexikal och att satsfunktionerna utvecklas genom triggering av huvudsakligen obundna morfem i engelskan. AgrSP utlöses sålunda av hjälpverb. TP-utvecklingen kan ske på två olika sätt, endera genom att hjälpverbsdummin *do* leder till identifikation av finit verb och därmed till specifikationen /+ tempus/ (vilken senare utvecklas vidare) eller genom *to*-infinitivmärket till identifikation av infinitiv /-tempus/. I en särskild klass står CP, som dock initialt utlöses av *wh*-fraser. På den punkten för författarinnan en mycket spännande och vittgående diskussion, som bl.a. rör V2-strukturerna i både engelskan och andra germanska språk. B.S.

Anne Brautaset, Inversjon i norsk mellomspråk. En undersøkelse av inversjon i stiler skrevet av innlærere med norsk som andrespråk. 186 s. Oslo 1996 (Novus forlag). (Tromsø-studier i språkvitenskap 18.) ISBN 82-7099-268-2. ISSN 0333-2543. Denna monografi, som är den tryckta versionen av författarens hovedfagsavh., handlar om inversionsfel i uppsatser på norska skrivna av 12 utländska studenter med hindi, bengaliska, singalesiska, engelska, kinesiska, akan och ewe som modersmål. Sedan tidigare vet vi av studier i norskt, svenskt och tyskt interimsspråk (mellomspråk) att fel mot kravet på att det finita verbet ska stå på andra plats i huvudsatsen är vanligt förekommande hos andraspråksinlärare; en av de uppgifter som författaren ställer sig är att bekräfta detta i sitt eget material. Hon undersöker också vilka typer av inversionsfel som förekommer (härvid också felaktigt bruk av inversion i bisats), feltypernas frekvens och huruvida inversionsfelen blir färre med ökad förmåga att uttrycka sig på norska. Något överraskande visar denna del av undersökningen att endast sju av de tolv informanterna överhuvudtaget gör något inversionsfel i huvudsats; hos dessa varierar felkvoten mellan 4 och 41 %.

Efter den grundläggande kartläggningen av inversionsfelen undersöker förf. närmare hur de kan tolkas, under vilka betingelser de uppträder och varför informanterna gör eller inte gör inversionsfel. Ett resultat, som också har stöd i svenska undersökningar, är att många andraspråksinlärare undviker strukturer med inversion, d.v.s. de har en högre frekvens subjektinledda huvudsatser än modersmålstalande.

C.P.

Anne Hvenekilde, Vigdis Alver, Elisabeth Bergander, Vigdis Lahaug og Kari Midttun, Alfa og Omega. Om alfabetiseringsundervisning for voksne fra språklige minoriteter. 334 s. Oslo 1996 (Novus). ISBN 82-7099-270-4. Denna bok presenterar resultaten från projektet "Alfabetiseringstilbudet for voksne fremmedspråklige", lett av Anne Hvenekilde. Målet för projektet var att få större kunskap om alfabetiseringsundervisningen för vuxna från språkliga minoriteter i Norge och komma med förslag till förbättringar av utbudet både kvantitativt och kvalitativt. Den här publicerade boken innehåller mer av beskrivning och mindre av förslag till förbättringar.

I de inledande kapitlen ger förf. bl.a. en översikt över internationell forskning runt läs- och skrivefärdighet hos vuxna, utvecklingen av skrivförmågan i tredje världen och läs- och skrivefärdigheten i de moderna

västerländska samhällena. Huvuddelen av boken handlar om förhållandena i Norge, där den juridiska bakgrunden utgörs av en paragraf om undervisningen av vuxna analfabeter i *Lov om voksenupplæring*. Till stöd för det konkreta alfabetiseringsarbetet ligger ett kapitel om undervisning av analfabeter i en ramplan för undervisning i norska för vuxna; enligt förf. bygger denna på flera motstridiga principer.

Efter en kort översikt över tidigare forsknings- och utvecklingsarbete inom området i Norge följer så en presentation av själva undersökningen. Denna bygger på en insamling av olika slags data: klassrumsobservationer, intervjuer med elever i alfabetiseringsklasser, testning av muntlig och skriftlig färdighet hos elever i sådana klasser, observation av kommunikation i en alfabetiseringskurs och intervju med lärare och elever, en enkät riktad till alfabetiseringslärare över hela landet, samt samtal med elever, lärare och administratörer i Oslo, Bergen, Göteborg och Köpenhamn. Bland de aspekter som redovisas finns en jämförelse mellan läroplanens, elevernas och lärarnas uppfattning av målet med alfabetiseringsundervisningen, en redogörelse för hur elevernas läs- och skrivförmåga utvecklas, en genomgång av olika sätt att se på läsning och läsinlärning, en diskussion av valet av alfabetiserings- och undervisningsspråk, samt en redogörelse för hur undervisningen och läromedlen är organiserade. I det avslutande kapitlet ges förutom en kort sammanfattning också ett par förslag till kvantitativa och kvalitativa förbättringar.

C.P.

Ernst Håkon Jahr og Olav Skarre (red.), Nordnorske dialekter. 260 s. Oslo 1996 (Novus forlag). ISBN 82-7099-252-6. De för norska förhållanden relativt föga utforskade nordnorska dialekterna är föremål för detta arbete, vilket har som mål att göra ämnet "lett tilgjengelig for elever og studentar, forskarar og språkforskerar", som det formuleras i förordet. Boken består av två delar. Den första (s. 9–79) är skriven av redaktörerna själva och ger en allmän översikt över de nordnorska dialekterna. Med hjälp av handfasta kriterier som apikokakuminalt *l*, jämviktsregeln, apokope, cirkumflex, femininernas bestämda form i singularis, vissa personliga pronomina etc. diskuteras indelningen av nordlands-, troms- och finnmarksmålen. Den andra delen består av tidigare publicerade artiklar av norska dialektologer om nordnorska dialekter, delvis hämtade från den av Ernst Håkon Jahr utgivna *Den store dialektboka* (1990). Här medverkar bl.a. Kåre Elstad, Alfred Jakobsen, Tove Bull, Ragnvald Iversen och Kjell Ivar Vannebo.

Bidragen behandlar dels hela det nordnorska området, dels enskilda dialektdrag i Nordland, Troms och Finnmark. Boken avslutas med en studie av dialektal socialisation på Svalbard, av Brit Mæhlum. — Framställningen beledsagas av talrika kartor och sammanlagt 40 språkprov. Den tänkta målgruppen torde ha kunnat utökas ytterligare om de senare hade försetts med transskriptioner och översättningar. B.P.

Ernst Håkon Jahr (ed.), Sociolinguistics in Norway. 182 s. Berlin, New York 1995 (Mouton de Gruyter). (International Journal of the Sociology of Language 115.) ISSN 0165-2516. Den norska språksituationen — utan en talad standardvarietet men med två konkurrerande skriftliga standarder, båda med starka geografiska, kulturella och politiska symbolvärden — har inte bara fascinerat studenter i nordiska språk under långa tider. Den har också givit upphov till en mer genomlyst språksyn och språkdebatt i Norge än i Norden i övrigt, och därmed även bidragit till att ge Norge en internationellt mycket stark ställning inom sociolingvistik — långt innan den termen över huvud taget fanns. Detta omvittnar Peter Trudgill i sin inledande, kritiska översikt över norsk språksociologi under perioden 1970–1991. Och detta belyser även Mats Thelander i sin mycket positiva recension av Brit Mæhlums avhandling från 1992: *Dialektal socialisering. En studie av barn och ungdoms språkliga strategier i Longyearbyn, Svalbard*. Med detta antropologiskt inriktade pionjärbete fylls inte bara en forskningslucka, som påtalas av Trudgill, utan vi får en inblick i en veritabel språksociologisk experimentverkstad där utvecklingen sker från scratch.

I Nordnorge möts annars sedan gammalt tre olika språk: norskan, finskan och samiskan. I artikeln "Language maintenance and loss in an originally trilingual area in North Norway" diskuterar Tove Bull utvecklingen, eller närmare bestämt den mer än 100-åriga norvagiseringen av den ursprungligen trespråkiga havssamebyn Furuflyten. Här har en klåfingrig språkpolitik lett till en stigmatisering och språkförlust som de samiska kärnområdena undgått.

Stadsmål tas upp i två artiklar. Bergensmålets utveckling bland ungdomar behandlas inom ramen för TUB-projektet (Talemål hos ungdom i Bergen 1978–1983) av Helge Sandøy, som tycker sig finna att unga människor i sitt tal nu i högre grad markerar sin lokala tillhörighet än den sociala. Därmed skulle de språkliga skillnaderna mellan olika klasser, kön och situationer alltså minska. I en rapport från TAUS-projektet (Talemålsundersøkelsen i Oslo 1971–1976) redovisar

dock Eskil Hanssen klara skillnader i talsyntaxen mellan olika kön, ålder och areor; den syntaktiska stratifieringen är emellertid inte sådan att man kan tala om någon särskild socialgruppsyntax.

En fortsättning på Trudgills översikt bildar Geir Wiggens beskrivning av 90-talets norska språksituation och den forskning som denna givit upphov till. Helge Omdal, som var en av dem som initierade TUB-projektet, tar upp aktuella attityder till olika varieteter och menar att en ökad tolerans skapat förutsättningar för bevarande av dialekter och andra varieteter och därmed dessas inträngande på nya domäner.

Under rubriken "The function of the standard variety: a contrastive study of Norwegian and Polish" jämför Ernst Håkon Jahr och Karol Janicki förhållandena i Polen, där standardvarietetet har en extremt hög prestige, och i Norge, där det är förbjudet att försöka ändra barns sätt att tala och där nynorska och bokmål utgör konkurrerande skriftvarieteter. I anslutning till Le Page och Tabouret-Kellers termer kan polskan därmed beskrivas som ett prototypiskt fokuserat språk medan Norge — inte oväntat — kan sägas ha en diffus språksituation.

Boken avslutas med att Joseph Tomei presenterar inläggen på amerikanska antropologiska sällskapets årliga möte 1993: *The practice of preservation: Views from Linguists working with Language Renewal 1993*. — Volymen ger en värdefull inblick i de senaste tjugo årens norska forskning. När får vi något liknande för Sveriges del? B.S.

Ord om ord. Årsskrift for avdeling for leksikografi 1996. 80 s. Oslo 1996 (Universitetet i Oslo. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Avdeling for leksikografi.) ISSN 0806-7791. Volymen är andra numret i en ny serie årsskrifter. Här har tryckts ett tidigare ej publicerat föredrag från 1973 av före huvudredaktören för Norsk ordbok, Alf Hellevik. Detta behandlar gränsdragningen mellan dialektalt och riksspråkligt ordförråd, ett problem som sannerligen inte är mindre aktuellt i dag, även om problemet torde vara mindre klurigt för svenska förhållanden än för norska. Här presenterar Hellevik något som liknar lösningen på en gordisk knut.

I övrigt kan nämnas en intressant artikel av Dagfinn Worren som presenterar insamlingen av material för *Dictionary of American Regional English* (DARE), även under vissa jämförelser med *Atlas linguarum Europae* (ALE) och *Norsk ordbok*. Vidare innehåller den lilla volymen en uppsats om ordboksdefinitioner och dess formella relation till upp-

slagsordet samt en rad ordförteckningar (räkneord i fasta fraser, färgadjektiv hos Wergeland, Døla-mål i *Dansk-norsk ordbok*) och även en tolkning av ett uttryck i Havamal 70. Volymen avslutas med en debatt mellan Magne Rommetveit och Lars S. Vikør om synonym och ekvivalens, samt slutligen tre litteraturanmälningar. B.S.

*

Jens Cramer, Lars Anton Henriksen m.fl., 699 varme termer. Leksikon til sprogkundskab. 176 s. Århus 1996 (Aarhus universitetsforlag). ISBN 87-7288-609-9. Den här ordboken över språkvetenskapliga termer är användbar inte bara för danskar utan också för svenskar, precis som Ulla Albecks danska stilistik, realiter en uppslagsbok, en gång i världen kunde komplettera Nils Svanbergs motsvarande svenska stilistik. Associationen är inte helt tillfällig eftersom *699 varme termer* vid sidan av lingvistiska termer också innehåller stilistiska och retoriska. Den syn på stil och stilistik som ligger under urval och definitioner förefaller också anknyta till de ovannämnda. Det intrycket bekräftas när man slår på ordet *symbol* och hänvisas till *tegn*; den enda betydelse av ordet som redovisas är alltså språkligt 'tecken'. Och ändå har man ibland varit generös med uppslagsord med anknytning till litterär analys, se t.ex. under *adressat, afsenderinstans, fiktion*.

Huvudsyftet är emellertid att täcka klassiska lingvistiska områden som språkhistoria, grammatik, ljudlära och nyare som semantik, textlingvistik och pragmatik. Dessutom har man också arbetat med gränsområden som socio- och psykolingvistik samt språkfilosofi.

Alldeles lätt att hitta vad man söker är det förstås inte alltid. Vill man veta vad *hyperonym* är för något, finner man att uppslagsordet saknas. Ordet *hyponym* leder till uppslagsordet *underbegreb* där man också möter *överbegreb*, och slår man upp detta ord finner man den sökta termen. Men en sådan invändning väger lätt jämfört med de möjligheter ordboken erbjuder. Inte minst intressant är att se vilka termer i det internationella utbudet som accepteras respektive ersätts i danskan. Här skiljer sig språken åt, och man anar betydelsen av skillnaderna mellan Sverige och Danmark i lärdomshistorisk bakgrund.

B.S.

Henrik Galberg Jacobsen och Peder Skyum-Nielsen, Dansk sprog. En grundbog, 255 s., Århus 1996 (Det Schønbergske Forlag). ISBN 87-570-1515-5. Denna allmänna introduktion i danska språket på akademisk nivå vänder sig i första hand till danskstuderande på seminarier, lärarhögskolor och universitet. Den innehåller tio kapitel om olika grundläggande ämnen inom dansk språkproduktion och språkanalys, och är utformad så att läsaren kan välja att antingen läsa den från pärm till pärm för att få en helhetsbild av danskt språk, eller att läsa det eller de kapitel som särskilt intresserar honom. De olika kapitlen behandlar skriftlig och muntlig framställning, språkbruksanalys, språknormer, satsens led och satsschemat, juridiskt språk, ordtyper och ordbildning, referat, språklig koncentration och språkliga termer. Varje kapitel kompletteras med kommenterade litteraturanvisningar. Boken innehåller också ett utförligt stickordsregister. C.P.

Henrik Galberg Jacobsen, Saet nyt komma. Regler, grammatik, genveje og øvelser. 79 s. Köpenhamn 1996 (Dansk sprognævnets skrifter. 25. Dansk-lærerforeningen.) ISBN 87-7704-4223. De nya danska kommareglerna träder inte i kraft förrän den nya danska rättskrivningsordboken föreligger, men utgåvan av de nya reglerna redan nu ska ge lärare och andra tid att sätta sig in i bruket. Det kan nämnas att de nya reglerna redan tillämpats i den här på annan plats anmälda 699 *varme termer*. F.ö. förtjänar påpekas att bara en av reglerna är helt ny, nämligen den praktiska uppmaningen: Sätt bara komma före en underordnad sats om du (nästan) lika gärna kunde ha satt parentes om den. B.S.

Hanne Ruus, Danske Kerneord. Centrale dele af den danske leksikalske norm. Bind I, 226 s. København 1995 (Museum Tusulanums Forlag). ISBN 87-7289-348-6.

Hanne Ruus, Danske Kerneord. Centrale dele af den danske leksikalske norm. Bind II. Tillæg til tredje kapitel: De behandlede kandidatord, 313 s. København 1995 (Museum Tusulanums Forlag). ISBN 87-7289-348-6.

I detta imponerande arbete anvisar förf. en metod för att finna en mängd centrala ord i ett språk och visa hur de hänger samman semantiskt. Genom att applicera metoden på danska blir det möjligt för förf. att presentera de centrala delarna av den danska lexikala normen. Urvalet av ord sker på basis av kvantitativa och formella kriterier. Dessa

ord analyseras sedan semantiskt; förf. använder sig här av modern kognitiv semantik. De framplockade orden studeras med avseende på hur de länkas samman av de semantiska relationerna motsättning, över- underordning och del-helhet. C.P.

*

Eva Aniansson, Språklig och social identifikation hos barn i grundskoleåldern. 303 s. Uppsala 1996 (Textgruppen i Uppsala AB). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 40.) ISBN 91-506-1160-7. Denna avhandling tog sin startpunkt inom projektet Barnets språkliga identifikation, som planlades i mitten på 70-talet med anknytning till framför allt Bengt Lomans och William Labovs studier och modeller. Den metodiskt ytterst stringenta undersökningen vidareför frågor som också tidigare berörts inom projektet, och hanterar med stor skicklighet kvantitativa data på ett intressant och fruktbart sätt.

Själva undersökningen baseras på inspelningar i Eskilstuna av 85 informanter i tre åldersgrupper, gjorda i var och en under tre på varandra följande år, i två olika informella situationer. Det språkliga underlaget utgörs av fonologiska variabler som givit utslag i tidigare studier av stadens vuxenspråk. Lingvistiska data har korrelerats med uppgifter om skolbarnens regionala och sociala bakgrund, om deras sociala ambitioner samt med resultat från tester av språklig och social medvetenhet.

Det visar sig bl.a. att barnens anpassning till den lokala varieteten beror både på föräldrarnas regionala språkvanor och på identifiering med kamrater som talar den lokala varieteten. En sådan anpassning sker emellertid inte automatiskt även om föräldrarna är infödda. Barnen identifierar sig både i språk- och identifikationstest efter sin språkliga självuppfattning. Talarens språk beror dock mer på social ambition än på social bakgrund. Skolan representerar för barnen samhället, och den grupperar dem språkligt. Barnen accepterar detta och är angelägnare att markera kön, lokal tillhörighet och sociala ambitioner. Utvecklingen börjar med att barnen internaliserar en social rangordning för att sedan använda denna för social värdering av språk, men endast 16-åringarna visar resultat som liknar de vuxnas. Informanterna visar bättre resultat än de klasskamrater som inte deltagit i undersökningen, medvetenheten kan alltså tränas. Det finns ingen korrelation

med språkform eller skolframgång. Barn kan ledas av attityder utan att kunna formulera dem. B.S.

Siv Björklund, Lexikala drag och kontextualisering i språkbadslevers andraspråk. 279 s. Vasa 1996 (*Universitas Wasaensis*). (*Acta Wasaensia* 46, *Språkvetenskap* 8.) ISSN 0355-2667, ISBN 951-683-596-1. ISSN 1235-791X. Sedan 1987 har efter kanadensiskt mönster språkbadsmetoden använts i Finland för att lära ut svenska som andraspråk till elever med finska som modersmål. Med början i Vasa har verksamheten nu spridit sig över hela Finland. I den här avhandlingen undersöker förf. i en longitudinell studie den lexikala utvecklingen i svenska hos de första två grupperna av språkbads elever i Vasa (25 elever per grupp); eleverna följdes från daghem (6-åringar) upp till årskurs 4. Som kontroll undersökte förf. den lexikala utvecklingen hos enspråkiga svensktalande elever från samma åldersgrupper.

Den svenska som språkbads eleverna använde under dagstiden bestod dels av helfraser, dels av ord och fraser som ingick i produktion på finska; förf. ägnar ett särskilt kapitel åt den kodväxling hon iakttar här och i äldre stadier. Skolbarnens behärskning av svenskans lexikon undersöks med både muntliga och skriftliga test, och förf. jämför hela tiden med hur de enspråkigt svenska eleverna löser samma uppgifter. Resultaten presenteras ordklassvis för de tre stora ordklasserna (substantiv, verb, adjektiv). I ett avslutande kapitel diskuterar förf. sambandet mellan lexikon och kontext, och menar att både skillnader och likheter mellan språkbads elevernas och de svenska elevernas lexikon kan förklaras i termer av inlärningskontexter. En viktig faktor är att kontrollgruppen hör svenska både i skolan och på fritiden, medan språkbads eleverna bara möter svenska i skolan. Detta visar sig t.ex. däri att de två grupperna hade relativt jämförbara lexikala kunskaper i sådana kontexter där huvuddelen av ordförrådet introducerats i samband med undervisningen, medan de svenska eleverna hade ett rikare ordförråd i i kontexter som saknade stöd från skolan. C.P.

Rut Boström Andersson, Folkliga fågelnamn. Artnamn för beckasinfåglar i nordiska språk. 408 s. + 8 pl.-blad. Uppsala 1996 (*Dialekt- och folkminnesarkivet*). (*Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet. Serie A:26.*) ISBN 91-85540-75-7. ISSN 0348-4475. Denna doktorsavhandling ansluter sig till den ord-och-sak-forskning, som allt sedan Johan Göt-

linds och Lars Levanders insatser på 1930-talet har varit stark i den svenska dialektologitraditionen, men tar givetvis hänsyn till nyare forskning om folklig taxonomi av exempelvis Brent Berlin och, på svensk botten, av Carl-Axel Silow, Ulla Ekvall och Margareta Svahn. Utöver ett par inledande avsnitt om syfte, metod, material, terminologi och tidigare forskning i ämnet ägnas ett par kapitler åt beckasinerna i vetenskaplig och folklig beskrivning, medan ett utgöres av materialpresentation. Denna är i stort sett konsekvent men inte helt lätt att sätta sig in i — det är exempelvis förvirrande att DAL ibland står för Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund och ibland för Dalarna och att man får leta på fem olika ställen efter förklaringar till de versala förkortningarna. Också ljudbeteckningen lämnar en del övrigt att önska. Ett exempel är att *sj* uppges stå för "främre *sj*-ljud"; men nog uttalas *s* och *j* var för sig i åtminstone en del ord av typen *himmelsget* och *horsjude*? I ett följande avsnitt diskuteras och analyseras materialet efter semantiska kriterier: läte, beteende och utseende, förekomst och vistelseplats, nytta etc. Som förf. själv påpekar finns självklart gränsdragningsproblem: syftar en efterled som *höna* på fågelns kacklande läte, eller rör det sig om en likhetsassociation? Kanske svårigheterna ibland hade kunnat bemästras om studien här och var hade utökats med jämförelsematerial från beteckningar på andra slags fåglar, en möjlighet som förf. dock har avstått från. Ibland kommer grupperingsprinciperna i strid med varandra. Den sista gruppen avser artnamn "som återger folkliga föreställningar". I en underavdelning med efterleder bestående av personbeteckningar finns här bl.a. en yrkesbeteckning *slipstensdragare*, med syftning på likhet mellan fåglens läte och det ljud som en (osmord) slipsten åstadkommer. Rimligen borde en sådan beteckning föras till förf.:s grupp 5.1, beteckningar förorsakade av lätesassociation. — I de två sista kapitlen diskuteras folklig namngivning av fåglar samt beckasintermernas ålder. Vidare finns en samling dialektografiska kartor, med kommentarer.

Trots enstaka invändningar i stil med de ovan anförda är Boström Anderssons avhandling en god forskningsprestation med en gedigen materialredovisning och intresseväckande språkvetenskapliga resonemang.

B.P.

Jonas Carlquist, De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö. 261 s. Stockholm 1996 (Graphic Systems). (Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Häfte 262, band 82.) ISBN 91-971745-6-4.

ISSN 0347-5026. "Äldre svensk forskning kring fornsvenska helgonlegender har framför allt rört författarbestämning, datering, språklig proveniens och språklig stil. [...] Få monografier har behandlat legendmaterialet som sådant", konstaterar förf. till denna doktorsavhandling helt riktigt i sin inledning. Nu är alltså den luckan fylld, vilket har skett genom en imponerande arbetsinsats parad med intellektuell skärpa och god utblick över det aktuella forskningsläget. Efter inledningsavsnittet följer i kapitel 2 en komplett översikt över de fornsvenska legendkällorna, med en uppdelning av handskriftsmaterialet efter tillkomsttid, proveniens, handskriftstyp samt helgon- och legendtyp. I kapitel 3, "Överflyttning och avskrivning", skiftas texterna i en äldre fornsvensk legendarietradition och en yngre Vadstenatradition. I speciellt det äldre materialet finner man en tydlig strävan till popularisering och ett fritt förhållande till de latinska förlagorna: de teologiska inslagen tonas ner, medan själva handlingen lämnas orörd. Målgruppen är här fr.a. lekmännen. Vadstenamaterialet visar fler tendenser till vad förf. kallar bunden överflyttning, vilket normalt kan tolkas som anpassning efter en monastisk målgrupp. Kapitel 4 är en närstudie av fyra legender med avseende på berättelsestruktur, syntax och interpunktion (den senare blir också föremål för en mer allmän studie i kapitel 6). Kapitel 5, slutligen, undersöker kvantitativt och i ett socialt och kronologiskt perspektiv syntaxen i ett urval legender; huvudresultatet här är att "legendstilen följer en allmän fornsvensk stilutveckling, samtidigt som det sker en anpassning till en monastisk respektive en icke-monastisk publik" (s. 199).

Jonas Carlquists avhandling torde vara en av de mognaste och viktigaste filologiska doktorsavhandlingar i nordiska språk som har skrivits under det senaste decenniet.

B.P.

Gregers Matssons räkenskaper. Utgivna med kommentarer och register av Zeth Alvered. 222 s. + 15 pl. Uppsala 1996 (Svenska Fornskriftsällskapet). (Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet. Häfte 263, band 82.) ISBN 91-971745-9-0. ISSN 0347-5026. Riddaren och lagmannen Gregers Matsson (början av 1420-talet? – 1494) spelade en icke obetydlig roll i 1400-talets Sverige. Han var hövitsman på Raseborg, senare på Rumlaborg och sist, 1487, på Stegeborg och var vidare lagman i Västmanland och Dalarna och därefter i Uppland. Här utges alla icke-diplomatariska texter som har anknytning till honom, med undantag för kostboken för Stegeborg 1487–1492. Materialet utgörs av räk-

skapsböckerna C 29–32 i Riksarkivet och vidare bl.a. de anteckningar i den ovan nämnda kostboken som bör vara skrivna av Gregers Matsson själv. Alvered gör troligt att Matsson också kan identifieras med hand 1 i räkenskaperna, vilken står för c:a 80 % av texten. Utöver en inledning, med beskrivning av handskrifterna samt de olika skrivarnas stil och språk, kompletteras utgåvan med en ordkommentar, uppgifter om mått, vikt och mynt samt person-, ort- och ordregister. Den är av värde för språkforskare, inte minst ortnamns- och personnamnsexperten, men de omfattande och kunniga kommentarerna gör den också intressant för historiker av skilda slag. B.P.

Stefan E. Hagenfeldt & Rune Palm, Sandstone Runestones. The use of sandstone for erected runestones. 125 s. Stockholm 1996 (Sällskapet Runica et Mediaevalia). (Sällskapet Runica et Mediaevalia. Scripta maiora. 2.) ISBN 91-88568-067. ISSN 1103-7997. Geologen Stefan E. Hagenfeldt och runologen Rune Palm har samarbetat i denna undersökning av runstenar gjorda av sandsten. Medan vikingatidens runstenar oftast var av gnejs eller granit var sandsten brukligt som runstensmaterial under medeltiden. Åtminstone i Uppland var sandsten populärt efter c:a 1050 och så efterfrågat att stenarna ibland kunde transporteras ganska avsevärda sträckor, väl på de kommunikationsleder som vatten kunde erbjuda både sommar och vinter. Troligen var många runstenar av sandsten ursprungligen avsedda för kyrkogårdar och kan enligt boken därför visa läget för några av de äldsta kyrkorna i området. B.P.

Frank Hübler, Schwedische Runendichtung der Wikingerzeit. 190 s. Stockholm 1996 (Gotab AB). (Runrön. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 10.) ISBN 91-506-1155-0. Frank Hübler från universitetet i Freiburg har i en magisteravhandling undersökt den svenska rundiktningen och resultatet publiceras nu, i något bearbetad form, i den internationellt orienterade Uppsala-serien Runrön.

Efter en forskningsöversikt gör Hübler en noggrann avvägning av urvalskriterier. Dessa producerar drygt 200 inskrifter från svensk vikingatid varefter olika formelgrupper analyseras var för sig i bokens huvudkapitel. Därefter grupperas stenarna efter sitt mer eller mindre tydliga poetiska anslag. Det visar sig därvid t.ex. att ett 80-tal av stenarna, där alliterationen är rent tillfällig, faktisk måste betraktas som

ren prosa och att en mellangrupp innehåller partier där allitterationen måste vara åsyftad. I den andra änden finns så en grupp om ett trettio-tal inskrifter som faktiskt utgör rundikt i Hüblers mening.

Den typiska svenska rundikten skulle då bestå av en sats. I vissa fall kan den sträcka sig till fyra långrader men inte ens då skulle det vara fråga om någon strofbildning av fornyrdislagstyp. Här skulle vi i stället ha att göra med en särskild genre, den svenska rundikten, som skiljer ut sig från den västnordiska diktrepertoaren.

Södermanland leder överlägset diktartigan med Småland på andra plats. Ju högre grad av poetisk gestaltning man kräver, desto mer ökar Södermanlands andel (å andra sidan tycks just i Uppland de poetiska inskrifterna gärna signeras av stolta ristare). Södermanland står också i komplementär distribution till Uppland när det gäller de dikteriska medlen. Den sörmländske runristaren placerar företrädesvis verselementen i de individuella tilläggen där friheten är störst, och därtill skapar han gärna sin allitteration med hjälp av synonymer. Den uppländske däremot arbetar med ordföljden när han vill skapa allitteration och han placerar sin vers bl.a. i tillägg till resarformeln och önskeformeln.

B.S.

Ann-Marie Ivars, Stad och bygd. Finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv. 184 s. Helsingfors 1996 (Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi). (Folkmålsstudier 37.) ISBN 952-90-7585-5. ISSN 0356-1771. I denna rapport från projektet Finlandssvenska stadsmål undersöker Ann-Marie Ivars stadsmålen i Jakobstad och Kristinestad i Österbotten och Ekenäs och Lovisa i Nyland ur dels ett dialektgeografiskt, dels ett sociolingvistiskt perspektiv. Dialektgeografiskt studeras målen i dimensionen dialekt–stadsmål–riksspråk, sociolingvistiskt i dimensionen lägre–högre utbildade.

Efter en inledande översikt över projektet, olika språkarter i svenskan och framväxten av stadsmål, presenterar förf. syfte, metod och material. Två språkprov från varje stad har lagts till grund för analysen, ett som representerar lägre utbildade, ett som representerar högre utbildade. För att kunna jämföra stadsmålet med dialekterna i omgivningen har dessutom för varje stad utvalts ett språkprov från respektive grannsocken. För varje språkprov har förf. gjort en grammatiskiss där hon främst belyser fonologiska och morfologiska förhållanden, men även tar upp intressanta syntaktiska och lexikala faktorer. Som bakgrund till studien har förf. också gjort en grammatik-

skiss för det finlandssvenska riksspråket efter samma mönster.

Huvuddelen av boken är en genomgång av grammatikskisserna för de tre språkproven från varje stad. Detaljstudierna sammanfattas i ett kapitel med titeln "Fyra städer — fyra mönster för den språkliga variationen". Kristinestad visar sig ha ett stadsmål som markerar avstånd mot de omgivande dialekterna genom förenkling och utjämning, Jakobstad saknar eget stadsmål, och också beträffande Ekenäs är gränsen mellan stad och land flytande. I Lovisa, slutligen, som från och med 1980 har finsk majoritet, finns ett stadsmål på retur till förmån för det finlandssvenska riksspråket.

Boken innehåller två kartor, en över det finlandssvenska språkområdet, en förtecknande de s.k. *u*-målen bland de finlandssvenska dialekterna. C.P.

Olle Josephson (red.), Arbetarna tar ordet. Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse. 367 s. Stockholm 1996 (Carlsson Bokförlag). ISBN 91-7203-082-8. Nu duggar slutrapporterna från de olika forskningsgrupperna i forskningsprojektet Arbetarrörelsen och språket: Retorik och agitatorer, Bilder, myter och symboler, Ledare och massmedier, samt nu aktuella Språkbruksmiljöer i den tidiga arbetarrörelsen. De fyra forskarna i denna grupp bidrar i varierande omfattning till föreliggande volym. För huvuddelen av redovisningen står framför allt Olle Josephson och Brigitte Mral medan Marie Hedström och Per Ledin medverkar i blygsammare omfattning.

Olle Josephsons inledande kapitel, Att ta ordet för hundra år sen, tecknar bilden av det slutande 1800-talet med väckelserörelser, diskussionsklubbar, folkhögskolor och nykterhetsloger, d.v.s. den fond av kommunikationsmönster inom vilka arbetarrörelsen hade att verka. Här presenteras också projektets perspektiv, material samt metodiska och teoretiska utgångspunkter; man skriver in sig i en kommunikationsetnografisk tradition med anknytning till kulturhistorisk forskning där också en begreppshistorisk inriktning inryms. I centrum för hela undersökningen står fem olika aspekter av språk, språkbruk och kommunikation: 1. förhållandet mellan tal och skrift (literacy), 2. den kommunikativa kompetensen, 3. den språkliga stilen, 4. nyckelbegreppen och 5. det kommunikativa respektive det strategiska handlandet.

Ur dessa aspekter närstuderas ett antal fall så att utvecklingen inom både manliga och kvinnliga språkmiljöer belyses över perioden 1885–1912. Här uppträder välartade deltagare i Socialdemokratiska diskus-

sionsskolan i Stockholm 1885–86, men vi får också kontakt med den mer outrerade agitatorn Mäster Palm. Vi får inblickar i verksamheten i bl.a. Domnarfvets Arbetareförbund 1890–91 och Stockholms Allmänna Kvinnoklubb 1892, och vi får tillbringa två månader med August Karlsson och Gefle Jernarbetarefackförening 1895. Men dessutom studeras gruppen kring Örebro-Kuriren 1902–05 samt partipressens mötesbild 1892–1912. Genom närstudium av bevarade handlingar får vi följa de problem, mödor och mönster som småningom leder den svenska arbetarklassen mot en ökande kommunikativ kompetens i ett läge där det skrivna ordets utbredning i allt fler funktioner kunnat verka hämmande. "Vi ser faktiskt", skriver Olle Josephson, "hur den typiska svenska föreningsmänniskan tar form, mästerlig i att bilda föreningar och hantera inre verksamhet, skräckslagen inför att uppträda offentligt i större sammanhang" — i detta kan man bara instämma.

Boken är välskriven, intressant och underhållande med talande bilder. Den belyser viktiga faktorer bakom dagens sakligt inriktade och stilistiskt distanserade offentliga svenska — för när arbetarna väl tagit ordet förändrades det offentliga språket. B.S.

Olle Josephson (red.), Stilstudier. Språkvetare skriver litterär stilistik. 188 s. Uppsala 1996. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 27.) ISBN 91-7382-736-3. Under senare år har språkvetare med inriktning på stilistik framför allt ägnat sig åt analyser av sakprosa, även om undantag finns (Cassirer, Liljestrand, Melin, Söderberg). Här analyserar dock tio språkforskare med både litterära och språkvetenskapliga metoder ett antal litterära texter. Fyra studier berör romaner, två noveller och två dikter. Martin Gellerstam skriver om "Anföringens estetik" och kan konstatera att typen *sade hon lugnt* är frekventare i ambitiösa engelska romaner än i svenska, där den tydligen ses som tecken på lägre litterär kvalitet. Staffan Hellberg beskriver berättarperspektivet i en roman av Guillou, medan Gun Widmark analyserar språket i Sara Lidmans "Tjärdalen". Hjalmar Söderbergs kanske mest kända novell, "Pälsen", blir föremål för en ingående studie gjord av Peter Cassirer (beträffande schemat s. 116 över textens innehållsstruktur frestas man dock travestera den berömda aforismen om ord och bild till "tusen ord säger mer än ett schema"). Ann-Charlotte Lindeberg och Rune Skogberg undersöker textlingvistik och litterära effekter i en novell av Solveig von Schoultz, och Birger Liljestrand ger en språk- och strukturanalys av Diktonius' dikt "Men". Antologins sista bidrag är inte det minst bety-

delsefulla; där gör Tomas Riad en fin rytmisk studie av Ernst Brunners långa dikt "Konstpaus", på fri men långt ifrån konstlös vers. B.P.

Agneta Lilja, Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv — ett exempel från Uppsala 1914–1945. 266 s. Uppsala 1996 (Dialekt- och folkminnesarkivet). (Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Serie B:22.) ISBN 91-85540-74-9. ISSN 0348-4483. I denna doktorsavhandling i etnologi står Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) i fokus, men förf.:s ämnesinriktning gör att etnologiska — men inte dialektologiska — förhållanden i andra delar av landet ibland berörs. En fruktbar teoretisk utgångspunkt för undersökningen är angloamerikanska representationskritiska antropologer som George E. Marcus, Michael M.J. Fischer, Marianna Torgovnick, Johannes Fabian, James Clifford och Stephen A. Tyler, men även Pierre Bourdieu och Michel Foucault har varit givande inspirationskällor. Förutom inledningen med teoretiska överväganden samt diskussion om material och metoder består avhandlingen av fyra innehållsrika avsnitt. Det första kallas "Vetenskapssyn och idéer" och belyser bl.a. den ideologiska bakgrunden till arkivets tillkomst och vidareutveckling. Det andra, "Vetenskapen och verkligheten", skildrar insamlings- och registreringsarbetet, medan det tredje, "Konstruktion av verkligheten", tar upp några arkivteoretiska kärnfrågor: urvalet; realkatalogen som modell av verkligheten; samt relationen mellan arkivet och meddelarna. Den senare frågeställningen formuleras träffande som "Makt och motstånd, dominans gentemot underordning?" Här belyses klart hur ULMA, under den dominerande Herman Geijer, sände ut dubbla signaler till meddelarna: å ena sidan skulle de teckna upp exakt vad de hörde, å andra sidan hade arkivet tolkningsföreträde när det gällde att bedöma vad som var äkta och vad som var oäkta, "ofolkligt". I ett kortare avslutningskapitel diskuteras insamlareetik och professionell strategi samt den kritik av det samtida samhället med dess "upplösningstendenser" som implicit ligger bakom materialurvalet, med dess inriktning på ett föregivet stabilt och harmoniskt bondesamhälle före industrialismens genombrott.

I allt väsentligt kan avhandlingen ses som om inte ett äreminne så dock en historik över det stora Uppsalaarkivet. Även den som ibland i sin yrkesutövning har haft anledning att irriteras över ULMA:s hegemonianspråk gentemot andra arkiv måste känna vemod över att dess

saga nu är all: det har splittrats i en språklig och en etnologisk del och därigenom förlorat det mesta av sin forna styrka. B.P.

Christina Melin-Köpila, Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan. Språkliga studier med utgångspunkt i nutida elevtexter. 234 s. Uppsala 1996 (Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 41.) ISBN 91-506-1187-9. ISSN 0083-4661. I centrum för denna avhandling står finlandssvenskan som språkart, dess förhållande till finskan och till svenskan i Sverige. Genom att studera 289 finlandssvenska elevuppsatser från grundskola och gymnasium från fem olika orter i Finland (Mariehamn, Närpes, Åbo, Lovisa och Björneborg) med särskild inriktning på provinsialismer kan förf. kartlägga hur provinsialismerna försvinner eller tillkommer; ett motsvarande svenskt material (108 uppsatser från Uppsala och Hässleholm) möjliggör också en jämförelse av provinsialismbruket mellan svenska och finlandssvenska elever. Författarens huvudtes är att elevspråket speglar en finlandssvensk norm, som utvecklas i samspel både med dialekterna i Finland och med finskan. Förf. menar att hennes resultat gör det berättigat att se finlandssvenskan som en varietet med delvis annan skriftspråksnorm än svenskan i Sverige.

Inledningskapitlet innehåller förutom syftes- och målprecisering en orientering om språksituationen i Finland, diskussionen om svenskan i Finland, finlandssvenskan som språklig varietet, normer för finlandssvenskan och samspelen finlandssvenska-rikssvenska. Materialet och metoden presenteras i andra kapitlet, och därefter följer en systematisk genomgång av de dialektala dragen i materialet. Morfologin behandlas i kapitel 3, lexikonet i kapitel 4, semantiken i kapitel 5, fraseologin i kapitel 6 och syntaxen i kapitel 7. En sammanfattning av hur det finlandssvenska elevspråket ter sig i undersökningen följer i kapitel 8, medan kapitel 9, som har rubriken "Från elevspråk till vuxenspråk", bl.a. innehåller en jämförelse med språket i nio seminarieuppsatser skrivna av finlandssvenskar och språket i en finlandssvensk kursbok som utgivits i Sverige. I grova drag visar resultatet att finlandismer kan rangordnas efter stilnivå och acceptabilitet. Som förf. konstaterar verkar det som om vissa finlandismer ingår i den finländska skriftspråkstraditionen och används oavsett skribentens utbildning och erfarenhet. Till god hjälp för läsaren är det ordregister som avslutar boken. C.P.

MISS Meddelanden från Institutionen för Svenska Språket vid Göteborgs universitet. Göteborg 1996. ISSN 1102-4518.

Nr 12 Kerstin Nordenstam, Skvaller i kvinnliga och manliga gruppsamtal.

Nr 13 Maria Löfdahl, Ortnamnen på Rörö. En studie i ortnamnssemantik.

Nr 14 Catarina Röjder Pappmehl, "maela verðr einnhverr skapanna málum." Kvinnors och mäns språk i Gísla saga.

Nr 15 Peter Cassirer, Stilistikens plats i nordistiken.

Nr 16 Hans Landqvist, Svenskt författningsspråk i Sverige och Finland. En komparativ studie av några syntaktiska och lexikala drag i skuldsaneringslagstiftningen.

De fem nya MISS-volymererna ger sammantaget en bred bild av institutionens forskningstradition: ortnamnsforskning, studier i lagspråk och isländska sator, stilistik, och, numera, samtalsanalys.

Kerstin Nordenstam rapporterar från projektet Samtalsstrategier hos kvinnor och män i vardagliga gruppsamtal (nr 12, jfr även volymerna 4 och 11 i MISS). Den här gången studerar hon något så intressant som skvaller, en genre som författarinnan ger ytterst goda vitsord. De negativa konnotationer som ordet medför skulle bara bero på okunnighet? I bokens välformulerade sammanfattning tolkas och förklaras rönen ur ett gender-perspektiv. Iakttagelserna av hur gender traderas inom de olika samtalsgrupperna är intressanta — och skrämmande.

Om skillnader mellan mäns och kvinnor språk, eller samtalsstil, handlar också Catarina Röjder Pappmehls uppsats om dialogen i den medeltida isländska sagan om Gisle Sursson (nr 14). Resultaten ligger nära moderna språksociologiska rön, strukturerna är sega! Avslutningsvis diskuteras tolkningen av data: också män visar "kvinliga" språkdrag när de är i underläge och, tvärtom, kvinnor i överläge.

Maria Löfdahls ortnamnsuppsats (nr 13) diskuterar bl.a. analogins betydelse för namngivningen och tendensen till schablonisering och förenkling i namnsystem.

I nr 16 presenteras Hans Landqvists licentiatuppsats om svenskt och finländskt författningsspråk, tillika en pilotstudie som avslutas med en skissering av nya forskningsuppgifter. Valet av just skuldsaneringslagstiftningen dikterades av att den finländska lagen i det här fallet tillkom före den sverigesvenska; den finlandssvenska har alltså inte påverkats av denna. Undersökningen styrs av tre hypoteser som alla bekräftas på någon språklig nivå: 1. De finskspråkiga versionerna av en lag (som ut-

gör underlag för översättning till svenska) påverkar språket i de svenska versionerna. 2. Skillnader mellan svenska och finländska rättsregler avspeglar sig i författningstexter. 3) Anvisningarna för författningstext skiljer sig, vilket har betydelse för utformningen av sådana.

Peter Cassirer hävdar i sin uppsats (nr 15) det obestridliga faktum att stilistiken utgör en del av retoriken, en påminnelse som man med tanke på retorikens frammarsch kunde önska skulle ge utdelning för framtiden. I den aktuella volymen diskuteras som vanligt insiktsfullt, stilistisk analys och själva stilbegreppet, och det är lätt att instämma med Cassirers slutsats (s. 23): "Att analysera stil utan att ta hänsyn till stilens ändamål, effekt och verkan innebär således att man studerar något annat än stil. Dessutom blir det lätt tråkigt." Ett frågetecken skulle jag dock vilja sätta för det hårda påståendet att förutsättningen för stilistisk relevans vore alternativa uttrycksmöjligheter för en och samma sak (s. 1, jfr dock t.ex. ss. 18, 21 och 33) liksom för de drag i citatet som inte ger utrymme för någon stilistisk oavsiktlighet eller omedvetenhet. B.S.

Catrin Norrby, Samtalsanalys. Så gör vi när vi pratar med varandra. 234 s. Lund 1996 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-00105-3. Omslagssidan deklarerar att "boken är avsedd som en första introduktion till det mångfacetterade och tvärvetenskapliga forskningsområde som brukar kallas samtalsanalys." Och som sådan kommer denna sympatiska, välstrukturerade och välskrivna bok att fylla sitt syfte. Bl.a. ger den en klagörande vägledning genom den termförvirring som råder på området, inte minst p.g.a. olika internationella skolbildningar, med olika teoretiska och metodiska utgångspunkter, som också presenteras liksom den svenska samtalsforskningen.

Boken vänder sig till studenter på grundnivå och ger därför också vägledning för praktisk analys, med avsnitt om bl.a. transkription, turtagning, turkombination, topiker, kommunikativa strategier och samtalsstilar, och dessutom praktiska råd för hur man ska gå tillväga. B.S.

Gertrud Pettersson, Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande. 251 s. Lund 1996 (Studentlitteratur). ISBN 91-44-48221-3. Det är länge sedan vi fick en mer omfattande svensk språkhistoria, och under mellantiden har forskningen och

ämnet utvecklats på ett vitalt och intressant sätt, under påverkan av riktningar som transformationsgrammatiken, sociolingvistik och den sociohistoriska språkforskningen. Förf. till här anmälda arbete är universitetslektor och docent i nordiska språk vid Lunds universitet, har en mångårig erfarenhet av undervisning i språkhistoria och är ovanligt väl lämpad att på grundval av egna och andras forskningar presentera en modern lärobok i ämnet. Åtskilliga grundfakta som påträffas i föregångarnas arbeten återfinns givetvis här, dock så att syntaxen betonas på bekostnad av ljudhistorien och så att beskrivningen fokuseras på förändringar under nysvensk tid, hela tiden med beaktande av de nya synsätt som senare språkhistoriska forskningar har gett upphov till. För dem som på egen hand vill fördjupa sig i studiet av äldre texter presenteras ett urval handböcker — grammatiker och ordböcker — som kan vara till hjälp. Ett speciellt avsnitt ägnas åt dialekterna och språkhistorien, ett annat åt ort- och personnamn.

Förf.:s framställning präglas av en lyckad kombination av kunnighet, inlevelse och pedagogisk klarhet. Endast i ett avseende vill anmeldaren komma med en eftertanke, för att använda förf.:s egen terminologi: skulle hon inte pedagogiskt vinna mer än förlora på att i en kommande upplaga göra ett försök att införliva dialektologien med den vanliga språkhistorien? I växelspelet mellan dialekterna och riksspråket finns en mängd spännande stoff som kan belysas och problematiseras endast i en samlad beskrivning. B.P.

Språket lever! Festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996. Utgiven av Svenska språknämnden, xiv+324 s. Stockholm 1996 (Svenska språknämnden). ISBN 91-630-4131-6. Professor Margareta Westman, chef för Svenska språknämnden, hyllas i den här festskriften av vänner och kollegor med 46 artiklar i skilda språkvetenskapliga ämnen, av vilka jag här bara kan omnämna ett fåtal. Många av bidragen håller högre klass än man normalt väntar sig av festskriftsartiklar. Detta gäller t.ex. Tor Hultmans uppsats "Grishalsdebatten — en språkstrid på Österlen" där förf. med skrämmande konkretion visar hur en diskussion om ord (uppsvenskt *fläskkarré* mot skånskt *grishals*) kan väcka till liv starka aggressiva känslor med rötter i en regional identitet. Intressant läsning erbjuder också Olle Josephsons "Klipsk flicka läser nordiska språk vid Stockholms högskola eller Grammatik, social ingenjörskonst och språkvård", som med utgångspunkt i en laudaturuppsats som Alva Myrdal 1924 lade fram för Adolf Noreen tycker sig kunna se en

gemensam bas för Adolf Noreens grammatiska tänkande, makarna Myrdals samhällsvetenskapliga idéer och modern svensk språkvård, där en av hörnpelarna är ambitionen att skilja vetenskap och värderingar. I en kort men insiktsfull uppsats skriver Lena Moberg om hur inlån av idiom från engelskan kan ha ett stundom välgörande inflytande på svenskan — de innebär inte bara ett tillskott av nya metaforer utan verkar också kunna blåsa liv i gamla och på ett positivt sätt stimulera till nybildningar. Slutligen vill jag nämna Ulf Telemans bidrag, där han under titeln "Den lätta tumregeln och den svåra verkligheten" diskuterar ett antal fall där ett reflexivt pronomen inte syftar på subjektet i samma sats, som t.ex. *Peters bok om sin far är mycket intressant, Den enda som Peter ville tala med var sin bror och Peter har ingen som öppnar sin post när han är borta*, där *sin* i samtliga fall kan syfta på *Peter*.

C.P.

Jan Svensson och Rolf Hedquist, Den problematiska informationen. Dagspressens bevakning av EU-frågan inför folkomröstningen. 114 s. Stockholm 1996 (Styrelsen för psykologiskt försvar). (Rapport 169-4.) ISSN 1401-2537. Detta är en av sex studier, initierade av Styrelsen för psykologiskt försvar, där den grundläggande frågan är hur en av samhället understödd informationskampanj rörande två motsatta meningsriktningar (ja eller nej till EU) bedrivs i dagens informationsmiljö. Svensson och Hedquist belyser och analyserar i sin rapport hur EU-frågan behandlades i ett antal riksspridda och regionala tidningar. I centrum står frågor av typen Vilka sakfrågor debatteras?, Vilka aktörer deltar i debatten?, Vilken roll intar pressen i debatten? Förf. finner att pressens roll är problematisk i tre olika avseenden. För det första får de läsare som dagligen läser en rikstäckande tidning både mer information och mer djupgående information än de som endast läser lokala tidningar (de senare är i majoritet). För det andra gör de redaktionella rutinerna, som är starkt händelsestyrda, att det är svårt för dagstidningarna att hantera ett ämne som är aktuellt under lång tid. För det tredje fungerar det normala journalistiska sättet att skriva artiklar dåligt när det gäller att hantera komplexa informationsförlopp.

C.P.

Sveriges medeltida ballader utgivna av Svenskt visarkiv. Band 4:1 och 4:2. Riddarvisor II (Nr 131–169 respektive nr 170–196). 342 respektive 358 s. Stockholm 1996 (Almqvist & Wiksell International). ISBN 91-22-

01733-X respektive 91-22-01734-8. Med detta band har utgivningen av Sveriges medeltida ballader kommit att täcka 196 balladnummer. Utgivna är därmed de naturmytiska visorna (bd 1), legendvisorna och de historiska visorna (bd 2) samt riddarvisorna (bd 3 och 4). I detta enastående arbete återstår nu, förutom kommentarbanden och ett supplement- och registerband, kämpavisorna och skämtvisorna (bd 5). Band 5 kan dock låta vänta på sig eftersom de hittills något förbisedda skämtvisorna kräver ytterligare inventerings- och insamlingsarbete. Men detta minskar inte värdet av det vi nu fått, det ger bara mersmak. Redaktionen består som hittills av Bengt R. Jonsson, Margareta Jersild, vilken svarat för melodiederingen, och Sven-Bertil Jansson, som ederat texterna. B.S.

Alexander Zheltukhin, Orthographic Codes and Code-Switching. A study in 16th century Swedish orthography. 297 s. Stockholm 1996 (Almqvist & Wiksell International). (Acta universitatis stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New series 21.) ISBN 91-22-01738-0. ISSN 0562-1097. Ortografin i svenska 1500-talstexter kan för ett okritiskt öga se ut att variera slumpmässigt. Så är det emellertid inte: Zheltukhin visar i denna avhandling med hjälp av sociolingvistiska metoder för att beskriva variation i det talade språket att den ortografiska variationen hos skrivare verksamma 1541–1618 ofta kan analyseras på ett systematiskt och konsistent sätt. Ett av författarens syften är att skapa en empirisk bas för att på grundval av ortografin datera texter och identifiera skrivare. Han vill också utveckla nya ortografiska metoder för datering, identifiering och rekonstruering av 1500-talstexter, samt diskutera 1500-talets svenska ortografi i ljuset av språkkontakt.

Efter en diskussion av begreppen norm och standard presenterar förf. det material på vilket han applicerar sin sociolingvistiska normteori, bestående av stickprov ur 5 korpora: tryckta arbeten, bl.a. Gustav Vasas och Gustav Adolfs biblar; 418 originaldokument utfärdade av den svenske konungen under perioden 1522–1618; samtliga 93 brev som utgick från det kungliga kansliet i perioden 1568–1592; 90 brev rörande byggnation utställda under Johan III:s regering; samtliga 122 brev utfärdade av hertig Karls kansli under perioden 1570–1599. I sina stickprov har förf. valt att undersöka tolv variabler, bl.a. ändelsen i particip och supinum, skrivningen av modernt initialt <d> (th-/dh-/d-), modernt medialt <v> (-ffu-/ffw-/fu-/fw-), medialt enkelt eller dubbeltecknat <n> efter konsonant och variationen -e-/ä- och -o/-å-.

Kapitel två och tre ägnas åt allmänna tendenser i 1500-talets ortografi, och kapitel fem och sex analyserar variationen hos individuella skrivare. I det teoretiskt viktiga mellanliggande fjärde kapitlet presenterar förf. sin syn på variation, förändring och konstans med hänsyn till 1500-talets ortografi. Det sjunde kapitlet behandlar ortografisk kodväxling, och tar bl.a. upp utländska influenser på 1500-talsortografin. Studien sammanfattas i det åttonde kapitlet. C.P.

*

Olof Brattö, *Personnamn i Bohuslän. IV: Morlanda 1528–1925*. Göteborg 1996 (förf.:s förlag). Undersökningsområdet i denna del av Olof Brattös stora serie om personnamn i Bohuslän omfattar Morlanda pastorat på Orust och innehåller, som förf. påpekar, "inte bara flera *fiskelägen* utan också en stor och välmående *landsbygd*". För den äldsta tiden, fram till 1711, utgörs materialet av jordeböckerna 1528–1573, mantalslängderna 1610–1645 samt mantalslängderna 1700–1748. För varje sekel karakteriseras namnskicket med avseende på bl.a. frekvens samt tradition och förnyelse. Namnen 1711–1925 är hämtade från kyrkoböckernas doplängder. Här grupperas materialet kronologiskt i betydligt fler grupper, med åren 1817, 1845, 1865, 1882, 1896 och 1910 som gränsår. Detta är bokens första huvudavsnitt. I det andra diskuteras frågor som namnskick — namnskatt, flera namn — dubbelnamn, uppkallelse, dopnamn — tilltalsnamn samt särskilda namn. "Sammanfattning" s. 125 visar sig bestå i en kort jämförelse av materialet med det namnskick som belyses i Ingvar Fredrikssons *Dopnamn i dopboken för Tengene församling i Västergötland 1688–1979* (1982). Det är ett av de tyvärr alltför få tillfällena i den nu avslutade serien där förf. utnyttjar den samtida svenska personnamnsforskningens resultat. Fler utblickar över den svenska och nordiska personnamnslitteraturen hade otvivelaktigt ökat de redan nu givande arbetenas värde. B.P.

Eva Brylla (red.), *Behövs en ortnamnslag? Handlingar från ett endags-symposium i Uppsala den 20 april 1994*. 48 s. Uppsala 1995 (Skrifter utgivna av ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 10.) ISBN 91-85452-22-X. Bidragsgivare i denna skrift är Eva Brylla, som i ett inledningsanförande skissar bakgrunden till sammankomsten, Bengt Pamp, som analyserar behovet av en lag, Olle Millgård, som diskuterar över-

väganden och diskussioner bakom lagstiftningsförslag samt Helmer Gustavson, som redovisar kulturminnesvårdens syn på möjligheten att lagstifta till ortnamnens skydd. Till bidragen är fogade diskussionsinlägg från de övriga symposiedeltagarna.

Den stora skiljelinjen tycks framför allt gå mellan kulturminnessidan där möjligheterna att få ett, om än bräckligt skydd tycks snabbast realiserbart, och den mer språkligt inriktade sidan, med önskemål om en speciallagstiftning till ortnamnens skydd, som i Norge. Nackdelen med den senare ståndpunkten är förstås tidsutdräkten, men hur som helst har vid det här laget ändå något skett: i kulturminneslagen kommer nu ortnamnen att ingå som en viktig del i skyddet av kulturlandskapet. Man får bara hoppas att detta inte blir ett alibi för ett i framtiden mer utökat och genomarbetat skydd.

B.S.

Volkert E. Faltings, Nordfriesische Grabhügelnamen mit anthroponomischem Erstglied. Zur Form und Flexion älterer nordfriesischer Rufnamen. V + 186 s. Odense 1996 (Odense University Press). (NOWELE. Supplement vol. 14.). ISBN 87-7838-188-6. ISSN 0900-8675. Namnen på gravhögar är föga utforskade i den nordiska onomastiken. Det kan därför vara skäl att uppmärksamma denna undersökning av motsvarande namn på fr.a. de nordfrisiska öarna Föhr, Amrum och Sylt, med speciell inriktning på tvåledade namn med personnamn i förleden. Liksom i Norden spelar de frisiska gravhögarerna och deras namn en viktig roll i kulturlandskapet: de har tjänstgjort som tingsplatser, på dem har vårdkasar brunnit, de har fungerat som avrättningsplatser, och man har förknippat dem med övernaturliga väsen, främst underjordiska dvärgar. Ett avsnitt i avhandlingen ägnas åt namnens ordbildningsstruktur; här diskuteras bl.a. kompositionsfogen och valet av huvudled. Ett omfattande morfologiskt kapitel analyserar förleden, med en huvudindelning efter kompositionsfogens art: *-s-*, *-n-*, *-e-* och $\emptyset$. Avslutningskapitlet diskuterar bl.a. de kronologiska aspekterna. Det äldsta namnskiktet torde härröra från sen vikingatid och tidig medeltid, medan undantagsvis namn på en historiskt belagd person kan ge en datering till 1800-talet.

Avhandlingen behandlar sitt ämne i alla relevanta delar, har en klar och vettig disposition och förmedlar en myckenhet nyttig kunskap.

B.P.

*Från götarna till Noreens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. 216 s. Uppsala 1996. (Skrifter utgivna genom Ortnamnarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 11.). ISBN 91-85452-23-8. ISSN 0347-2027. Ovan s. 189 anmäldes en huvudsakligen dialektologiskt inriktad festskrift till Lennart Elmevik. Det har dock kommit ytterligare en, som är mer onomastiskt präglad och är författad av äldre och yngre namnforskare på Uppsala arkivcentrum. Bland bidragen må först nämnas Thorsten Anderssons "Götar", som ger goda argument för att folkslagsbeteckningen inte har topografisk bakgrund utan, som länge har hävdats, betyder 'män'. Eva Brylla behandlar fornsvenska mansbinamn på -a (*Dyna, Gylda, Stura*), och Staffan Fridell skriver om namnet *Kinnevalds härad*, vars förled tolkas som en form av fsv. *kind 'ätt, släkt, folkslag' (man saknar en motivering till att det topografiska *kind*, som ingår i det skånska *Fjälkinge*, är omöjligt). Andra viktiga bidrag är Mats Wahlbergs "Kyrkegränden och Pinngränden. Namn på byklungor och sockendelar" samt Per Vikstrands studie av ortnamnelementet *skälv*. B.P.*

*Norsk stadnamnarkiv 75 år. 1921–1996. Avdeling for namnegransking. Årsmelding 1995. Red. av Tom Schmidt. 235 s. Oslo 1996 (Universitetet i Oslo. Institutt for nordistikk og litteraturvitskap). ISSN 0333-0729. Norsk stadnamnarkiv instiftades 1921 och har som andra liknande institutioner varit utsatt för åtskilliga administrativa och verbala reformer. År 1978 överfördes arkivet till universitetet i Oslo och fick i samband därmed år 1979 namnet *Institutt for namnegransking*, en benämning som blev olämplig när institutet 1990 gick upp i den nybildade storinstitutionen *Institutt for nordistikk og litteraturvitskap*; nu heter det *Avdeling for namnegransking*. I denna festskrift med anledning av arkivets 75-årsjubileum tecknar Botolv Helleland arkivets historia och kommer därvid också in på det nationella och internationella samarbetet; här nämns bl.a. NORNA (Nordiska samarbetskommittén för namnforskning), ICOS (International Council of Onomastic Sciences) och UNGEGN (United Nations Group of Geographical Names). I övrigt består boken av ett antal artiklar om ortnamn; här märks bl.a. Thorsten Anderssons studie av sjönamnet *Losna* i Gudbrandsdalen. Andra uppsatser, t.ex. Eli Johanne Ellingsves om ortnamnens behandling i några norska språkvetenskapliga verk, ligger på en mer teoretisk basis. Namnnormeringsfrågor behandlas av flera författare: Margit Harsson, Peter Hallaråker, Terje Larsen, Peter Slotte och Anne*

Svanevik. Ett fåtal bidrag ägnas åt personnamn och ett åt husdjursnamn.
B.P.

Gunnar Pellijeff, Ortnamnen i Norrbottens län. Del 14. Övertorneå kommun. Bebyggelsenamn. 140 s. Umeå 1996 (Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå). (Övre Norrlands ortnamn utgivna av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.) ISBN 91-86372-29-7. ISSN 0348-7237. I och med denna del har åtta band utkommit i serien *Ortnamnen i Norrbottens län*. Samtliga har Gunnar Pellijeff som författare. I det första huvudavsnittet i den här anmälda delen finns först ett avsnitt om Övertorneå kommun, med bl.a. en diskussion om namnet *Torneå*, som ger vid handen att det rör sig om ett gammalt namn på Torneälven, en vapenbeteckning *tornio* 'spjut' (en skåning associerar ovillkorligen till det gamla sydsåkanska vattendragsnamnet *Gladsax* 'det glänsande svärdet'). Därefter behandlas namn på byar och bydelar i de två socknar som bildar kommunen, Hietaniemi socken och Övertorneå socken. I ett avsnitt för sig beskrivs namnen på gårdar. För samtliga namnbestånd gäller att praktiskt taget alla namn är finska eller samiska. I övrigt kan bara noteras att Pellijeffs etymologiska resonemang så vitt anmälaren kan bedöma är kunniga och övertygande. Framställningen är bred och hade kanske här och var vunnit på en viss uppstramning
B.P.

Rivista Italiana di Onomastica. Vol. II. No 1-2. Direttore: Enzo Caffarelli. 500 s. Roma 1996 (Società Editrice Romana). I en tid då man här i Norden känner allt snålare vindar blåsa kring namnforskningen kan det vara intressant att notera att tendensen inte är internationell. Den här anmälda tidskriften har inte nått redaktionen med sin första årgång, där rimligen mål och inriktning finns angivna. Emellertid kan den andra årgången ge god vägledning. Först och främst: det är en inponerande ambitiös och påkostad tidskrift. Bidragen, av vilka flertalet är skrivna på italienska och några få på franska och spanska, grupperas i tre avdelningar, en för personnamn, en för ortnamn och en för litterära namn. Att döma av de två anmälda numren spelar ortnamnen en relativt liten roll — de ägnas en studie i vardera häftet. Bland bidragen kan nämnas artiklar om "artistnamn" — *Madonna* i stället för *Luisa Veronica Ciccone*, *Sophia Loren* i stället för *Sofia Scicolone* —, om namn hos Beckett och Goldoni, och om slaviska ortnamn i Italien. I

slutet av varje häfte finns sammanfattningar av artiklarna på italienska och engelska. De nordiska namnforskare som vill bevaka romansk onomastik gör klokt i att bekanta sig med tidskriften. Både abonnemang (för f.n. 700 lire per år) och enstaka häften kan beställas från Società Editrice Romana s.r.l., via Rialtole, 00316 Roma, Italien.

B.P.

John Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne. 8. Tilføjelser. Analyser. Registre. 637 s. København 1996 (C.A. Reitzels forlag). (Navnestudier udgivet af Institut for Navneforskning. Nr. 35.) ISBN 87-7876-015-1. Med detta åttonde band är John Kousgård Sørensens väldiga enmansarbete om danska sjö- och vattendragsnamn avslutat. I den sista delen finns som rimligt är ett omfattande inledande kapitel (c:a 180 s.) med tillägg och rättelser. Kapitel 2 är betydligt kortare; här diskuteras materialavgränsningen samt kriterier för restitution av vattensamlings- och vattendragsnamn. Kapitel 3 benämns "Dannelsesprocessen" och har en formell och en semantisk huvudavdelning. I den förra grupperas namnen i enledade och tvåledade, med åtskilliga underavdelningar. Den semantiska avdelningen delas i anslutning till Kurt Zilliacus upp i en ord- och en namnsemantisk del; i den senare diskuteras namngivningsgrunder som vattendragets egenskap med avseende på natur och topografi, dess funktion och dess relation till "noget uden for vandet værende". Kapitel 4 omfattar ett femtiotal sidor och dryftar namnens ålder. Här avvisas bl.a. kortfattat men effektivt Kuhns tes om förindoeuropeiska namn i Väst-Danmark; de äldsta namnen delas upp i en indoeuropeisk, en germansk och en samnordisk grupp. Det sista kapitlet anknuter till Vibeke Dalbergs avhandling *Stednavneændringer og funktionalitet* (1991) och diskuterar namnändringsfrågor som recipering, epexeges och ellips.

Danske sø- og ånavne innebär en i nordisk onomastisk lärdoms-historia enastående forsknings- och arbetsprestation. Anmälaren vill gärna begagna tillfället att gratulera förf. till ett väl fullbordat verk och den nordiska namnforskningen till ett standardarbete som kommer att utnyttjas av nuvarande och kommande forskare för överskådlig tid framåt.

B.P.

Författarna

- Bragg, Lois*, Ph.D., associate professor, Gallaudet University, Department of English, Kendall Green, 800 Florida Ave. NE, Washington, DC 20002-3695, USA
- Frederiksen, Brita Olrik*, mag.art., universitetslektor, Københavns universitet, Det arnamagnænske Institut, Njalsgade 76, DK-2300 København S, Danmark
- Heller, Rolf*, Dr., Lene-Voigt-Straße 4/748, D-04289, Leipzig, Tyskland
- Herschend, Frands*, universitetslektor, Uppsala universitet, Institutionen för arkeologi, Gustavianum, S-752 20 Uppsala, Sverige
- Pamp, Bengt*, docent, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, Helgonabacken 14, S-223 62 Lund, Sverige
- Platzack, Christer*, professor, Lunds universitet, Institutionen för nordiska språk, Helgonabacken 14, S-223 62 Lund, Sverige
- Sayers, William*, Dr., Cornell University, Icelandic collection, NY, USA
- Söderberg, Barbro*, professor, Stockholms universitet, Institutionen för nordiska språk, S-106 91 Stockholm, Sverige
- Taylor, Marvin*, Ph.D., Ruhr-Universität Bochum, Germanistisches Institut, Skandinavistik, D-44780 Bochum, Tyskland
- Wolf, Kirsten*, professor, The University of Manitoba, Dept. of Icelandic Language and Literature, University College 572, Winnipeg, Manitoba, Canada R3T 2N2, Kanada
- Wollin, Lars*, docent, universitetslektor, Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk, Box 513, S-751 20, Uppsala, Sverige

MEDDELANDE

Vid sammanträde i Lund den 11 februari 1997 med Styrelsen för stiftelsen Arkiv för nordisk filologi lämnade Bengt Pamp sitt uppdrag som redaktör för ANF, vilket han tillsammans med Christer Platzack hade innehaft sedan utgivningen av band nr 103, årgång 1988 (därtill redaktionssekreterare 1979–1994). Till ny redaktör utsågs Bengt Pamps efterträdare som arkivchef vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, docent Göran Hallberg (tillika redaktionssekreterare fr.o.m. 1995). Redaktionen är i övrigt oförändrad. ANF:s adress är Helgonabacken 14, S-223 62 Lund. ANF distribueras av Lund University Press.